tarih VE toplum

7000 TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ AĞUSTOS 1991

92
İletişim Yayınları

tarih VE toplum

Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
Türkiyede Solun Tarihinden	*Mete Tunçay*	6
Babadan Oğullara Ostroroglar	*M.Şehmus Güzel*	9
Sada-yı Hak Gazetesi'ne Göre Nureddin Paşa'nın Bursa Mebusu Seçilmesi	*Turan Akkoyun*	15
Mustafa Kemal ile Hacı Kaya Arasında İlginç Telgraflar	*Taha Toros*	18
Plevne Savaşı II	Bedi Yazıcı	21
II. Abdülhamid'in Son Günleri ve Ölümü	*Mustafa Şahin*	27
Ateş ve İstanbul	*Murat Belge*	32
Hürriyetperver Rus Donanması Tarafından Osmanlı Milletine İlân	*Koleksiyoncunun Dağarcığından*	35
Rıza Tevfik'in Son Makalesi	*Abdullah Uçman*	36
Alman Kültür Tarihinde Türk İmgesi VI	*Onur Bilge Kula*	39
Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ve Program ve Beyannamesi	*Subutay H. Karahasanoğlu*	42
Şark Meselesi ve Bir Dergi	*Burhan Oğuz*	48
Alevilik ve Bektaşilik II	*Ahmet Yaşar Ocak*	51
Kitabiyat		57
Sayılarla Sosyal Politika Tarihi	*Cemil Koçak*	
Karamanlıca, Yunanca, Ermeni Harfli Türkçe ve Ermenice Nasreddin Hoca Kitapları	*Mustafa Duman*	

Kapak: Rembrandt'ın ünlü bir dinî meseleye ilişkin tablosu (1644-Londra, National Gallery)
- Ya İsa, zina işleyen bu kadını Musa şeriat uyarınca taşa tutarak öldürelim mi?
- Olur, ama içinizde kim hiç günahsızsa, ilk taşı o atsın.

AĞUSTOS 1991 • CİLT 16 • SAYI 92

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Miray Yüzgeç
Düzelti: Fatih M. Öztan, Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Murat Dönmez

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Hür Basın Dağıtım A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1991

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60 -61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 125 36 00-125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No: 306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 84.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, iş eminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 7.000. TL.

Geçmiş Şölenlerden

Halife Abdülmecid Efendi'nin 1923'te Cumhuriyetin ilânından bir önceki gece ve on iki gün sonra verdiği ziyafetlerin menüleri

AKŞAM TAAMI

Sebzeli Kestirme Suyu
Beyinli Börek
Mayonezli Levrek Balığı
Garnitürlü Piliç
Kuşkonmaz
Amberbû Pilâvı
Kremalı Komposto
Meyve

28 Teşrinievvel 39 Pazar

AKŞAM TAAMI

Sebzeli et suyu
Osman Paşa Böreği
Lüfer Balığı ıskarası
Garnitürlü hindi palazı
Kabak oturtması
Tavuklu pilâv
Şarlot
Meyve

11 Teşrinisâni 39 Pazar

61 yıl öncesine ait bir hatıra fotoğrafı :
CEMAL REŞİT ve Öğrencileri
Oturanlar (soldan): **Mâsûne Suat**, **Sabahat Vasıf**, **Sabahat Galip**, **Cemal Reşit**, **Vecihe Mustafa** (daha sonraki adıyla, Piyano hocası **Vecihe Koray**) Ayaktakiler (soldan) : **Pakize**, **Simon**, (...), (...), **Nebahat Galip**, **Râhâ Sadri**, **Mediha**, **Nebahat Kadri**

(Arka Kapak)
(61 yıl öncesinde, Konservatuar hocalarıyla öğrencileri)
Oturanlar (soldan) : (....), **Sezai Asal** (Viyolonsel hocası), **Tolerico** (İtalyan, Şan hocası), **Seyfettin Asal** (Keman hocası), **Ziya Bey** (Konservatuar Müdürü), **Madam Hegye** (Piyano hocası), **Âli Seyhun** (Keman hocası), M. **Bravn** (Keman hocası), **Cemal Reşit Rey**, **Laşevnski** (Şan hocası), **Hulusi Ökten** (Solfej hocası ve armoni-Bando Şefi), **Salahaddin** (Okul Kâtibi)

NOT: Konservatuar hocalarından Sezai Asal (1898,1968) ile, Seyfettin Asal (1901-1955) kardeştiler. Bu müzisyen kardeşler, uzun süre Galatasaray lisesinde de hocalık yaptılar.

Bu sayımızın en ilginç yazılarının başında, yine, Şehmus Güzel arkadaşımızın Paris'ten gönderdiği, Kont Léon Ostrorog üstüne incelemesi geliyor. Bu mini dizi, gelecek ay "Şeng Çeng" bölümüyle tamamlanacak. Geçen aydan süregelen bir başka tefrikamız da, Plevne Savaşına ilişkin. İlk yazıyı okuyanların anımsayacağı üzere, bu dizi Plevne'de Osman Paşadan hemen sonra gelen (Müşir) Âdil Paşaya sunulmuş bir anı defterinin Sayı Bedi Yazıcı tarafından yeni harflere çevrilerek dilce sadeleştirilmesinden oluşmaktadır. Geçen ay bastığımız resmi, ne yazık ki, kapkara çıkan merhum mareşalin fotoğrafını bu kere daha itina ederek yeniden yayımlıyoruz.

Atatürk'le hiç yıldızı barışmayan Sakallı Nurettin Paşanın 1924-25'teki bir ara seçimle Bursa'dan milletvekili seçilmesinin öyküsünü, bir mahalli gazete koleksiyonundan izlemek, umarım ilginizi çekecektir. Taha Toros üstadımızın aktardığı Kürt aşiret reisinin mektupları, şu günlerde tehlikeli bir güncellik kazanan Doğu Anadolu sorununun yakın geçmişine ışık tutuyor.

Murat Belge, dört buçuk yıl önce Tarih ve Toplum *için bir quartet yazmaya başladı: Anasır-ı Erbaa açısından İstanbul: Bu yazıların ilki (hava) 39'uncu (Mart 1987), ikincisi (toprak) 45'inci (Eylül 1987), üçüncüsü (su) 56'ncı (Ağustos 1988) sayımızda çıktı. Sonuncusundan tam üç yıl sonra (şimdi) Ateş'i verdi. Böylelikle, vaadini tamamladı. Dergimizin eski sayılarını biriktirenler, bu yazıyı okurken, 1660 yangını vesilesiyle 75'inci sayıda (Mart 1990) yayımladığımız 1453-1850 arası İstanbul'un yangın haritalarına bakabilirler. (Murat ateş denemesinde, İstanbul evlerinin çoğucası tahtadan yapılmalarının nedenlerini sıralarken, deprem etkenini saymayı unutmuş! Oysa, yangın-deprem makasının İstanbul'un kaderi üstündeki etkisi ünlüdür. Bizans'tan beri, taş evler depremlerle yıkıldıkça, insanlar yangın tehlikesini gözardı ederek, evlerini esnekliği nedeniyle depreme daha iyi dayanan tahtadan inşa ederlerdi. Yüce Mevlâ, cümlemizi makasın her iki kanadından da korusun!)*

Mustafa Şahin kardeşimizin hazırladığı, Ulu Hakan/Kızıl Sultan'ın ölümüyle ilgili yazı, Rıza Tevfik'in onun ruhundan yardım isteyen manzumesiyle eklemleniyor. Saym Abdullah Uçman da, yine Rıza Tevfik'in -şimdiye kadar yayımlanmamış- Komünizme karşı, son yazısını gün ışığına çıkarmakta. Ben ise, Türkiye'de Solun Tarihinden sayfalarımızda, 62 yıl öncesinin yeraltı yayını "Kommunist"i tanıtıyorum.

Sayın Burhan Oğuz'un, Fransa'daki yeni Türkoloji araştırmalarına değinerek kaleme aldığı "Şark Meselesi", bu sayımıza değerli bir katkı oluşturuyor. Alevilikle ilgili son yayınlar üstüne, A.Yaşar Ocak'ın geçen ay ilk bölümünü bastığımız toplu eleştiri yazısı bu kere tamamlanmakta. Onur Kula'nın Alman Kültür Tarihinde Türk İmgesi dizisi ise daha sürecek. Subutay Karahasanoğlu'nun Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti üzerine yazdığı belgesel inceleme, belki de ileriki yıllarda bile dergimizin bu sayısının aranması için en önemli neden olacak. Yüz Yıl Önce Bu ayın Osmanlı Basınından seçmelerde yeni örnekler bulacaksınız.

Kitabiyat sayfalarımızda iki tanıtma yazışı var. Dr. Cemil Koçak Sümerbank işçileriyle ilgili Almanca bir tez çalışmasını uzun uzadıya aktarıyor..Bu kaynağa erişmek kolay olmayacağı için, ayrıntılı istatistik tablolarını olabildiğince birleştirdik, ama kısaltmadık, Nasrettin Hoca uzmanı Dr. (ama M.D.) Mustafa Duman ise, bu kere Hoca'nın Karamanlıca, Yunanca, Ermenice ve Ermeni hurufuyla Türkçe bazı kitaplarını sunuyor.

Toros Arşivi'nden yayımladığımız menü ve resimleri beğeneceksiniz.

Koleksiyoncunun Dağarcığında ise, kendi payıma beni çok heyecanlandıran elyazılı bir belge var: Ekim Devriminin arifesinde (ilerici, ama Bolşevik olmayan) Rus Bahriyelilerinin Osmanlı Milletine seslenişi.

Eylül'de yeniden buluşmak üzere, hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlarım.

METE TUNÇAY

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Ağustos - 1891)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL
Jesse James'e Öykünenler

Arasıra sevâhil-i Osmaniyyeden bazı mahallere çıkarak içerilere kadar duhûl etmekte ve fırsat buldukça âsâr-ı şekâvet ikâ eylemekte [haydutluk yapmakta] olan eşkiyanın mahall-i zuhuru nereleri olduğuna dair Atina gazetelerinden naklen dünkü nüshamızda münderic bir fıkrayı elbette kariîn-i Osmaniyyemizden ziyade Avrupa matbuâtının enzâr–ı dikkatine arza şâyân bir şey olduğundan fıkra-i mezkûre hakkında Avrupa gazetelerinin celb-i enzârına lüzum görürüz.

Bu gazeteler memleketimizde cereyan eden ahvâle tamamiyle vâkıf olmadıkları halde menâbi-i ağrâzdan tereşşuh eden [maksatlı kaynaklardan sızan] malûmatı sahih olmak üzere bi't-telâkki heman derc-i sütun-ı havadis etmekte olduklarından esas hakikati kendilerine tefhîm [anlatmak] için bu gibi fıkarâtın enzâr-ı dikkate arzı bizim için vecâib-i mahsusadandır.

Memleketimizde şimendiferler tesis olunalı artık yirmi seneyi tecavüz etmiş olduğu ve bu müddet zarfında şimendiferlere karşı eşkiya tarafından bir gûne taarruz vukûu görülmemiş, işidilmemiş bulunduğu halde geçende haricten gelme bazı erbâb-ı şekâvetin şimendifere de taarruz–i fazîhasını irtikâb etmesi [çirkin saldırısını yapması] ve muahharen yine o erbab-ı şekâvetin semere-i fazâhat [edepsizlik ürünü] olarak Umurca çiftliğinden iki kişinin kaldırılması Avrupa gazetelerini umûr-i inzibatiyye-i memleket hakkında neşriyât-ı garezkârânede bulunmaya sevk eylediği nazar-ı teessüfle görülmüştür... (18 Ağustos 1891)

DAHİLİYE
Şehirde Yol Kesicilik

Bundan evvel zevci vefat etmiş bir mirlivanın haremi Çatladıkapı'da kömür kayıkları olduğunu işidip bir miktar kömür almak üzere dünkü gün saat dokuz raddelerinde Lâleli civarındaki hânesinden mahall-i mezkûra gittiği sırada birkaç kişi orada bulunan kömürün fiyatı fâhiş olduğundan bahisle Kumkapı'dan ucuzca alabileceğini ve fakat şimendifer yolundan gitmek tehlikeden sâlim olmamakla arka sokaklardan gitmesini kendisine ifade eylediklerinden biçare kadın dahi bir şeyden haberdar olmayarak irâe edilmiş [gösterilmiş] bulunan yoldan gitmeye ibtidâr etmiş ve fakat bir sokakta önüne bir şahs-ı meçhul çıkarak üzerine hücum ile saat ve kordonunu almaya teşebbüs eylemiş olduğundan kadın feryada başlamış ve o sokaktan feryadını işiten asâkir-i şâhâne onbaşılarından birisinin koşup gelmekte olduğunu gören mütearrız [saldırgan] firara başlamış ise de onbaşı kendisini takip ile tutup Kumkapı zabıta merkezine teslim eylemiş ve oraca jurnali yapılarak bâb-ı vâlây-ı zâbıtaya gönderilmiştir.

Yenikapı'dan Ahırkapı'ya kadar olan sahil boyunda gece gündüz hiçbir nokta bulunmadığından oralarca bu gibi ahval vukûu nadirattan değildir. Binaenaleyh mercî-i mahsusunun nazar-ı dikkatini celb ederiz... (7 Ağustos 1891)

«TERBİYE-İ NİSVÂN»
Feministler İçin

Hariciye Nezaret-i celîlesi tahrirât-ı ecnebiyye kalemi hulefâ-i mütehayyizânından [ileri gelenlerinden] merhum vali Rızapaşazâde saadetlû Ragıp beyefendi bâlâdaki ünvan ile gayet şâyân-ı istifade bir kitap neşrine muvaffak olmuştur.

Terbiye-i nisvân gibi gayet ehemm bir meseleye mütedâir mütalaât ve mülâhazât-ı sâibe ile mâli olan bu eser-i nefisin şive-i ifadesi dahi nümune-i selâset [akıcılık örneği] addolunacak derecede bulunduğundan muharrir-i muktedirini şâyân-ı tebrik görürüz...(10 Ağustos 1891)

Öğretmeni Dostunun Babası mı Öldürmüş?

Mekteb-i Sultanî muallimlerinden Faik efendinin Galata'da Kafesli sokağında ikâmet eylediği yedi numerolu hânesinde evvelki gece saat bir raddelerinde katl ve telef edilmiş olduğu haber alınmıştır.

Müteveffâ mezkûr hânede (Ameli) nâmında bir kız ve peder ve vâlidesi ile beraber ikâmet etmekte olduğundan kız ile vâlidesi tevkif olunmuş ve kızın pederi olup sabıkalı gürûhundan bulunan Yorgi firar etmiştir.

Faik efendi tahminen kırk yaşında olup metresi Ameli Galata'da kâin kahve şantanlarından birisinde hizmetçilik etmekte idi.

Beyoğlu Mutasarrıflığınca fi'l-i katl hakkında tahkikat icra edilmekte bulunduğundan hakikat-i mes'elenin kariben anlaşılacağı me'muldur.... (14 Ağustos 1891)

HARİCİYE

«Telefon ile İcrâ-i Va'z»

Avrupa'da günden güne terakki etmekte olan telefonun son zamanlarda tiyatrolarda oynanan oyunları, teganni edilen nağamâtı mesafât-ı baîdeye nakl ve isâle dahi memur edilmiş olduğu malûmdur. Lâkin terakki muttasıl ileri gitmekten ve bugün mevcut olan bir şeyin, bir halin daha ilerisine vâsıl olmaktan ibaret olmakla telefon yalnız tiyatro oyunlarını nakle vasıta olmakla kalmamıştır.

İngiltere'de Birmingham şehrinde kâin büyük bir kiliseye konulan telefon evkat-ı muayyenede rahipler tarafından icra kılınan va'z ve nesâyihi ve teganni olunan ilâhiyâtı dahi cüz'î bir ücret mukabilinde abone olanların hânesinde nakl ve îsâl etmekte bulunmuştur.

Bundan sonra mevsim-i şitâda sabahleyin erkence yatağından çıkarak dua etmek üzere kiliseye gitmeye lüzum kalmayacaktır. Şehr-i mezkûr ahalisinden kiliseye abone olanlar istedikleri halde yataktan çıkmaya lüzum kalmaksızın kilise dahilinde icra olunan bilcümle merasim-i ruhaniyyede hazır bulunmuş olacaklardır...(8 Ağustos 1891)

« PARİS KÜTÜPHANELERİ »

Bizde Şimdi Bile Okunanın Kaç Katı?

Paris devâir-i belediyyesi tarafından küşâd olunan kütüphanelerin senevî raporuna nazaran bin sekiz yüz doksan senesinde mütalâa olunan kitapların miktarı bir milyon üç yüz seksen altı bin altı yüz kırk iki cilde bâliğ olmuştur. En çok mütalâa olunan kitaplar roman olmakla kütüphane memurları daha müfîd şeylerin mütalâasını teşvik etmek için talimat almışlardır. Erbab-ı mütalâanın ekseri kitapları âriyeten alıp hânelerine götürdükten ve okuduktan sonra iâde etmekte oldukları halde bin kitapta ancak dört beş kitap zâyî olarak küsuru kâmilen iade edilmiştir... (12 Ağustos 1891)

Mücevhercilere Tellâllık Eden Bir Kadının Firarı

Paris'te kuyumculardan mücevher alıp mahalle ve köyleri gezerek müşterilere satmakta olan madam Blanş âhiren kuyumculardan yüz bir Frank kıymetinde mücevherat kaldırıp firar etmiş ve validesine bir mektup yazıp: «Hareket-i vâkıamdan dolayı hapsedilmeyecek olsa idim kaçmazdım» demiştir. Merkume taharrî olunmakta ise de henüz ele geçmemiştir... (16 Ağustos 1891)

Odalarda Sobaya Hâcet Kalmayacak!

Hem Yerden Hem Masraftan Kazanılacak!

« KALORİFER»

1889 Senesinde Paris'te küşâd olunan sergide fevkalâde mazhar-ı mükâfât olmuş âlât ve edevât cami, hastahâne, kilise, mektep gibi ebniye-i umumiyye ile hâneleri, limonlukları, çamaşırhâneleri teshin [ısıtma] için güzel bir usul. Yaz sıcakları esnasında havasını tecdid ederek hıfzıssıhha ve nezâfeti temin eder.

Gerek teshin edilecek [ısıtılacak] ve gerek havası tecdid olunacak hânelerin haritası irâe olunur ise yapılacak ameliyatın kaç kuruş masrafla vukûa geleceği hesap ve tahmin olunur... (2 Ağustos 1891)

GOLDENBERG BİRADERLERİ MAĞAZASI

Giyim Kuşam

Galata'da Tünel sokağında iki numero ve Karaköy'de çeşme karşısında Numero 128. En büyük, en eski ve en meşhur hazır melbusât mağazası bulunan Rumeli ve Anadolu kıtalarında malûm ve meşhur olan Goldenberg Biraderlerin hazır melbusât mağazası muteber müşterilere kendisini tavsiye eder ve furuht eylediği akmişenin cins-i âlâsından ve mamulâtının sağlamlığından ve melbusâtın güzel biçimlerinden ve fiyatların ehvenliğinden dolayı hiçbir fabrika tarafından kendisine rekabet edilemeyeceğini beyan ve temin eyler...(3 Ağustos 1891)

HANDEHÂNE-İ OSMANÎ İDARE-İ ABDİ

Kadıköyünde Kuşdili Çayırında Vâki (Tiyatroda)

İşbu 1307 senesi Temmuzun 28'nci Pazar günü gündüz saat-7'de fevkalâde olarak icra olunacaktır.

« Canavar önünde bir kadının üç günlük hayatı »

Gülünçlü oyun 4 perde, Kanto 1 perde, Komedi 1 perde...(9 Ağustos 1891)

AIDS Henüz İcat Edilmeden

Firengi ve bel soğukluğu ile emrâz-ı cildiyyeye müdâvât [devâ aramak] ile i'tilâf etmiş [ülfet etmiş, alışmış] etıbbâ-i hâzıkadan Doktor Eftenovolis her gün vakt-i zevâlden [öğle vaktinden] yani alafranga saat on ikiden ikiye kadar Galata'da Voyvoda caddesinde 28 numero ile murakkam (Ekonomik) nâm eczahânede mârr-üz-zikr [yukarıda anılmış olan] hastalıklar ile ma'lûl [illetli] olanlara bakacak idüğü ve mumâileyhin hazâkati [ustalığı, üstatlığı] cihetiyle müracaat edeceklerin memnun olacakları ilân olunur...(16 Ağustos 1891) ✩

Bundan 62 Yıl Öncesinin Yeraltı Basınına Bir Örnek

METE TUNÇAY

İrtica Nasıl Yıkılır?

Softalar, yobazlar, kırçıl sakallı kır bıyıklı derebeyi döküntüleri, tilki ruhlu ecnebi sermayenin simsarları, Türkiye amelesinin, geniş emekçi köylü kitlelerinin kanı bahasına mal olan inkılâbı boğmak istiyorlar. Bunun için sık sık (?darbe)lere, irticaî taklib-i hükûmetlere kalkıyorlar. Eski vaziyetlerine hâkim olmak için her çareye başvuruyorlar.

Bu neden böyle oluyor? Şundan dolayı; Türk millî burjuvazisi inkılâbı yarıda bıraktı. İnkılâbı geniş emekçi kitleleri hesabına derinleştirmeğe bırakmadı. İrticaın başını Türk burjuvazisi ezmedi, ezemedi, ezemiyor. Çünkü irticaın başını ezmek, ancak irticaa kuvvet veren, irticaı harekete getiren, irticaın dayandığı iktisadî temeli yıkmakla mümkündür. Halbuki millî burjuvazi bu cihete yanaşmıyor. Derebeyliğin bekayasının burjuvalaşan tabakasıyla uyuştuğu için, onun diğer kısımlarına da dokunmuyor. Kurtuluş mücadelesinde ön safta giden amele sınıfına karşı hücuma geçen millî burjuvazisi inkılâbı yarıda bıraktığından aksi inkılâp kuvvetlerine yardım ediyor demektir. Emperyalistlerle ciddi mücadeleyi bıraktığından inkılâpçılığını büsbütün kaybediyor.

Burjuva inkılabı şahsî mülkiyeti bir elden diğer ele geçirir. Türk burjuvazisi de bu işi görürken derebeylikle uzlaşarak iş görüyor. Burjuvazinin bu uzlaşıcılığı irticaa kuvvet vermektedir. Mürtecileri yalnız asmakla iş bitmez. Aynı zamanda irticaı can evinden vurmak için, onların dayandıkları iktisadî temeli yıkmak lâzımdır. Bunun için de yegâne çare şudur:

1- Derebeyi mal ve mülklerinin bilâbedel fakir köylüye tevzii,

2- Fakir ve orta köylüyü, amele sınıfı ve küçük sanatkârları ezen vergilerin lağvı,

3- Emekçi kitleleri ezen bugünkü şekildeki inhisarların kaldırılması,

4- Amele sınıfına serbest teşkilâtlanmak hakkının derhal tanınması,

5- İrticaî kuvvetlere hiçbir siyasî hak verilmemesi,

6- Bir dereceli intihap kanuniyle Millet Meclisinin yeniden intihabı ve bu intihaba irtica kuvvetlerinin katiyen karıştırılmaması.

Küçük esnaf ve emekçi kitlelerin irticaın arkasından gitmemesi için bu işin yapılması lâzımdır.

Haricî emperyalist düşmanlarla kucak kucağa gelen burjuvazi bu işleri yapamayacak. Onda bu kuvvet kalmadı. Bu işi ancak, geniş amele köylü demokrasisine dayanan kuvvet yapar. Bu işi Türkiye'nin inkılâpçı amele sınıfı yapar.

Smavi

Halep Orada İse Arşın Burada!

Takrir-i Sükûn Kanunu kalktı. Kalkan kanun nasıl bir kanundu, bu kanun kalktı da ne oldu, ne olacak?

Evvelâ birinci meseleyi anlayalım.

Takrir-i Sükûn Kanunu inkılâpçı bir kanun değildi. Çünkü eğer bir

Komunist

Halep orada ise arşın burada!

KOMUNİST Türkiye Komunist Fırkası Merkezi Komitesinin gazetesidir 1929 (İlk sayfa)

Bütün Dünya Emekçileri Birleşiniz!

taraftan saltanat irticaına karşı çevrilmiş idiyse, diğer taraftan amele sınıfına, komunist hareketine, komunist fırkasına karşı çevrilmiş bir silâhtı. Evvelâ şunu unutmamak lâzımdır ki, komunist fırkasına karşı yapılan her hareket, amele hareketini tedhiş eden her kanun mürtecidir, aksi inkılâpçıdır; saniyen Takrir-i Sükûn Kanunuyla hükûmet derebeyliğe karşı tam mânâsıyle mücadele etmemiştir.

Bilakis, bu suretle tedhiş ettiği irtica unsurlarıyla, bu vaziyetten istifade ederek uzlaşmalar, anlaşmalar yapmıştır.

Bu suretle dört seneden beri hükmünü süren Takrir-i Sükûn Kanunu inkılâpçılığını kaybeden burjuvazinin mürteci sınıf diktatorasının bir ifadesiydi.

Şimdi bu kanun kalkmıştır. Fakat iş değişmiş değildir. İsmet Paşanın nutku bunun şahididir. İsmet Paşa, memleketteki komunist hareketine, yani inkılâpçı amele hareketine Meclisin kürsüsünden Takrir-i Sükûnun kalktığını ilân eden nutkunda hücum etti. komunist hareketiyle, amele hareketiyle mücadele edeceğini resmen söyledi.

Bu bize iki şey gösteriyor:

1- Türkiye'de komunist hareketi doğru bir yoldadır; çünkü burjuvazi ondan korktuğunu itiraf etmiştir.

2- Takrir-i Sükûnun kalkması vaziyeti değiştirmemiştir. Eski hamam eski tas!

Burjuvazi bu iki şıkkın aksini iddia ediyorsa, Türkiye'de demokrasi vardır diyorsa, Komunist fırkasının resmen teşekkülüne müsaade etsin.

Halep ordaysa arşın burda.

Ahi

Kafamıza Dank Dedi

Bizde grevler neden cılız olur? Amele grevleri neden kaybederler? Neden bizde grevler ilerisi, gerisi belli olmayan bir bozgunlukla biter? İşçi birlikleri hareketlerinin içinde kuvvetleri teksif eden bir kudret de grevlerdir. İşçi birlikleri amelenin Sosyalizm mektebi ise, grevler onun harp mektebidir. Meslek birlikleri amele sınıfının ordugâhı ise, grevler bu ordunun yaz kış yaptığı manevralardır.

Fakat bu mektepler bizde hâlâ eski mahalle mekteplerini andırır, ordugâhlar onsekizinci asırdan kalma, manevralar başı kıçı belli olmayan yürüyüş.

[2. sayfa]

Birinci sayfadan mabad

Bu neden böyledir? Çünkü Türkiye'de işçi birlikleri bugünkü mahiyetleri ile pek iptidaî idiler. Bu birlikler hasta kasaları ve muavenet sandıkları şeklini bile göstermezler. Bunlar amelenin her günkü ihtiyaçlarına bakacak, onların (?) arzularını amele sınıfının umumî menfaatlerile birleştirecek kabiliyette değildirler. Ameleye sınıf terbiyesi verecek, onlara hakiki inkılâpçı yolu gösterecek mahiyette değildirler.

İstanbul'da Tramvay amelesinin grevi oldu.Tramvay Kumpanyası var kuvvet ile bu greve karşı hücuma geçti. Ameleyi içinden dağıtmak için Uzeyir gibi Kumpanyaya satılmış unsurları grevcilerin içine saldırdı, polisi, jandarmayı, grev bozucularını ayağa kaldırdı.. Buna mukabil ameleler ne yaptılar? "Zor fenni bozar" şiarına dayandılar ve yalnız bu şiarla yürüdüler. Halbuki bu şiarla beraber kuvvetli bir grev komitesine ihtiyaç vardı. İşi çete muharebesine çevirmemek için muntazam ve kuvvetli bir merkez lâzımdı. Bunlar olmadan ameleler greve kalktılar diye, yanlış bir iş mi yaptılar? Hayır! Bin defa hayır! Fakat yalnız, her grevde olduğu gibi bu grevden de alınacak dersleri almadılar.

Grevlerle amele birlikleri beraber yürür; biri diğerini itmam eden iki halkadır. Grevsiz "meslek birliği" hareketi yürümez. "Meslek birliği" de olmadan grevler müsbet netice vermez. Demek oluyor ki, artık kafamıza dank dedi. Kuvvetli, inkılâpçı işçi birliklerine ihtiyaç var. Amele hareketlerini ileri yürütecek plânlı grevler için umum Türkiye mikyasında hakiki meslek birlikleri vücuda getirmek lâzımdır. Grevlerin acı tecrübelerinden esaslı dersler alınmalıdır. Buna çalışmayanlar hakiki vazifesini görmüyor, amele sınıfına ihanet ediyor demektir.

Umum Türkiye işçi birlikleri ittihadı'nı vücuda getirmek için seferberlik var. Her amele bu seferberliğe koşmalıdır!

Smavi

Amele Sınıfına Kısa Bir Tarihçeden Büyük Ders

Halk Fırkası işçi teşkilâtlarını himayesi altına almak istiyor. Bu ne demektir?

Meselenin künhüne varabilmek ve çevrilmek istenilen entrikanın çıplaklarını meydana koyabilmek için, aynı şekilde dün işçi sınıfına yapılan dalaveraların canlı misallerini ortaya koyalım.

İttihat ve Terakki Fırkası bir zamanlar M.M. grubu (Müdafaa-i Milliye) ile mücadele sahasında ekseriyeti kazanmak için mühim yekûn teşkil eden işçi sınıfına yaklaşmak mecburiyetini hissederek İstanbul Amele Tesanüt Cemiyeti namile bir cemiyet teşekkül ettirdi. Aynı zarureti duyan M.M. grubu Amele Cemiyeti'ni meydana getirdi. İşte karşı karşıya bulunan iki burjuva fırkası, kendi entrikalarının devrilmemesi için mücadele sahasında teşkilâtsız bir vaziyette bulunan işçi sınıfının menfaati iki burjuva fırkasının mücadelesine âlet olmak değildi. Kendi teşkilâtlarıyla müstakilen kendi siyasetini idare eden Komunist Fırkasının rehberliği altında vaziyeti tahlil ederek, M.M. grubuna karşı aksi inkılâpçı olan İttihat fırkasını red ve onun yıkılması için mücadele etmekle mukabele etmesi lâzım gelirdi.

Maateessüf o gün için böyle bir vaziyete malik değildi. Ve kendi menafii ile uygun siyasetini müstakilen yürütücü bir vaziyette bulunmadığı için körü körüne, tarihî zaruretin ölüme mahkûm ettiği İttihat fırkasına âlet oldu.

Bugün işçi sınıfı bundan daha büyük tehlikeye, daha derin bir uçuruma sürüklenmek isteniliyor. İşçi sınıfının günden güne teşkilâtlanmağa doğru koşması, artık işçi sınıfının kendi kendine var olması, ancak kendi içinden doğan rehber kadronun Komunist Fırkası olduğunu anlamağa başlaması, Halk Fırkasını endişeye düşürdü. Halk fırkası, rehberi bulunduğu sermaye ve sermayedar sınıfı hesabına, işçi sınıfını bu doğru görüş tarzından ayırmak, istikametini şaşırtmak için şöyle bir kombinezona karar verdi: İşçi teşkilâtlarını Halk

fırkasının himayesi altına almak. Lâkin Halk fırkası sermayenin müdafii, Kommunist fırkası ise sâyin müdafiidir.

Onun için işçi sınıfı da sermayeden ayrı, müstakil hareket etmek mecburiyetindedir. İşçi sınıfı sermaye sahiplerinin siyasetini müstakil yürüten Halk fırkası gibi, sâyin müdafii olan Komunist fırkasının müstakil rehberliği altında yürümek zaruretindedir.

İşçi sınıfına şimdiye kadar yapılan dalaveralar, çevrilen entrikalar, kurulan kombinezonlar artık miktarı kâfi ders verdi. Halk fırkasının himayesine girmek, sermayenin bıçağı altında can vermek demektir. Benliğini bilen hiçbir amele Halk fırkasının himayesini kabul etmez.

Yaşar

... ...

"Ölümsüz" Olduğu İleri Sürülen Bir Manzume

Geçen aylarda "bir okuyucunuz" imzalı -imzasız- bir mektup aldık. Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın sürgündeyken yazdığı ve ilk kez *Müsavat* dergisinde yayımlanan bir şiirin kupürünü gönderiyor ve II. Abdülhamid'in 18 Şubat 1918'deki ölümünün yıldönümü dolayısıyla yeni harflere çevirip Şubat sayımızda basmamızı öneriyordu. Bu isteği, bir kaç ay gecikmeyle yerine getiriyoruz. ☆

[s. 27 - 31'deki yazıya da bakınız!]

Lâyemut Bir Şiir

Abdülhamid'in Ruhaniyetinden İstimdad!

Nerdesin şevketlim Sultan Hamid Han?!
Feryadım varır mı bârgâhına?
Ölüm uykusundan bir lâhza uyan,
Şu nankör milletin bak günahına?

*

Tahrike yeltenen tac ve tahtını
Denedi bu millet kara bahtını
Sınadı sillenin nerm ü sahtını
Rahmet et sultanım sûz-ı âhına

*

Tarihler ismini andığı zaman,
Sana hak verecek ey koca sultan!
Bizdik utanmadan iftira atan
Asrın en siyasî padişahına.

*

Padişah hem zâlim, hem deli dedik,
İhtilâle kıyam etmeli dedik,
Şeytan ne dediyse biz beli dedik,
Çalıştık fitnenin intihabına!...

*

Divane sen değil, meğer bizmişiz
Bir çürük ipliğe hülya dizmişiz,
Sade deli değil, edepsizmişiz,
Tükürdük atalar kıblegâhına!

*

Sonra cinsi bozuk, ahlâkı fena!
Bir sürü türedi girdi meydana,
Nerden çıktı bunca veled-i zina!
Yuf olsun ecdadın ham ervahına!!

*

Bunlar halkı didik didik ettiler.
Katliâma kadar sürüp gittiler,
Saçak öpmeyenler secde ettiler.
Bir âsi zabitin pis külâhına!

*

Bugün varsa yoksa Mustafa Kemâl
Şöhretine herkes fuzulî dellâl!!
Âlem-i ma'nâdan bak da ibret al,
Uğursuz tali'in şu gümrâhına!

Haddi yok açlıkla derde girenin,
Sehpâ-yı kazaya boyun verenin!
La'netle anılan cebâbirenin,
Rahmet okundu bu en küstâhına!

*

Çok kişiye şimdi vatan mezardır!
Herkesin belâdan nasibi vardır!
Selâmetle eren pek bahtiyardır,
Bu şeb-i yeldanın şen sıyâhına.

*

Millet davası fıska büründü!
Ridâ-yı diyanet yerde süründü!
Türkün ruhu zorla âsi göründü,
Hem peygamberine, hem Allah'ına!

*

Sen hafiyelerle dem sürdün ancak
Bunlar her tarafa kurdu salıncak
Eli, yüzü kanlı bir sürü alçak?
Kement attı dehrin mihr ü mâhına!

*

Bu itler -nedense-bana salmadı,
Pahalıydı başım kimse almadı!
Seyrandan başka iş de kalmadı,
Gurbet ellerinin bu seyyâhına!

*

Hoş oldu cilve mey-i cumhuriyetin!
Tadı kalmamıştı meşrutiyetin,
Deccala dil çalan böyle milletin,
Bundan başka çare yok ıslahına

*

Lakin sen sultanım gavs-ı ekbersin!
Ahiretten bile himmet eylersin.
Çok çekti şu millet murada ersin
Şefaat kıl şâhım medet hâhına!

لایموت بر شعر

Babadan Oğullara Ostrorog'lar

M. Ş. GÜZEL

Türkiye'de genel olarak "Adliye nezaretinde müşavirlik eden Alman Kontu " veya "İktisat nâzırının Alman asıllı müşaviri" diye yanlış olarak anılan Kont Leon Ostrorog Polonya kökenlidir ve Fransız vatandaşıdır. Ailesiyle birlikte 19. yüzyılın başındaki Polonya-Rusya savaşı sonrasında Polonya'yı terkettiklerini sanıyorum. Rus çarlarının baskı ve zulmüne dayanamayıp asilleri öncülüğünde başkaldıran Polonyalılar yenilince, yoksullar faturayı öderken asiller ülkeden ayrılmak zorunda kaldılar. Fransa yanında doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğuna sığınanlar da oldu.

17 Mayıs 1985'te Paris'te iki saate yakın söyleşi yaptığım Kontes İşka Ostrorog, "Kırım savaşından sonra birçok asilzadeyle birlikte Ostrorog'lar da Polonezköy'e yerleşiyorlar. Bunların birçoğu daha sonra Osmanlı topraklarını terkediyor, yurtdışına gidiyor, oralarda kalıyorlar. Ama Ostrorog'lar İstanbul'a yerleşmeyi tercih ediyorlar." dedi. Belki de önce Paris'te bir süre yaşadılar, İstanbul'a gelmeden önce. Böyle düşünmemin nedeni Kont Leon Ostrorog'la ilgili araştırmalarımı sürdürürken bulduğum ve Kont'un 1890'larda yazdığını sandığım bir öyküsüdür.

Adı "La Dernière Partie" (*Revue Littéraire et Artistique*, s.301-311, tarihi yazılmamış. BN, 8 Y2 45498). Öykü M. Le Duc (M. de Chabau-Crance) ile iki kız kardeşinin (Mlle. Victurnienne ve Mlle. Adélaide) bir "*partie de whist*"ni anlatıyor. Ayrıca Mme. de Polignac, yaşlı hizmetçi Jean gibi kahramanlar var. Öyküden çok tanık olunmuş olaylar anlatısı izlenimi veren gençlik ürününde temalar, yaşlı insanların yalnızlığı, toplumdan kopukluğu, ölüm korkusu ve sürgün yıllarının ağırlığı. Ölüm evde heryerde. Önce Dük ölüyor. Onu Mlle. Victurnienne izliyor. İkinci kız kardeş artık daha da yalnız, ölüm korkusuyla daha içiçedir. Mlle. Adélaide de bir süre sonra ölüyor: "Yaşlı hizmetçi Jean gürültüyü duyunca uyandı, onu kaldırmak için koştu. Yaşlı kadın beyin kanamasından ölmüştü."

Kont Leon Ostrorog'un öğrenimini Paris Hukuk Fakültesinde yaptığını biliyoruz. Doktora tezini de aynı fakültede savunuyor. Başlığı çok uzun: *Droit Romain de la Comptabilité des Banquires/Droit Français et la Législation Comparée de la Constitution des Societés Anonymes en France, dans l'Empire allemed, et en Grande-Bretagne*. Tez jürisi başkanı Profesör Lyon-Caen'dir. Bu aile günümüze dek Fransa'nın en ünlü hukuk öğretim üyelerini çıkarmakla tanınıyor. Jüri üyeleri şu profesörler: Boistel, Cauwes ve Faure. Tezi 1892'de L. Larose et Forcel yayınevi tarafından Paris'te yayınlanıyor. Tezini babasının anısına

adıyor: "A la mémoire de mon père" Önsözden sonra giriş (Introduction Historique) ve iki büyük bölüm var.

Kont'un İstanbul'a gelişi konusunda rivayet muhtelif. Kimine göre, 1890'lı yıllarda Osmanlılarca davet edildi. Başkaları onun Fransız hükûmetince Osmanlı hükûmetine malî konularda danışmanlık yapması için görevlendirildiğini belirtiyor. *Mystère* ? Kanımca Kont 1890'ların başında İstanbul'dadır. 1894 veya 1895'te İtalyan kökenli, levanten ve çok varlıklı bir aile olan Lorando'ların Jeanne isimli kızıyla evleniyor. Güzel kız 1870 doğumlu. Bu evlilik sayesinde aristokrat bir ailenin çocuğu Leon zengin bir aileye damat oluyor. İstanbul'daki zenginliğin bir bölümünün bu evlilikten kaynaklandığını söylemek abartma olmaz.

İlk çocukları Jean 1896'da, ikincisi Stanislas veya kısaca Stas 1897'de doğdu. Kont'un çok iyi bir Katolik olduğunu göstermesi açısından çocuklarına verilen isimlerin iki Aziz ismi olduğunun altını çizelim.

Kont 1905'te Société Littéraire'in başkanıdır. 30 Mart 1905'te İstanbul'dan gemiyle Marsilya'ya hareket etmek üzere olan Pierre Loti'yi yolcu eden Fransalı zevat arasındadır. Loti'yi 1904'te Cladue Farrère Kontes Ostrorog'a takdim etmişti. Loti, Farrère'in komutanıydı ve onun ilk edebî çalışmalarını övüp destekleyendir.

Bu yıllarda Kont'un İstanbul Üniversitesinde ders verdiği de söylenir.14 Eylül 1908'de kurulan Ahrar Fırkası'nın programının hazırlanmasına yardım ediyor. O yıllarda İstanbul'da yayınlanan Fransızca gazetelerde makaleler yazıyor. 11 Ağustos 1908 tarihli Stamboul'daki "Les points sur les İ" isimli uzun makalesi gibi. Bu arada polemiklere karışıyor. Yanıtları yine aynı gazetelerde yayınlanıyor. 11 Aralık 1908 tarihli *Stamboul* ve 16 Aralık 1908 tarihli *La Patrie*'ye bakılabilir. Yani uzun sözün kısası o yıllarda Kont tanınan, görüşlerine önem verilen, yazıp söyledikleri tartışma konusu yapılan biridir.

Adalet Bakanlığı Adlî Müşaviri

Türkiye'de işçi hareketi tarihi üzerine çalışanların birçoğunun belirttiğine göre, Kont Leon Ostrorog, 8 Ekim 1908 tarihli ve 35 sayılı Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat (TECHKM) ile bunun devamı niteliğindeki 9 Ağustos 1909 tarihli ve 116 sayılı Tatil-i Eşgal Kanunu'nun (TEK) hazırlayıcısıdır. Bu tüzel düzenlemeler, bilindiği gibi, 23 Temmuz 1908'den sonra birbiri peşi sıra örgütlenen ve sayıları yüze yaklaşan grevlere yasal bir çerçeve getirmek ve sendikaları yasaklamak amacıyla çıkarıldılar. Örneğin Hüseyin Avni Şanda (*Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri*, İstanbul, 1962, s.26 ve 27) şunları yazıyor: "Zaten, sendika kurulması, Alman kapitalistlerinin teşviki ve Adliye nezaretinde müşavirlik eden Alman Kontu Ostrorogun'un (aynen böyle yazılı) aracılığıyla, kanunlarla yapılan değişikle önlenmiştir. " Kontun tâbiyetini ve ismini yanlış yazan sadece Şanda değil. Şimdi sadece onun günahını almayalım. İsmini Ostrog diye yazanlar bile var. Alman olduğu varsayılıp Ostrogotlarla karıştırıldı herhalde.

Türk siyasal hayatı dalında uğraş veren bilim adamları bu konuda gerçeğe yakınlar. Örneğin rahmetli Tarık Zafer Tunaya (*Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul, 1952, s.240) şöyle diyor: "Comte Leon Ostrorog, adli ıslâhat dolayısıyle müşavir olarak celbedilmiş bir Fransız hukukçusudur." Tunaya, yapıtının genişletilmiş yeni baskısında (*Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt: I, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul, 1984, s.143) "Kont Leon Ostrorog Leh asıllı bir aileye mensup olmakla birlikte Fransızdır." diyor. Feroz Ahmad (*İttihat ve Terakki*, Ankara 1984, s. 326) Kont için "Babiâli'nin hukuk danışmanı, 1898-1914." bilgisini veriyor.

Kont'un Adalet Bakanlığı danışmanlığına atanmasında 1909 başındaki bakan Manyasizade Refik Bey'in rolü belirleyici. Bu atanma tartışmalara konu olduktan sonra 9 Ağustos 1909'da, yani TEK'in kabul edildiği gün, Meclis tarafından onaylanıyor. Manyasizade'nin mason olduğu bilindiğinden, acaba Kont ta moson muydu sorusu akla geliyor. Şu kesin Kont, onu takdir ediyor. Nitekim *Pour la Réforme de la Justice Ottomane* (Paris, 1912) isimli kitabını ona adamıştır. Aynen şöyle: "A la mémoire de Maniassı-Zadé Refîq Bey". O sırada rahmetli olan Manyasizade'yi anmanın inceliğidir bu.

Adalet Bakanlığı danışmanlığına iki yıllığına atanan Kont, bu süresi dolmadan 31 Mart 1911'de istifa edip ayrılıyor. İstifasında yeni bakan ve/veya bakanlık bürokratlarıyla anlaşamamasının rolü var mutlaka. Ayrıca 9 Ağustos 1909'da atanması Meclis'te tartışılırken birçok Müslüman milletvekilinin muhalefeti de unutulmamalı. Çünkü Kont "Batı Hukukunu temsil ediyordu" ve Müslüman memleketinde salyangoz satmak o yıllarda oldukça zordu. Hükümet Kontu danışmanlığa getirerek ticari ve adli usul yönünden geri kalmış Osmanlı mevzuatını yeniden düzenlemek ve giderek Kapitülasyonları kaldırmak amacında olduğunu belirtti. Kastamonu milletvekili ve Hukuk Okulu profesörü Yusuf Kemal Bey hükümetin önerisini destekledi ve Kontun Batı Hukuku yanında İslam Hukukunu da çok iyi tanıdığını belirtti. Gerçekten Kont ilk cildi 1900'de ikincisi 1901'de üçüncüsü 1906'da yayınlanan çok önemli bir çeviriye imzasını atmıştı: El-Mâverdi'nin (974-1058) İslam kamu hukuku konusundaki dev eseri *El-Ahkâm Es-Soulthâniyya*'nın Fransızca çevirisine. Kont 29 dil biliyordu. Osmanlıcayı da çok kısa zamanda öğrenmiştir. Ama ne gam! İslam'ın savunucusu olduklarını iddia eden milletvekilleri ikna olmadılar. Buna karşın danışmanlığa atanması 64 oya karşı 99 oyla benimsendi. Ama muhalefet dinmedi ve bu nedenle Kont istediği gibi çalışamadı. Bu yüzden istifasını sadrazam Hakkı Paşaya sundu. Kontun bu süre içinde yaptıkları, Adalet Bakanına ve hükümete sunduğu raporlarla yasa önerileri, yukarıda adını verdiğim

ve 1912'de Paris'te A. Pedone yayınevince yayınlanan kitabında.Önsözünü İstanbul'daki Rusya Büyükelçiliğinde tercüman olarak çalışan, İstanbul'a 1898'de varan ve 1914'e kadar kalan "liberal rus" ve Kont gibi hukukçu olan André Mandelstam yazdı. Önsöz 15 Şubat 1912'de İstanbul'da yazılmış.

Kontun danışman olarak yaptıkları Adalet örgütlenmesini, usul hukukunu, avukatlık mesleğinin düzenlenmesini, ticaret hukukunu, Kapitülasyonların gözden geçirilmesini vb. konuları ilgilendiriyor. Grev ve sendika konusunda çalışmasından söz edilmiyor. Bu doğal. Çünkü Osmanlıda bu işler "zabıtanın ilgi alanı" içine girdiğinden İçişleri, Zaptiye ile Ticaret ve Bayındırlık bakanlıklarının sorumluluğunda. TEK'in yürütülmesi konusunda Adalet Bakınlığına da yükümlülük verilmiştir. Ama TEK ve önceki tüzel düzenlemenin hazırlanmasında diğer bakanlıkların söz ve karar sahibi olduğu açık. Dolayısıyla işçi hareketi üzerine yazdıklarımızda Kontun günalını boşuna almışız.

Kontun ilk raporu 6 Şubat 1909 tarihli ve Manyasizade'ye sunulmuş Adalet mekanizmasının reformuyla ilgili bu rapor onun, daha danışmanlığı onaylamadan Bakanlık için çalıştığını gösteriyor. 15 Temmuz 1909 tarihli yasa önerisi ve daha sonrakiler Manyasizade'nin (Mart 1909?) ölümü üzerine yerini alan Necmeddin Beye sunulmuştur.

Kontun 1909'da İstanbul'da, F. Loeffler matbaasında (1-5 Tünel Meydanı, Pera) yayınladığı *Pour la Réforme de la Justice* isimli kitabı, 1909 yılında Adalet bakanlarına sunduklarını içeriyor. 1912'de yayınlanan kitapta bunlar ve sonrakiler var. 1909 Tarihli kitabı Paris'te Hukuk Fakültesinin (*Sorbonne*'un) Kütüphanesinde. Üstünde "Don de M. Lyon-Caen" yazılı. Öğrenci Leon, tez yöneticisi profesörüne kitabından bir adet göndermiş demek. O da daha sonra kütüphaneye bağışlamış.

Bu iki kitap Kontun Osmanlı Adalet sistemi üzerine kafa yorduğunun delilleri. Hukuk tarihçilerimizi yakından ilgilendireceğine kuşku yok. 1909-1911 arasında başarısızlıkla sonuçlanan deneyimine karşın Ostrorog adalet sistemimizin düzenlenmesinde etkili olmuşa benziyor. Ama nasıl, hangi ölçüde ve ne düzeyde? Araştırılması gereken konular. Şu söylenebilir: Danışmanlıktan istifa etmesine karşın Kont sesini duyurmanın yollarını aramıştır. 1912'de bu kitabı yayınlaması bu anlama gelmiyor mu? Dahası Batı ve Doğu kültür ve dillerini çok mükemmel düzeyde tanıyan Kont bu iki merkez (kutup dememek için) arasında aranan bir köprü oluşturmuştur.

Çok Yönlü Bir İnsan

Kont çok boyutlu bir varlık. Bu kesin. Dönemin gazete ve dergilerine yansıyan yazılarından ve ona ilişkin gazete haberlerinden edindiğim izlenim Kontun sosyal yönlü bir liberal olduğu. Bu arada İstanbul hayranı olmakla birlikte Batı'nın ve özellikle Fransa'nın çıkarlarının "akıllı savunucusu". Yani aşırıya kaçmadan Batı çıkarlarını savunan biri. Bu tavrında Doğulu insanı, onun alınganlığını bilmesinin etkisi kesin.

Kontun kimi işçi örgütüne karşılıksız hukuk danışmanlığı ve yardımı yaptığı yazıldı.

Bu durumda Kontun kimi diplomatik haberleşmede adının geçmemesi şaşırtıcı olurdu. İki örnek seçiyorum. İlki 16 Haziran 1909'da İstanbul'daki Fransa Büyükelçiliğinden Fransa Dışişleri Bakanlığına gönderilmiş. Şöyle ki: " İzmir musevi milletvekili Nassim Mazliah (aynen) Kont Ostrorog ile ilişkiye girdi. *İttihat*'ın kurucusunun amacı Ostrorog'un katkısı ve işbirliği ile *L'Union* isimli bir gazete çıkarmak. Bu gazete İttihat ve Terakki'nin çıkarlarını savunacak. Ancak *İttihat*'ın ilk sayıları Mazliah ile *Tanin*'in tanınmış yazarlarından Cavid ve Hüseyin Cahit arasında oldukça önemli ayrılıklar bulunduğunu gözler önüne serince, Kont Ostrorog yönetimi kendisine önerilen gazetenin programını ve gelir kaynaklarını öğrenmenin yollarını aradı. Deutsche Bank, Deutsche Orient Bank ile Krupp'un gazete yazı kuruluna 150.000 Frank ödemiş olduğunu, şaşırarak öğrendi. Bu koşullarda *L'Union*'la işbirliği yapamayacağı sonucuna ulaştı ve kararından beni derhal haberdar etti." Diplomatik dilin kemiği hiç farkedilmez. Fransız diplomat, "Konta bu bilgileri ben verdim ve o da hemen işbirliğinden vazgeçti" diyemeyeceği için böyle dolaylı bir dil kullanıyor. Her neyse, biz, Kontun kendisine yapılan tekliften Büyükelçiliği hemen bilgilendirdiğini öğreniyoruz. Bu arada Kontun makalelerini yayınladığı *Stamboul*'un başlığı altında "yakındoğuda fransız çıkarlarının organı" (*organe des intérêts français dans le Levant*) ibaresi yazılı olduğunu da anımsatalım.

İkinci diplomatik belge Washington kaynaklı. Gönderen Fransa büyükelçisi. Alan Fransa Dışişleri Bakanlığı. Tarihi: 3 Ocak 1910. Okuyoruz: "Yürürken, Osmanlı işgüderi Rüstem Bey'e rastladım. "Sizinle yürüyebilir miyim?" deyip izin aldıktan sonra benimle biraz yürüdü. Bana hemen Kont Ostrorog'u tanıyıp tanımadığımı sordu. Hani 11 Aralıkta M. Bompard'ın mesajında adı geçen kişi. Polonyalı-fransız kont yani. Rüstem Bey bu yabancının Türkiye'de çok iyi bir izlenim bıraktığını, İstanbul'a yerleştiğini ve Osmanlıcayı çok iyi öğrendiğini ve konuştuğunu

belirtti. Bilgisi ve Türkiye'ye gösterdiği dostluktan etkilenen Hükümetinin onu Adalet Bakanlığının örgütlenmesiyle görevlendirdiğini anlattı."

Bu arada Feroz Ahmad (s. 153-156), Kont Ostrorog'un, "Situation en Turquie" başlıklı bir metnini İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulmuştur. "Osmanlı Adliye Nezareti Adli Müşaviri Kont Ostrorog'un görevinden istifa ettikten hemen sonra yazdığı ve özel olarak Sir Eyre Crowe'a gönderdiği muhtıra"da İmparatorluğun siyasi durumu ile iktidar ve muhalefet ilişkileri ayrıntılı ve yetkin bir biçimde anlatılıyor.

Kontun Türkiye'ye ve sorunlarına ilgisi daha sonraki yıllarda sürüyor. Bunu yayınladığı kitaplarda görebiliriz. 1919'da Londra'da, yayınlanan kitabı: *The Turkish Problem, Things Seen and a Few Deductions*. Kitap Fransızca yazıldıktan sonra İngilizceye W. Stephens tarafından çevrilmiş. Kont'un İngililizce ikinci kitabı: *The Angora Reform* adını taşıyor. (Londra, 1927) Bu kitap o sırada Londra Üniversitesinde öğretim görevlisi olan Kont'un, Üniversitenin 100. yıl kutlamaları vesilesiyle 27, 28 ve 29 Haziran 1927'de verdiği üç konferansını içeriyor. Kitabın Paris Hukuk Fakültesi Kütüphanesinde bulduğum örneği Kont tarafından Kütüphane müdürüne gönderilmiştir. İlk sayfasında "saygılarla" dedikten sonra imzalamıştır. Kitabın başlığı altındaki açıklamadan Kont'un Londra Üniversitesinde İslam Kamu Hukuku ve Türk Toprak Hukuku derslerini verdiğini öğreniyoruz. 1930'daki bir çalışması ise "Les droits de l'Homme et des minoritès dans le droit musulman" başlığını taşıyor (in *Séances et Travaux de l'Académie Diplomatique Internationale*, Ocak-Mart 1930). Basile Nikitine, *La Nation Iranienne* (Krakov, 1949) isimli yapıtında Kont'un bu yazısını zikrediyor ve şunları belirtiyor: "Hukukçu ve İslam Hukukunu iyi tanıyan Kont Leon Ostrorog, İslam'ın İnsan Hakları (özgürlük, mal ve kişi dokunulmazlığı) ve toplumsal sözleşme teorilerini tanıdığını, itaati yadsıma hakkını ve hatta Halifenin yanlış yapması veya yasadışı eylemler için emir vermesi halinde isyan, başkaldırı haklarını benimsediğine inanıyor." Nikitine ekliyor: " Yetkin uzmanın görüşüne itiraz etmeksizin bunun daha çok teorik bir değeri olduğunu düşünüyorum." (s.197)

Kontun 29 dil bildiğini daha önce belirttim. Arapçayı çok iyi bildiğini ispatlayan olgu, El-Maverdi'nin dev eserini *Traité de Droit Public Musulman* adıyla Fransızcaya çevirmesidir. Edebi eserler de çevirdi. Don Juan Manuel'in *Le Comte Lucanor*'unu (Paris, 1925) ve Cervantes'in *Rinconet et Cortadille*'sini (Paris, 1927).

Ostrorog Yalısı

Kont, İstanbul'un Anadolu yakasında, Kandilli'de bir yalı satın aldı. Ya 1900'lü yılların başında ya da 1911'de müşavirlikten istifa ettikten sonra. Aslında Anadolu yakasında Avrupalı çok azdı o yıllarda. Avrupalılar genellikle karşı tarafı yeğliyorlardı. Kont, Kandilli'yi seçerek halkla daha yakın mı olmak istedi? Yoksa Kandilli yalıları daha mı hesaplıydı? Yalı o zaman da günümüzde de hayranlık kaynağı. Eylül 1984'te *The World of Interiors* dergisi görkemli fotografla sundu yalıyı okuyucularına (s. 154-165).

Osmanlı İmparatorluğu'nun sallandığı ve daha sonra Türkiye Cumhuriyetinin temellerinin atıldığı yıllarda, nadide çiçeklerle süslü yalı bahçesinde akşam yemeği başlı başına bir olaydı. Yalının iki büyük görkemli dönemi var. İlki Kontun dönemidir. Yalının ünlü ve devamlı müdavimleri arasında Pierre Loti ve Claude Farrère başta gelir. Egzotizmin çok para kazandırdığı yıllar yani. Kontes Ostrorog, Pierre Loti'ye İstanbul'da rehberlik yapmaktan zevk almaktadır. Hatta bir kitap bile yazıyor: *Pierre Loti à Constantinople*. Kitabı 1927'de yayınlandı. Claude Farrère'in hakkını yemeyelim. O da komutanı ve üstadı için yazdı: *Loti par Claude Farrère* (Paris, 1930).

İstanbul'da kalınır da kitap yazılmaz mı? Mümkünü yok, mutlaka Boğaziçi ve Haliç kaleme dökülecektir. Claude Farrère *L'Homme Qui Assassina* ile Pierre Loti *Les Desenchantées* ve diğerleri ile. Abidin Dino bütün bunları ve daha birçok başka şeyi *Autrement* dergisinin İstanbul özel sayısındaki (Mart 1988) güzelim yazısında anlatıyor. "Les Ostrorogs, côte d'Asie". Bana lâf düşmez.

Kont Leon Ostrorog, Kontes İşka Ostrorog'un dediğine göre 1930'da Londra'da Ritz Otelinde öldü. Cenazesinin İstanbul'a getirildiği ve Feriköy Katolik Mezarlığına defnedildiği biliniyor. Oğlu ve artık Kont sıfatını alan Jean Ostrorog, babasının kitaplarını İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Enstitüsü'ne armağan etti daha sonra. Bir de yağlıboya bir portresi vardı Enstitü'de. Ama zaman geçti ve yersizlikten (densizlikten değil) bu kitaplar Fakültenin mahzenindeki depoya kaldırıldı. Yağlıboya tablo tek başına ve gücenik kaldı, bir duvara asılı.

Yalı, Jean döneminde de Fransızların ve İstanbul sanatçılarının bir tür karşılaşma ve buluşma yeri niteliğini sürdürdü. İstanbul'a gelen veya İstanbul'dan geçen birçok Fransızın ve yabancının uğrak yeriydi Yalı. Abidin ve Cheng Tcheng belki Paris, belki sanat başkentinde karşılaşabilirlerdi. Ama bu olay Ostrorog yalısında gerçekleşti. 1930'da. Hadi bilemedin 1931'de.

Jean Ostrorog öğrenimini İngiltere'de yaptı. Genç yaşta çok zengin bir Amerikalıyla evlendi. Adı: Angel. Abidin anımsıyor: "Benim tahminim Kont Leon Ostrorog'dan gelme zenginlik fazlasıyla yeterliydi. Bu benim tahminim, ama kesin birşey söyleyemem. Yalnız bildiğim ikinci bir şey var. Bunlar kendisinden duyduğum hikâyeler değil. Ama herkesin bildiği, bir sır olmayan konular. Sanıyorum çok genç yaşta dünyanın en zengin kadınlarından biriyle evlenmişti. Bir milyarder hanım. O hanımdan nasıl ayrıldığını bilmiyorum. Bu olaydan sonradır ki Afrika'da "Sipahi" olarak subaylık ettiğini

sanıyorum.

Abidin, Jean ile "D Grubunun" ilk resim sergisinde karşılaştı: "D Grubu"nun ilk sergisi de biraz olay yaratmış bir sergidir. Çünkü bir çeşit, Türkiye ölçüsünde, öncü bir sanatın habercisiydi. Arkadaşlarımızın çoğu Fransa'da okumuş kişilerdi. Fransa'da öğrendikleri ve uyguladıkları ilkeler post-kubist yöntemlerdi daha çok. Başta yoğun teorik bilgisiyle Nurullah Berk. Fransızcayı çok iyi okuyan, yazan, konuşan bir kişi. "D Grubu" sergisinin açılışında yalnız Türkler değil, yabancılar da bir hayli kalabalık gelmişlerdi. Belki can sıkıntısı belki bir merak; "Bakalım neler yapıyor bu delikanlılar?" merakı. (...) Jean Ostrorog sergimize geldiği vakit doğal olarak benimle tanıştı, ve doğal olarak da, belki Fransızcayı iyi bildiğim için yahutta biraz daha orijinal bir nitelik taşıdığım için diyelim, derhal gayet samimi davrandı ve evine davet etti. (...) Ostrorog veya tanıdığım bu tür insanlar o yıllardaki çok derbeder, daha sonraki ve şimdiki deyimiyle hippimsi tavrıma rağmen kolaylıkla benimsiyorlardı. Ve bu çevrelere böylece girip çıkıyordum. Yaşım oldukça küçüktü o sıralarda. (Abidin 1913 doğumludur). (...) O yıllarda girip çıktığım çevreler pek çoktu. Aynı günde bir esrarkeş tekkesine gittiğim gibi Babıâli'ye de gidiyordum. Nâzım'ın bir şiirinde bahsettiği Kemal Ahmet ile mesela öğle yemeğinde peynir ekmek yedikten sonra, akşam yemeğinde Prenses Murat'nın evinde veya Ostrorog'ların yalısında bulunabiliyordum. Benim için İstanbul kat kat acaip bir kent, hem gökdelen hem de yeraltı şehri, yani çok çapraşık bir şehir. Bütün bu katlarda, bütün bu yerlerde birden yaşamak ve her tarafını birden görmek istiyordum. Bir roman yaşar gibi bir şeydi bu benim için. Böylece, Ostrorog'ların Yalısına zaman zaman, canım istedikçe uğrayan kişilerden biri oldum. Tabi Ostrorog Yalısının benim için çok hoş yönleri vardı. Çünkü bir kere yapı olarak, Osmanlı yapısı olarak Osmanlı mimarisinin birçok özelliklerini taşıyan, bozulmamış seyrek yapılardan biriydi. Biraz fener gibi bir yapı. Yani her tarafı açık, bahçeye açık, deniz feneri gibi bir şey. Hattâ deniz fenerinden öte, çünkü deniz fenerinin ancak kule tepesi camlıdır. Oysa yalının her tarfı cam, yani açık, açıklık ve ferahlık getiren bir yer. Ve mimari bakımından denizle ilişkisi inceden inceye düşünülmüş. Aynı zamanda bahçenin bütün şiirini veren kapılar, pencereler de buna eklenmeli. Ve uyumlu merdivenlerle çıkılan üst kattan da bu görüntüler değişik biçimde çoğalınca hakikaten bir peri masalı köşkü, bir sırça köşk haline geliyordu yalı, gözümde hiç değilse öyle. Üstelik içi de son derece zevkle döşenmiş bir yalı. İhtimal ana babanın zevkinden başka ve bilhassa iki oğulun da zevki karışıyordu. İkisi de eski eşyaya çok meraklı kişilerdi."

O yıllarda Kandilli'de herkes monokllu ve elinden bastonu eksik olmayan Jean Ostrorog'u çok iyi tanıyordu. Jean: "hiç bir işle meşgul" değil. Daha doğrusu şu: Çalışma yaşamını bırakmış kendini tümüyle İstanbul yaşamına adamıştır. Yazları (Mayıstan Kasıma) Kandilli'de yalıdadır. Kışları ise, Çelik Gülersoy'un belirttiğine göre, "Beyoğlu Tünel başında, Galata Mevlevihanesi karşısındaki bir Frenk apartmanında"dır.

Jean annesi gibi, İstanbul'a gelen dostlarını gezdirmeyi seviyor. Annesi babanın ölümünden bir yıl sonra hayata gözlerini kapadı.

Yalıda Yeni Bir Kontes

27 Eylül 1960'da Stanislas Ostrorog, Paris'te Dışişleri Bakanlığında genç bir meslektaşını ziyareti sırasında aniden kalp krizinden ölüyor. Bekâr olarak hayata gözlerini kapayan Stas, Jean'ı tek başına bıraktı.

İşka Çekoslovakya'yı 1940'ların sonunda terkeden varlıklı aristokrat bir ailenin kızı. 1910 Doğumlu İşka öğrenimini İsveç ve İngiltere'de yapıyor. Birçok dil biliyor. 1965'te Paris'te Jean Ostrorog ile karşılaşıyor. İkisinin de eşi yok. Aşk evlilikle sonuçlanıyor. Jean eşini "Ruhsuz, ölü bir ev, her odasında bir ölü, sanki ölüleriyle iletişim halindeyim" diye nitelediği Yalıya getiriyor. Jean 69 yaşında. Yalının geçmiş heyecanı yeniden yaşaması ve yaşatması olası mı? Kontes "Yalı gece ve gündüz bütün İstanbul'a açıktı.Pazar günleri Yalı o kadar kalabalık olurdu ki Jean alır başını giderdi. Yalıyı terkederdi." dedi.Ama nerede Belkıs? Nerede Leyla, Pierre, Lola, Lucienne? Ortanca çiçekleri ne alemde? Kim ikinci kata çıkıp geçen gemileri izliyor? 1930'ların delikanlılarından haber alan var mı?

Jean elinde bastonu Kandilli'de dolaşa dursun, yeni yetmeler uzaktan, "Bak, kont geçiyor" diyecekler birbirlerine. İşte hepsi bu kadar.

Kontes, daha sonra başbakan ve cumhurbaşkanlığı görevleri yapan Georges Pompidou'nun 1964'te İstanbul'a geldiğini ve onuruna Yalıda bir "grand diner" verildiğini anlattı. Geçmiş anılar sökün etmişlerdir mutlaka: Pierre Loti kayıkhanenin üstündeki odasında, Yalıya gelecek kadınları "gözetlemek" için teyakkuzda. Hayali aşk maceralarını daha sonra kaleme alacak. Hele bir peçe kaldırılsın, gerisi kolay... "Yalancı Loti". Claude Farrère çıkagelecek sonra, *Les Quatre Dames d'Angora*'yı ya da *L'Homme Qui Assassinat*'yı anlatmak için. Artık duruma ve misafirlerin niteliğine bağl.... Sonra 1930'lu yıllar. Umut ve sanat dolu yıllar. Atatürk'ün ölümünden öncesi, sonrası, II. Dünya Savaşı, İnönü, ölenler, kalanlar, nice olaylar... Zaman geçiyor, artık kalkmalı...

Jean Ostrorog 19 Aralık 1975'te vefat etti. İlk evliliğinden iki kızı var. Biri İspanya'ya prenses gitti. Orada hayata veda etti. İkinci kızı Anne Blaton, Brüksel'de yaşıyor, yazları Kandilli'ye geliyor. Kontes'in ilk evliliğinden bir kızı var. Paris'te oturuyor. Kontes kızını arada bir ziyaret ediyor. 1985'te kızının evinde yaptığımız söyleşimizde "Fransız vatandaşıyım. Ama gönülden yüzde yüz Türküm. Türkiye'ye ve Türklere hayranım." demişti... ☆

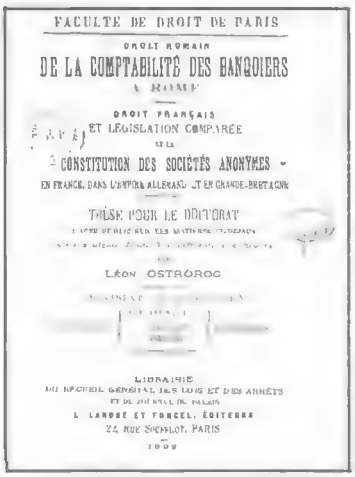
FACULTÉ DE DROIT DE PARIS

DROIT ROMAIN

DE LA COMPTABILITÉ DES BANQUIERS
A ROME

DROIT FRANÇAIS

ET LÉGISLATION COMPARÉE
DE LA
CONSTITUTION DES SOCIÉTÉS ANONYMES
EN FRANCE, DANS L'EMPIRE ALLEMAND ET EN GRANDE-BRETAGNE

THÈSE POUR LE DOCTORAT

LÉON OSTROROG

Kont Leon Ostrorog'un tezinin kapağı. Paris Hukuk Fakültesinde 3 Kasım 1892'de savunduğu tezin yöneticisi ve jüri üyeleri kapakta yazılı.

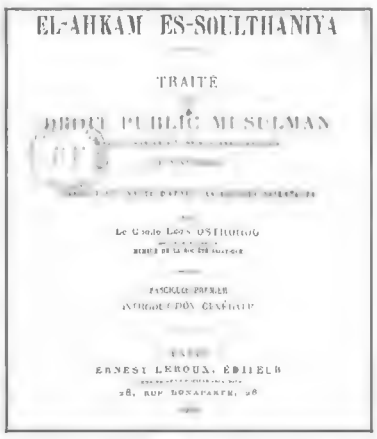
EL-AHKAM ES-SOULTHANIYA

TRAITÉ

DROIT PUBLIC MUSULMAN

Le Comte Léon OSTROROG

ERNEST LEROUX, ÉDITEUR

Kont Leon Ostrorog'un İslam Hukuku konusunda en önemli çevirisi, El-Maverdî'nin yapıtıdır: İslam Kamu Hukuku. *İlk cildi 1900'de, ikincisi 1901'de üçüncüsü 1906'da yayınlandı. Kontun ismi altında Hukuk doktoru ünvanı yanında, "Asya Derneği" üyesi olduğu yazılı*

EL-AHKAM ES-SOULTHANIYA

TRAITÉ

DROIT PUBLIC MUSULMAN

EL-MAWERDI

ERNEST LEROUX, EDITEUR

1901

El-Maverdî'den çevirinin ikinci fasikülünün kapağı. Kont "İrlanda ve İngiltere Asya Derneği"nin de üyesidir. Kitabın ikinci cildi 1906'da basılmış olup, Birinci Bölüm, Savaş Hukukudur.

POUR LA RÉFORME DE LA JUSTICE

1825-1900

1909

Sağ üst köşede "Bay Lyon-Caen'in armağanı" ibaresi okunuyor. Profesör Lyon-Caen Kont Leon Ostrorog'un tez yöneticisidir

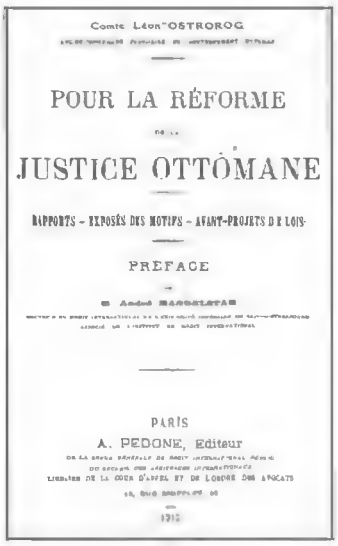
Comte Léon OSTROROG

POUR LA RÉFORME

JUSTICE OTTOMANE

RAPPORTS - EXPOSÉS DES MOTIFS - AVANT-PROJETS DE LOIS

PRÉFACE

PARIS

A. PEDONE, Editeur

1911

THE

TURKISH PROBLEM

THINGS SEEN AND A FEW DEDUCTIONS

BY

COUNT LÉON OSTROROG

BY WINIFRED STEPHENS

CHATTO & WINDUS

Türk Sorunu Söylenenler ve Çıkarılan Birkaç Sonuç" (1919)

DON JUAN MANUEL

LE COMTE LUCANOR

PARIS

LIBRAIRIE ANCIENNE HONORÉ CHAMPION, ÉDITEUR

1920

Edebi çevrilerinden Le Comte Lucanor*'un kapağı. "Castillan" İstanbul'daki Yahudilerin konuştuğu ", ya da İspanyolcanın benzeri bir dil.*

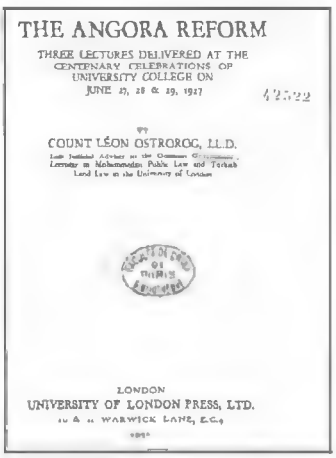
THE ANGORA REFORM

THREE LECTURES DELIVERED AT THE CENTENARY CELEBRATIONS OF UNIVERSITY COLLEGE ON JUNE 27, 28 & 29, 1927

42522

BY

COUNT LÉON OSTROROG, LL.D.

LONDON

UNIVERSITY OF LONDON PRESS, LTD.

The Angora Reform isimli kitabının Paris Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'ndeki (Rue Cujas) nüshasının ilk iç sayfası. Kont Leon Ostrorog, "Saygılarımla" dedikten sonra imzalamış.

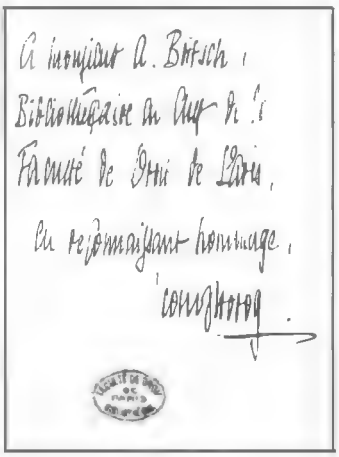
A monsieur A. Birtsch,
Bibliothécaire en Chef de la
Faculté de Droit de Paris,
En respectueux hommage,
comte Ostrorog.

Sada - yı Hak Gazetesi'ne Göre Nureddin Paşa'nın Bursa Mebusu Seçilmesi

TURAN AKKOYUN

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oluşan Birinci ve İkinci gruplar, Cumhuriyet dönemindeki demokratik hayatı etkileyen temel taşları olacaklardır. Bir taraftan Halk Fırkası kurulacak, diğer taraftan bir müddet sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ortaya çıkacak, ilk siyasi parti Cumhuriyet' kelimesini de isminin başına yerleştirerek Cunhuriyet Halk Fırkası olacaktır. Bunun yanında, siyasî partilerin dışında bazı demokratik olaylar da hemen dikkati çekiyor. Bunlardan biri Nureddin Paşa'nın [1] 1925'de Bursa Mebusu seçilmesidir. Nureddin Paşa'nın bu seçim zaferi, Türkiye'de Tek - Parti Yönetimi' nin kurulması üzerinde geniş bir çalışma yapan Mete Tunçay'ın da dikkatini çekmiştir; "Takrir - i Sükûn Kanunu'nun ilânından önce, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın varlığından başka, Türkiye'de demokrasinin ve hukuk devleti kurallarının işleyebildiğini gösteren son bir olay da, iktidarın istememesine karşın (Sakallı) Nurettin Paşa'nın bir ara seçimde Bursa'dan milletvekili olmasıdır. Bu olayın ayrıntıları hayli ilginçtir." [2]

Boşalan milletvekili sandelyesi için, Aralık 1924'de Bursa'da ara seçim yapılır. Bu "ilginç" olayın kademeleri, bir İzmir gazetesi olan *Sadâ - yı Hak'* da[3] 'Muhabir-i mahsusamızdan' ibaresiyle geniş yer alır. [4]

İlk sonuçlar hemen dikkati çeker; "Nefs - i Bursa intihabında İstanbul Şehremini 38, Nureddin Paşa ise 134 rey aldılar. Bu suretle mülhakatdan aldığı reylerle beraber Nureddin Paşa 238 rey ile Bursa meb'usluğuna intihap edilmiş oldu. Emin Bey ise umum mıntıka intihabından 181 rey kazanmıştır. İntihabda netice anlaşıldıktan sonra gazeteciler tarafından fikri sorulan Şehremini Emin Bey demiştir ki, "Ben ne yapayım Bursa ahalisi Nureddin Paşa'yı arzu eylemiş ve onu intihab eylemiştir." [5]

Birgün sonraki telgrafların gelmesiyle, "Halk Fırkası Bursa İntihabındaki Mağlûbiyeti Hazm Edemiyor"[6] mahşeti gazetede yer alır. Zira telgraf şöyledir: "Dün akşam geç vakit Bursa'dan Ankara'da bulunan muhalif meb'uslara gelen malûmatda, Nureddin Paşa'nın Bursa intihabında 56 fazla rey alarak Emin Bey'e galebe eylediği ve bu suretde meb'us intihab edilmiş olduğu bildirilmektedir. Cumhuriyet Halk Fırkası mehafilinde icra eylediğim tahkikata göre, Nureddin Paşa'nın meb'usluk mazbatası Ankara'ya gelince meclis şubeleri tarafından tedkik olunacaktır. Halk Fırkası meb'uslarına nazaran, Nureddin Paşa'nın namzedliğini vaz'ederken, iki ay evvel askerlikden istifa etmiş olması lâzım idi. Bunun için mazbatanın yani Nureddin Paşa'nın meb'usluğunun kabul edilmemesi kuvvetle muhtemeldir. Bu takdirde yeniden intihab yapılacaktır."

"Bursa Meb'usluğuna intihab olunan Nureddin Paşa'nın mazbatası okundu. Nuri Bey (Bursa), ve Feridun Fikri Bey (Dersim) intihab - ı umumiye kaydı bulunduğunu binaenaleyh Nureddin Paşa'nın meb'usluğunun kabul edilmesini istediler. Ragıb Bey (Kütahya), mazbatanın malûl olduğunu söyledi. Sabık Dahiliye Vekili Recep Bey (Kütahya) kanunun

sarih bulunduğunu, Nureddin Paşa'nın meb'us-luğunun reddi lâzım geldiğini beyan ederek dedi ki; "Efendiler, kanunu bozmayalım, Mazbatayı red edelim. Nureddin Paşa bu defaki intihabda on gün evvel istifa eder. Müstakilen kendisi intihab olunarak yakında aramızda bulunur. Askerlikle meb'usluğu telif edemeyiz." Vehbi Bey (Karesi) kanunun tefsiri için meselenin encümene havalesi lüzumunu müdafa etti. Neticede mazbata yoklama ile reye vaz'olunarak red olundu. Binaenaleyh Bursa'da yeniden intihab olunacakdır."

Nureddin Paşa ise, "Eğer kumanda mevkiinde bulunsa idim, beni intihab eden vilâyet kumandam altında olsaydı, o zaman istifam lâzım idi. Halbuki Şûrâ-yı Askerî âzâlığı kumanda haricinde, memuriyetdir. Binaenaleyh askerlikten istifaya lüzum yok idi. İntihab suret - i tecellisini milletin arzu - yu vicdanîsi suretinde telâkki ederim. Hakiki hâkimiyet - i milliye ve milletin temâyülâtına muvafık hizmetler esas mesleğim olacakdır."

Seçim neticesi, yalnız Cumhuriyet Halk Fırkası'nca ve Nureddin Paşa tarafından değil, aynı zamanda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nca da değerlendirilir. Zira bu parti, Paşa'nın seçim zaferini 'sevinçle' karşılıyor, fakat onun muhafazakâr olduğu için partilerine giremiyeceğini, aksi takdirde Parti'den bazılarının istifa edecekleri yolunda açıklamalarda bulunuyorlardı.

27 Kânun - u Evvel tarihli telgrafdan anlaşıldığına göre: Nureddin Paşa'nın meb'us olmasını sadece Cumhuriyet Halk Fırkası mensubları itiraz etmezler: "Kanun - u Esasî ikinci mazbata muharriri Terakkiperverlerden Süreyya Bey (Son Telgraf) muhabirine vâki olan beyanatında dedi ki; Nureddin Paşa meb'us olamaz, zira namzedliğini vaz'etmezden evvel istifa etmemişdir. Kanun gayet sarihdir ve her şeyin fevkindedir" [7]

Olayın uzaması neticesinde; "Bursa meb'usluğuna intihab olunan Nureddin Paşa'nın Ankara'ya muvasalatına intizar olunuyor. Paşa'nın meb'usluk mazbatasının bitarafâne bir suretde tedkik olunacağı temin edilmektedir." [8]

Nihayet 30 Kânun-Evvel 1924'de; "Nureddin Paşa'nın Bursa meb'usluğuna intihab edildiğini bildiren meb'usluk mazbatası encümeni tarafından red olunmuşdur. Dersim Meb'usu Feridun Fikri Bey encümende muhalif kalmıştır. İkinci şube de mazbatayı müzakere ederek ekseriyetle red etmişdir. Temas ettiğim muhalif meb'us maddede intihab-ı umumiye kaydının mevcud olduğunu, halbuki Bursa intihabının hususî bir intihab olduğunu, binaenaleyh mazbatanın kabulünün lâzım geldiğini beyan etmişlerdir. Halk Fırkası bugün bu meseleyi münakaşa etmişdir. Fırka'da hiç bir karar ittihaz olunamamış ve meselenin doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi'nce hâl edilmesi takarrür etmişdir. Meclis'in yarınki içtimâında meselenin mevzu bahs olması muhtemeldir."[9]

Nureddin Paşa'nın meb'usluğu 8 muvafıka karşı 10 rey ile red olunmuşdur. [10]

19 Kânun - u Sâni 1925'de Dahiliye Vekili Cemil Bey Bursa'da seçimlere başlanması yolunda emir verdiği ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın da tekrar aday göstermiyeğinin açıklanmasına[11] rağmen, 27 Kânun - u Sâni'de "Nureddin Paşa Millet Meclisi riyasetine bir telgraf keşide eyliyerek intihab mazbatasının red edileli bir haftayı geçtiği halde hâlâ Bursa'da yeni intihabâtın icrası için emir verilmemiş olmasını protesto eylemektedir. Bundan haberi alınca Dahiliye Vekili Cemil Bey'e müracaatla bu babdaki mütealâlarını sordum. Müşarünileyh dedi ki, "Nureddin Paşa'nın intihab mazbatası intihabın on gün evvel hizmet - i askeriyesinden istifa eylemediği için red edilmiştir. Binaenaleyh reddi müteakib Vilâyete yeni intihabatın icrası için emir vermiş olsa idim, Nureddin Paşa'nın istifası müddeti henüz on güne baliğ olmadığından Paşa'nın meb'us olmaması kanunen icab ederdi. Bunu nazar - ı itibara alarak intihabat emrini bize Meclis'den tebliğ tarihinden itibaren vereceğiz. Görülüyor ki, bu da Nureddin Paşa'nın lehine yapılmış bir hareketdir. Şu halde protesto telgrafı mahallinde yapılmış bir hareket değildir." [12]

Nureddin Paşa, seçime katılmaya kararlıdır, zira protestoyu çekmeden bir hafta önce, Bursalılara hitaben şu beyannameyi neşr eder; "Harb vukuunda neferliğimi muhafaza etmek şartıyla Feriklikden feragat ve Şûrâ - yı Askeriye âzâlığından istifa ediyorum. Müdafaa - yi Milliye Vekâletinden takaüdlüğümü taleb etdim. Yeniden Bursa'ya namzedliğimi vaz' ediyorum. Mesleğim hakkın rızasına muvafık, milletin arzusuna mutabık olan meslekdir." [13]

Daha seçim neticelenmeden, gazetede akis bulur; "Bursa'nın mülhakat intihabatında Nureddin Paşa şimdiye kadar 180 rey almıştır. Paşa'nın bu defa daha büyük ekseriyetle meb'us intihab edileceği tahmin olunuyor." [14]

5 Şubat'da "Nefs-i Bursa intihabı bugün hitam bulmuş, Nureddin Paşa 158, Muhittin Baha Bey 1, Şehremini Emin Bey 1 rey almışlardır. Nureddin Paşa mülhakat ile beraber 363 rey alarak Bursa meb'usu intihab olunmuşdur." [15]

Sadâ - yı Hak gazetesinde Paşa hakkında son seçim haberi şu şekilde yer alır: "Bursa meb'usu Nureddin Paşa vâki olan beyanatında Terakkiperverlerin programında kendi fikrine ve nokta - i nazarına muvafık noktalar bulunduğunu, fakat müstakil kalmak istediğini iki güne kadar Ankara'ya müstevcihen hareket edeceğini söylemiştir." [16]

Aralık 1924'de yapılan ve dikkati çekecek bir gelişmeden sonra 1925'de tekrarlanan Bursa'daki ara seçimde Nureddin Paşa kazanan taraf oldu. Nureddin Paşa'nın 'seçim zaferi'nin *Sadâ - yı Hak* gazetesinde ilk uyandırdığı akis bir haber olmasına rağmen, İktidar partisinin tavrı "Halk Fırkası Bursa İntihabındaki Mağlûbiyetini Hazın Edemiyor" şeklinde değerlendirilmişti. Gerçekten de seçimin hemen ertesinde, seçim mazbatasının iptali, ve seçimlerin yenilenmesi şeklindeki ifadeler bu değerlendirmeye haklılık kazandırmaktaydı. Fakat, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir bütünlük teşkil etmediği, daha doğrusu Dersim Milletvekili Feridun Fikri ve Bursa Milletvekili Nuri Beylerin seçimin geçerli sayılması şeklinde tavır aldıkları da görülmektedir. Aynı partiden karşı çıkanlar da, Nureddin Paşa'nın şahsı hakkında

değil, 'kanunun bozulmaması' için fikir beyan ettiler. Yine o günün diğer siyasî partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan seçimin geçerli sayılmasına karşı olanların bulunduğu da dikkate alınacak olursa, Nureddin Paşa'nın milletvekilliğinin kabul edilmemesinin bütün yükü, iktidar partisine yüklenmesi herhalde doğru olmayacaktır. Hattâ, seçimlerin yenilenmesinin geciktirilmesi bile, Dahiliye Vekili Cemil Bey'e göre; Nureddin Paşa'nın milletvekili olmasına kanunen yardımcı olmuştur.

Seçimin yenilenmesinden sonra, iktidara yakın bazı basın organları da durumu olgunlukla karşılamışlardır. İzmir'in bir başka gazetesi *Anadolu*'da yayınlanan, Emin Tuğrul'un Bursa İntihabatının Mânâsı" [17] başlıklı makalesinde bunu açıkça görmekteyiz. Nureddin Paşa'ya karşı kesin tavrın alınması ise fesin atılıp şapkanın kabulu sırasında, Meclis'teki sert konuşma ve tekliflerinden sonradır ki, bu başlı başına bir inceleme konusudur. ☆

1873 Bursa doğumlu olan Nureddin Paşa Müşir İbrahim Paşa'nın oğlu olup, 23 Mart 1893'de Harp Okulu'ndan mezun oldu. Almanca, Fransızca, Rusca ve Arapça biliyordu. I. Dünya Savaşı'nda Basra ve Bağdat Valisi ve Irak ve Havalisi komutanıydı. 20 Ocak 1919'da Aydın Valisi oldu. Ardından İzmir valiliği ve Bölge Komutanlığı'na tayin edildi. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden bir buçuk ay kadar önce bu görevinden alındı. Temmuz 1920'de Anadolu'ya geçerek Millî Mücâdele'ye katıldı. 9 Aralık 1920'de Merkez Ordusu Komutanı, 30 Haziran 1922'de 1. Ordu Komutanı oldu. 1 Mart 1924'te Yüksek Askerî Şûrâ üyeliğine atandı. Bursa Milletvekilliği'ne seçilmesiyle 18 Ocak 1925'de üyelikten çekildi. 29 Ocak 1925'de isteğiyle emekli oldu. 18 Şubat 1932'de İstanbul'da öldü. Bkz. *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara 1989, s. 29 - 31.

Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması* (1923-1931), Ankara 1981 (2'nci bas: Cem Yay., 1989), s. 117

Sadâ - yı Hak gazetesinin basit bir değerlendirilmesi için bkz. Nermin Demir, *(1918-1924) Tarihleri Arasında İzmir'de Çıkan Gazetelerin Bibliyografyası*, E. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü yayınlanmamış Bitirme Tezi, İzmir 1988, s. 6.

Anadolu Ajansı ile İzmir'de yayınlanan gazetelerin araları bir türlü düzelmemiştir. Hemen hemen bütün İzmir gazeteleri bu ajanstan şikayetçidir. Bu olayda da açıkça görülüyor.

İstanbul'dan 16 tarihli, Sadâ - yı Hak, 17 Kânun - u Evvel 1340, Nr. 1516.

Sadâ - yı Hak, 18 Kânun - u Evvel 1340, Nr. 1517

Sadâ - yı Hak, 28 Kânun - u Evvel 1340, Nr. 1525

Sadâ - yı Hak, 21 Kânun - u Evvel 1340, Nr. 1519

Sadâ - yı Hak, 31 Kânun - u Evvel 1340, Nr. 1528

[10] Sadâ - yı Hak, 2 Kânun - u Sâni 1341, Nr. 1533

[11] *Sadâ - yı Hak*, 20 Kânun - u Sâni 1341, Nr. 1546

[12] *Sadâ - yı Hak*, 28 Kânun - u Sâni 1341, Nr. 1552; "Aynı suretde Dahiliye Vekili Bey'den İstanbul Şehremini Emin Bey'in Ankara'ya davet edilip - edilmediğini sual ettim. Vekil Bey dediler ki, "Mumaileyhin bizimle görüşecek işleri vardır. Belki gelmek ister. Fakat ne biz onu davet etdik, ne de davet edilmesi için onun tarafından bize bir müracaatı oldu"

[13] *Sadâ - yı Hak*, 21 Kânun - u Sâni 1341, Nr. 1546.

[14] *Sadâ - yı Hak*, 3 Şubat 1341, Nr. 1557.

[15] *Sadâ - yı Hak*, 6 Şubat 1341, Nr. 1560.

[16] *Sadâ - yı Hak*, 24 Şubat 1341, Nr. 1575.

[17] "... Bugünkü hükümet, Halk Fırkası teşkilâtı her halde son intihabatda Cumhuriyet ve Meşrutiyet idaresinde en ziyade tekamül etmiş, milletlerin gösterebileceği itidal ve sükûnet ruhu göstermişdir. Bursa'nın Halk Fırkası namzedine yalnız bir rey verecek derecede tenasüd göstermesi bazı gazetelere muhalefete nazaran ne kadar takdire şayan olursa olsun, şimdiye kadar memleketimizde ceryan eden intihabların hiç birisinde gösterilen adem - i müdahaleyi temin etmek suretiyle hükümet teşkilâtı cidden çok yüksek bir mevkii ihraz etmişdir. Bursa intihabatının asıl hakiki ve faideli cephesi bu nokta-yı nazardan tedkik etmekle görülür. Yoksa Bursalılar Nureddin Paşa'yı intihab itmekle bundan evvel yazdığımız gibi cidden rüşt- ü siyasîlerini isbat eylemiş ve bugünkü inkılâbın hakiki mânâsı ve ulviyetini anlamış olduklarını bir kere daha isbat etdiler. Nureddin Paşa'nın meb'us intihab edilib edilmemesi bizce haiz - i ehemmiyet değildir. Asıl şayan - ı ehemmiyet olan cihet Nureddin Paşa'yı *intihab eden Bursalılar bu intihab ile arz* etdikleri içtimâî vazifeleridir." *Anadolu*, 16 Şubat 1341, Nr. 3196.

TÜRKİYE'DE SİYASAL KÜLTÜRÜN RESMİ KAYNAKLARI

Taha Parla'nın 5 ciltlik incelemesinin yayımına başladık

1. CİLT *Atatürk'ün Nutuk'u*
2. CİLT *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*
3. CİLT *Tek-Parti İdelojisi*
4. CİLT *Kemalist Rejim ve Reformlar*
5. CİLT *Belgeler*

Mustafa Kemal ile Hacı Kaya [Sebati Duman : 1877-1955] Arasında İlginç Telgraflar

TAHA TOROS

Geçtiğimiz aylarda basınımızda Türk-Kürt ilişkileri ve özellikle Kürtlük konularında, hayli araştırmalar yayınlandı. Yurtdışından yeni döndüğüm için, bunları günügününe izleme imkânını bulamadım. Görebildiğim kadarıyla değerli araştırmacıların bu yazılarının ağırlığı, etnik konulardan ziyade, Osmanlı imparatorluğunun yıkılış dönemlerinde başlayıp Cumhuriyet'in ilk yıllarında cereyan etmiş olaylarla ilgili bulunuyor. Dünyada, Kürtlerle ilgili olarak birçok yayın bulunmakla beraber, etnik ve tarihî açıdan yapılmış, ilmî çalışmalar fazla değildir.

Son görevi İsveç sefirliği olan ve yakışıklılığından dolayı -Diyarbakırlı hemşehrisi- Süleyman Nazif'in (Beau cherif) - Türkçe okunuşuna göre (Boşherif) - dediği Kürt Şerif Paşa, bu alanda gerek Fransa'daki Saint-Cyr mektebindeki talebeliği sırasında, gerek Sultan Abdülhamid'in yaverliği ile onurlandırılarak gönderildiği Paris elçiliği ateşemiliterliği döneminde, bâzı çalışmalar yaptırmışsa da, işi politikaya döktüğü için, tamamlattıramamıştır. Hidiv Ailesi'ne dâmâtlığı nedeniyle mâddî açıdan varlıklı olan bu Şerif Paşa, ömrünün yarısından fazlasını Paris'te geçirdi. Osmanlıca'yı güzel konuştuğu halde, uzunca olan mektuplarını, kendisi yazmaz, hususî kâtibine yazdırırdı. Nitekim Mısır'da yazılan anılarının yazılışında, Paris'te yayınladığı *Meşrutiyet* gazetesinin makalelerinde, hizmetine aldığı kişileri kullanırdı. Ama bir Fransız gibi, Fransız diline vakıftı. Şerif Paşa'nın Fransızca olarak hazırlattı bâzı notların akibeti bilinmemektedir. (Benim arşivimde, aile çevresi ile - özellikle sonradan arası açılan ve Mahmut Şevket Paşa'nın katledilmesinde parmağı olan, dâmâdı Abdurrahman Polar'la- ilgili birkaç belge bulunmaktadır.)

Habil Âdem tarafından dilimize çevrilen iki Alman şarkiyatçısının Kürtlerle ilgili kitabı da, bu ırkın geçmişi açısından, fazla bilgiyi içermemektedir.

Fransızca yayınlar arasında Avukat Mesut Fanî'nin (1889-1979) *La Nation Kurde et son Evolution Sociale* adlı eseri, (Sorbon) Üniversitesi'nde, doktora tezleri arasında bulunuyor. Bu kitap Fransız hükûmetinin bursu ile hazırlanmıştır. Mesut Fani Bey yıllarca Paris'te kalmış, bu arada Orta Asya'da, Irak ve İran'da bu konudaki belge ve bilgiler üzerinde çalışmıştır.[1]

Merhum valilerden ve Danıştay üyeliği ile Daire başkanlarından Hikmet Kümbetlioğlu[2] Hatay valiliği sırasında, bu kitabı dilimize çevirmişse de yayınlamamıştır. Ne gariptir ki, Hikmet Kümbetlioğlu bu kitapla yakından ilgilenip Türkçe'ye çevirdiği sırada, kitabın yazarı da Antakya'da avukatlık yapıyordu.

Aynı şehirde ve birbirinden 200 metre mesafede oturduklan halde, birbirlerini tanımıyorlardı! Neden sonra, kitabın yazarı ile mütercimi, bir tesadüf eseri olarak, karşılaştılar.

Yukarıda sözünü ettiğimiz Mesut Fanî'nin Kürtlerle ilgili kitabının mevcudu kalmamıştır. Paris'te de bulunmuyor.

Bu yazımıza başlarken, gerekli gördüğüm yukandaki açıklamalardan

Aziz vatanımızı parçalamak istiyen ermeni hıncek ve taşnak komiteleri ile çarpıştığını arz eder (Resim arkasına Hacı Kaya'nın yazdırdığı sözler)

onra, Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında Mustafa Kemal ile İzoli aşireti reisi Hacı Kaya arasında cereyan eden fakat pek bilinmeyen, yazışmalara değinmek istiyorum.

Mustafa Kemal bir telgrafında, *Türk ile Kürdü özbeöz* kardeş olarak niteliyor.

Bu telgrafı nakletmeden önce, Mustafa Kemal ile yazışmalarda bulunan İzoli aşireti reisi Hacı Kaya'yı tanımamız gerekiyor.

Ben, Hacı Kaya Beyi 1943 Ağustos'unda Elazığ'da tanıdım. Kendisi eski Jöntürklerdendi. Yaşlılığına rağmen sağlıklı bir hafızası vardı. Bütün hayatı mâceralar ve komitecilikle geçmişti. Onu tanımamın kısa bir öyküsü var:

Üç aylık bir teftiş görevi ile doğu'ya gitmiştim. Diyarbakır ile Elazığ il merkezlerinde olmak üzere, iki umumî müfettişlik mevcuttu. Her iki Umumî Müfettişi ziyaret ettim. Diyarbakır'da rahmetli Avni Doğan Bey, Elazığ'da rahmetli Abdullah Alpdoğan Paşa bulunuyordu. Her ikisinden, o sıcak günlerde gördüğüm sıcak sevgiyi özellikle bu bölgelerde edindiğim izlenimleri daima hatırlarım. Abdullah Alpdoğan hem bölgenin umumî müfettişi hem yasak bölge içerisinde bulunan Tunceli'nin valisiydi. Ama Tunceli vilayeti şimdiki yerinde değil, Elazığ'daki umumi müfettişlik binasının içerisinde bulunuyordu.

Abdullah Paşa, tarih meraklısı idi. Benim de tarih meraklısı olduğumu anlayınca, sıksık görüşür olduk. Danışmanları ile Tunceli'deki yasak bölgeleri teftişe giderken, beni de birlikte götürürdü. Saatlerce tarih sohbetleri yapardık.

Türkiye'nin gezmediğim, görmediğim vilâyeti kalmamıştı. Her gittiğim ilde, güngörmüş, çevreyi gelmişi ile geçmişi ile iyi tanıyan kişileri soruşturur, Onlarla tanışırdım. Elazığ'daki Hacı Kaya Bey'le de, umumî müfettişliği ziyaretim sırasında tanıştım. Çevresinin, çok sevilen saygı duyulan bir adam idi.

Hacı Kaya, Saltanat döneminde olduğu gibi mütareke yıllarında da İzoli aşiretinin reisliğini yapmış, bütün hayatı komitecilikle geçmiş, âdetâ komiteci olarak doğmuş, kendikendini eğitmiş, kendikendine okuma yazma öğrenmiş, fazla kültürlü olmamakla beraber, olaylara vukufu, geleceği sezinlemesi ile tanınmıştı. Karşısındakilere güven veren dürüst bir kişiydi.

Asıl adı Sebati Duman'dı. Hacı Kaya, onun komitecilik zamanından kalan adıydı. Esasen bölgede bu adla tanınırdı. Ruhan koyu bir ittihatçıydı. Aynı zamanda doğudaki Kürt-Ermeni olayları içerisinde yaşamıştı. Kurtuluş savaşı yıllarında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuş ve İzoli aşireti reisliği ile birlikte bu cemiyetin başkanlığını üstlenmişti. Doğudaki Şeyh Sait ayaklanmasına katılmadığı, hatta -kendi beyanına göre- bu ayaklanmanın karşısında bulunduğu halde, çevredeki otoritesi yüzünden bir müddetiçin, Çukurova bölgesinde ikamet ettirilmiş, ama masrafları devlet tarafından ödenmişti.

Hacı Kaya bey, iri yapılı ve kıyafeti itibariyle Stalin'e benzerdi. Kış yaz, boğazına kadar düğmeli uzun bir ceketle gezerdi. Mareşal Fevzi Çakmak doğuyu ziyaretinde :

-Hacı Bey, demiş. Senin bu kıyafetin Stalin'e benziyor. Neden bu kıyafeti seçtin?

-Paşam, ben ondan önce bu kıyafette idim. O, kıyafetini, bendenizden çalmıştır!

Hacı Kaya Bey'in malı mülkü yoktu.[3] Hergün, belirli bir kahvenin, belirli yerinde oturur, aşiretlerden şehir merkezine gelenlerle konuşurdu. Bu kahveye gelen yabancı kişilerle de, mesafeli olarak, sohbet ederdi. Bâzen umumî müfettişliğe çağrılır, kendisinden bölge havadisleri üzerinde bilgiler alınırdı. Öte taraftan Memduh Şevket Esendal'ın C.H.P. Genel Sekreterliği döneminde, doğu ile ilgili bilgiler ondan elde edilirdi.

Bu maksatla Halk Partisi müfettişi Bitlis Milletvekili, Muhtar Ertan, sıksık Hacı Kaya Bey ile buluşurdu.

Memduh Şevket Esendal, -yaşı ilerlemiş olmasına rağmen- Hacı Kaya'ya, milletvekilliği teklif etmişti. Hacı Kaya:

-Ben nerelere kadar çıkacağımı, nerede ve kaçıncı basamakta duracağımı çok iyi bilirim. Öyle bir yere çıkmalıyım ki, düşünce kolum

'Mütarekeden sonra hünkâr kuvvetleri ile teessüple vatanın içerisine sarkmış ecnebi kuvvetleri ile İngiliz Mühiban cemiyeti ile damat Feridin itilaf hüriyet fırkası ile çarpıştığını ve müdafai hukuk reisi olduğunu arz eder.

kırılmasın! demiş. Ve geçmiş yıllarda komitecilik arkadaşı olan Hasan Kişioğlu'nu önermişti.

Hacı Kaya, yaşamının sonuna kadar, mesafeli olarak memleket ve parti işleri ile uğraşmıştı. Jöntürklük'ten İttihat ve Terakki'ye, oradan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne ve buradan da Cumhuriyet Halk Partisi saflarına kadar çok uzun bir parti hayatına sahipti. Tek parti döneminde, ilgilileri uyaran mektuplar yazar, içerisinde yaşadığı ahalinin nabzını yansıtmak isterdi. Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerini kazanacağını, sezinleyen yegâne politikacıydı. 1950 seçimlerinden önce C.H.P. Genel Merkezinde teşkilât ve seçim işlerine bakan bir milletvekilinin, bir akşam yemeğinde, Çankaya'da İnönü'ye :

-Paşam, teşkilâtımız öylesine güçlü ki Demokrat Parti bu seçimde tek milletvekili bile çıkaramazsa halleri nice olur? dediğini işiten Hacı Kaya Bey, Parti merkezinde öyle, yağcı kişilerin ön safda yer almasına çok kızmıştı. Öte yandan, eski bir bakanın yeniden milletvekili seçilebilmek için,

Bu fotoğrafda maskelilerde Halk Partisi içinde yer bulamayıp dışarda kaldığını arz ediyor. Sayın bay Ticaret Vekaleti müfettişlerinden Taha Torosa taktim. 22.1.1950. H.Kaya Duman

Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'yı evinde gizlice ziyaret ederek, elini öptüğünü işitmiş, küplere binmişti!

Birgün Hacı Kaya Bey, geçmiş hayatı ile ilgili olarak, bâzı sorularıma karşı elinde bir çıkın evrakla yanıma geldi. İçerisinde eski mektuplar, telgraflar ve belgeler bulunan bu çıkındakileri inceledim. Önemli birkaçını kopya ettim. Keşke hepsini kopya etseydim.

Hacı Kaya vatanperverlikle yüreği yoğrulmuş bir kişiydi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra memleketin düşmanlar tarafından işgali karşısında bölgesinde örgüt kurmuş ve gözünü budaktan esirgemezliği ile tanınmıştı. Bu hareketi Sıvas Kongresi'nde takdirle görüşülmüş ve Mustafa Kemal, kongrenin bu takdir duygularını Hacı Kaya'ya bir telgrafla bildirmişti. Bu telgrafta Türk-Kürt kardeşliği de dile getirilmişti. Aşağıdaki üç telgraf metnini, hiçbir değişiklik yapmadan, yeni harflere çevirmiş bulunuyorum : [4]

Malatya Mutasarrıflığı Vasıtası ile Hacı Kaya Ağa'ya

Sivas 126/100

Padişah ve millet hainlerinin iğfalâtına kapılarak maazallah beynelislâm kan akıtılması ve bigünah zavallı Kürt kardeşlerimizden birçoğunun asakir-i şâhâne tarafından itlâf edilmesi gibi dünya ve ahiret için pek elim bir akıbetin men'i husulu emrinde sepkat eden himematı vatanperverâneleri Sivas umumî kongre heyetince şayanı takdir ve şükran görülmüştür. Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça *Türk ve Kürdün yekdeğerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamaya devam eyleyeceği* ve makam-ı hilâfet etrafında sarsılmaz bir vücut halinde, dahil ve hariç düşmanlarımıza karşı demirden bir kal'a hâlinde kalacağı şüphesizdir. Cenab-ı Hak mesainizi meşkûr eylesin.

6 Eylül 35 (1919)

Heyet-i Temsiliye Namına

Mustafa Kemal

Aslına mutabıktır.

Resmi mühür.

Sivas'ta Heyet-i Mümessile Reisi muhteremi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

19 Eylül 35 (1919)

Sırf kendi menafi-i hasiseleri uğrunda din-i mübin-i İslâmla mücehhez millet ve memleketi düşmanlârımızın âmâl-ı ihtiraskârânelerine kurban etmek isteyen hâini vatan birkaç serserinin tezvirat ve tesvilatına karşı yapılan hidemat-ı nâcizanemenin lâyık olmadığım bir mertebede şâyânı takdir buyurulması âcizleri için en büyük bir şeref ve bahtiyarlıktır.

Türklük ve Kürtlük tefrikaları ile şaibedâr olacak bir hadisenin zuhur ve tekevvünü bu muhitlerin saf ve nezih nâsıyelerinden uzaktır.

Türk ve Kürt asırlardan beri bir din kardeşi, bir memleket yoldaşı hissi ile yaşamış ve böyle nazik ve elim zamanlarda da bu irtibatı daha ziyade takviye ve temine atşan ve hâdim bulunmuştur.

Memleketin mukadderatını yedd-i iktidar ve hamiyetine alan muhterem mümessillerimizin hergün için atacağı selâmet adımlarına sabırsızlıkla intizar ederek muvaffakiyetler temennisinde olduğumu ve vazife-i vataniye uğrunda her türlü emirlerin can ve başla ifasına âmâde bulunduğumu kalbî ihtiramlarımla, cevaben arzeylerim.

Hacı Kaya Sebati

Şifre

Malatya'da Topçu Kumandanı Münir Bey'e

C 13/2/36 (1920) İzoli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve aşiret reisi Hacı Kaya Bey'e ve hissiyat-ı vatanperveranesine teşekkür ederiz. Kahraman Maraşlı kardeşlerimizin imdatlarına şitab eden Kuvay-ı Milliyenin fedakârlıkları ile sevgili Maraş'ımızın tahliyesine muvaffakiyet hasıl olmuştur.

Vatanımızın diğer aksam-ı meşgulesinin tahlisi için icab eden ihzârâta devam edilmekle beraber mensup olduğumuz heyet-i merkeziye ile de irtibat tesis buyurulması rica olunur.

16 Şubat 36 (1920)

Heyeti Temsiliye Namına

Mustafa Kemal

Sureti Aslına Mutabıktır.

(Sahra Topçu Kumandanlığı) ☆

1 Mesut Fani'nin kimliğine dair, bir makalemiz (*Tarih ve Toplum*)un Ocak 1986 tarihli, 61.ci sayısındadır.

2 Hikmet Kümbetlioğlu (1910-1966)

3 Hacı Kaya Bey, ayda bir kere, Elazığ'daki karayolları bölge müdürlüğüne gider. Kendisi için özel olarak hazırlanan bir bordroya, çalı çiziği gibi, bir imza atar, sürveyyan kadrosundan aylık alırdı. Bu, onun eski hizmetlerine karşı, devletin bir kadırbilirliği gibiydi.

4 Bu telgraflardan başka Hacı Kaya Beyin evrakları arasında Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal imzalı Elazız Müdafaa-i Hukuk Cemiyetî Reisi Hacı Kaya Sebati Beye gönderilmiş telgrafların tasdikli suretleri bulunmaktadır. Bu arada 24 Şubat 1920 ile, 1 Mart 1920 tarihli (*Tan*) gazetesinin Lloyd George ile ilgili başmakalelerinin özetleri bir sayfalık telgraf halinde Hacı Kaya Bey'e -Malatya vasıtası- ile gönderilmiştir. Ankara'dan gönderilen bu özet telgraf 500 kelimeden ibarettir.

Plevne Savaşı II

Hazırlayan : BEDİ YAZICI

Bu muharebede Plevne'de Bulunan Komutan ve Subaylar ile Taburlar

(Komutan Osman Paşa Hazretleri)

Ferik Âdil Paşa Hazretleri ve Tümeni

Tabur

3	İkinci ordunun ikinci alayı
1	Hassa ordusundan dördüncü alayın ikinci taburu (Merkezi İstanbul'da bulunan birinci ordu ya hassa ordusu denirdi.)
1	Zafranbolu mukaddem redif (yedek askerlerden oluşurdu)
1	Âsi Yozgad tâli
1	Şımnı tâli
1	İkinci ordudan birinci talia
2	Hassadan Soma ve mukaddem ve tâli
1	İkinci ordudan Kangıru mukaddem
11	

Sâdık Paşanın getirdiği tabur

1	Beşinci alayın birinci tabu ru
1	Mali İnebolusu
1	Ayıntap (Antep)
1	Trabzon mukaddem
4	

Top

12	adet Krupp

Toplam top

6	Batarya
1	Dağ batarya
7	

Ferik Hasan Paşa Hazretleri ve Tümeni

Tabur

3	İkinci ordudan birinci alay
1	Beşinci talia
1	Yozgad mukaddem
1	Çorum mukaddem
1	Silistre mukaddem
1	Kırşehri mukaddem
8	

Plevnede olan taburlar

1	İkinci ordu beşinci alayının ikinci taburu
1	İslimiye mukaddem
1	Cenin taburu tâli
11	

Osman Paşanın Plevneye Vardıkta Padişahın Askerlerine Ettiği Muameleler ve Aldığı Tertibat

Evvelce Plevne'den gönderilmiş olan Şükrü Ağa Altıemir köyünde Osman Paşayla karşılaştıkta Niğbolunun düşman eline geçtiğini ve Plevnenin tehlikede bulunduğunu söylemesi üzerine sür'atle yola çıkıp ve 7 Temmuz 93 de Plevne'ye vardığında karşılamaya çıkan asker ve ahali saf bağlayıp selâmladılar ve bâzı mahal ve mevkileri ve avcı siperlerini görüp tanık olduktan sonra kendisi için evvelden kurulmuş olan çadıra gelip henüz yemeğe

başlamak üzere iken düşmanın geldiği haberi ulaşmakla evvelâ Tuğgeneral Âtıf Paşayı Lofça yolu üzerinde olan korugana ve Hasan Paşayı Yanıkbayırına ve Ahmet Hıfzı Paşayı Graviçe üzerine gönderip o gün biraz Yanıkbayırı tarafında muharebe olmuştur.Ertesi Cuma günü de şiddetle savaşılmış ve pek çok ölü olduğunu ve nasıl kazanıldığını Osman Paşa hazretleri anlayamadığından ve komutanların ne iş gördüğünü görüp bilmediğinden asla kimseyi ödüllendirmeyip yanlız binbaşıları eksik olanların yerlerine binbaşı seçerdi.

Mahut Hasan Paşa, kendisinin yetiştirdiği ve ondan başka kimseye güvenmediği için, muharebenin nasıl olduğunu Hasan Paşa'nın anlattığı gibi benimsemiş ve bu nedenle tümende hiç kimse birşey yapmayıp yalnız Hasan Paşa'nın çabası ile kalınmış olduğunu bildirmesi üzerine Sırbistan'da Zayçarada olduğu gibi burada da başları ve komutanları gücendirir idi. Ordularda böyle muameleler pek fena ise de Hasan Paşa kendi arkadaşlarını komutanlara kınayıp överek yükseldiğinden adeta bu hali kendisine bir sermaye yapmış ve Osman Paşa hazretleri böyle bir yalancı ve korkak bir adamın sözlerine kulak vermeye başlamıştır.

Ordularda komutanların şanı gereğine göre adaletle davranmak ve hizmetleri karşılığı herkesin gönlünü hoş edip ödüllendirmesi lâzım gelirken ne siyaset ne adalet eder ne de korur idi. İlle bir takım sürüngenlere yüz verir idi.

Lofça'nın Düşmandan Geri Alınışı

Orhaniye ve Sofya ve Vidin yönlerinin korunması ile Plevne çekiliş hattının korunması Lofçanın elde olmasına bağlı olup Osman Paşa Hazretleri yolda iken Lofçanın düşmanın eline geçtiği bildirilmesi üzerine ikinci ordu nizamiye alayını Albay Emin Bey komutasında hızla tarafımıza gönderdiklerinden ve iki taburun Lofça'ya gönderilmesine kesin emir verdi ise de birgün sonra kendileri askerî kuvvetle gelecekleri gibi düşmanın da o günlerde hücumu beklendiğinden iki taburun Lofçaya gönderilmesi kâfi olmadığından Plevneye askerî gücün varmasına kadar düşmana karşı koymak için hazır elimizde bulunan kuvvetin bölünmesi yerinde olamayacağından Orhaniye'den ve Sofya'dan ve Şehir köyü'nden ve başka taraflardan kuvvet getirilmeye başlandı.

Orhaniyeden Tuğgeneral Rıfat Paşa ile Samsun, İnebolu, Ereğli, Prezrin ve Milâs taburları 13 Temmuz 93 de Plevneye geldiler. Ve o tarafdan da Sâdık Paşa ile dört tabur geldiği gibi başka yerlerden gelmekte olduğundan Rıfat Paşa komutasında gelen altı tabur ve bir batarya Krupp topu ve bir miktar Çerkes ve başı bozuk atlısı 13 Temmuz 93 de Lofçaya hücum ettirilerek düşman perişan edildi.

Esir olan İslâm ahaliyi düşman elinden kurtardıklarından Lofçanın etrafı tahkim edilip asker yerleştirildi. Kuvvetin yetersizliği nedeniyle sonradan iki tabur ve iki top eklendi ise de yine yeter derecede olmadığı Osman Paşaca bilindiği ve düşmanın Lofça'ya hücumunda Plevne'den tekrar yardım gönderilmesi kendisince kararlaştırıldığı halde çok kuvvet göndermemiş idi. Sonra düşmanın Lofça'ya hücumunda büyük bir yanlışlık yaptığını kendisi de itiraf ederdi.

Neye yarar, kendi aklından başka bir kimsenin gösterdiği (önerdiği) manevraları kabul etmediği gibi danışmak da şanından değil idi. Nihayet sonu fena netice verdi.

Lofça'da Bulunan Kuvvet Hakkında

Tuğgeneral Rıfat Paşa Albay Mehmet Bey Yarbay Nâtık Bey

	Tabur
1	Samsun mukaddem
1	Tirebolu mukaddem
1	Razereğli mukaddem
1	Beypazarı mukaddem
1	Milâs taburu
1	Mukaddem Prezrin taburu
1	Priştine mukaddem
1	Giresun taburu mukaddem
8	

Krupp Topu: 8

18 Temmuz 93 Tarihinde Plevne'de Vuku Bulan Büyük Savaş Zaferi Hakkında Ayrıntılı Bilgiler

8 Temmuz 93 den 18 Temmuz 93'e kadar Graviçe köyü üzerinde iki sulama yeri ve tabya inşasile merhum İbrahim Bey tabyasının olduğu yere avcı siperi ve onun gerisinde Âtıf Paşa tabyası bulunup bir top siperi ile avcı siperi de inşa edilip Sadık Paşa tabyaları ile Yanıkbayırı tabyalarının Ferik Âdil Paşa Hazretlerinin çaba ve gayretile tahkim edildiği gibi Âdil Paşa Hazretleri kendi tümeninin bulunduğu yerlere de kendi himmeti ile gereken korugan ve tabyaları mükemmel surette pekiştirmiş ondan sonra da İbrahim Bey tabyasına da gelerek onların da eksikliklerini tamamlayarak noksansız gayret ve çaba sarfederlerdi. Fakat düşmanın gücüne kıyasla bizim gücümüz pek az olduğundan evvelki zafer üzerine bir hayli Çerkes ile başı bozuk da toplayıp bunlar Lofça ile Plevne etrafında dolaşır dururlardı.

16 Temmuz 93 de Lofçadan gelen Çerkesler düşmanın Bôk köyü tarafından gelen derelerin içerisinde çadırlarıyla yerleştikleri ve atlıları Lofça yolu üzerinde dolaşıp ellerine geçirdikleri Müslümanları ya öldürdükleri ya da tutsak aldıklarını ve yol üzerinde bir çok İslâm cenazesi gördüklerini Osman Paşa hazretlerine ayrıntılı olarak haber verdi.

Bunun üzerine Âtıf Paşayı çağırarak dört takım piyade ve iki adet dağ topu ile birlikte 17 Temmuz 93 de güneşin batmasına bir saat kala keşif için hareket ettirdi. Böyle vakitsiz hareket edilmesinin asla bir anlamı yok idi ise de hem düşmanın nerelerde olduğunu araştırmak hem de düşmanı geri atmak emrini kapsamakta idi.

Heyhât düşmanın kuvvetinden ve etrafını sarmış olduğundan Osman Paşa Hazretlerinin haberi olmayıp gözü kapalı hareket eder idi.

Lofça yolu üzerinde Plevneye bir saat uzaklıkta Radşova köyüne gece saat birde Âtıf Paşa vararak askeri düzene soktu ve köyü araştırıp çorbacılar getirterek düşmanın nerelerde olduğunu soruşturdu ise de hiç bir kimseden doğru yanıt alamayıp düşmanı görmüş iken

görmedik diyerek yemin etmeleri ve yalnız gündüz kazak atlıları göründüğünü söylemeleri üzerine sabah erkenden yolun her tarafını atlılar vasıtasıyla keşfedip düşmandan kimseye rastlanmadığından ve ordugâhtan fazla ayrılmak da doğru olmadığından düşman görünmediği halde ordugâha geri dönmek emrini almış olduğundan zorunlu olarak ordugâha döndü. Düşman Plevnenin batı yönünde Radşova köyünün yüksek sırtlarını tutup askerini yerleştirerek 18 Temmuz 93 de sabahın onbirinde muharebeye birdenbire başladı.

Osman Paşa Hazretleri Âtıf Paşaya hitaben "Sen düşman yok diyordun bak düşman nerede imiş" demesi üzerine "Emriniz gereği Lofça yolunu keşfe gittik düşmanın geldiği yer bizden uzaktır" cevabı verildi. Bunun üzerine kendi taburlarını alarak bağlık tarafına gitmeleri için Âtıf Paşaya emir verildi.

Süratle orada bulunan Müşir Derviş Paşa kardeşi Fehim Paşa da Âtıf Paşa ile beraber bağlık cihetine gidip orada evvelce yapılmış olan top siperi yanında durup Albay İbrahim Bey kendi adına yapılan ve biraz ileride bulanan tabyaya gönderildi. Evvelce orada bulunan iki taburun üzerine iki tabur daha eklendi.

Düşman Kroviçe köyünü tuttuğundan hem İbrahim Bey tabyasına ve hem de ikinci nizamiye alayının bulunduğu baş tabyalara hücum kollarını gönderip İbrahim Bey tabyasında bulunan Ayıntab ve Kilis taburları düşmana karşı koymaksızın geriye çekilerek, oldukları tabyayı bıraktıklarından tabyada bulunan iki tane top düşman eline geçti.

Bu taburlar Âtıf Paşanın bulunduğu tabyanın sol tarafı dışından geçirildiğinden Çorum taburunun Âtıf Paşanın bulunduğu tabyada dayanmaları binbaşısına emir ve tembih olunduğu sırada üç adet topun topçuları dahi peşrev atmak sırası gelmişken kendi başlarına top atışını durdurup ne kadar çaba sarfedildiyse bir top bile atmayı başaramadılar. Düşmanın şiddetli hücumu karşısında zorunlu olarak, asker, gerimizde bulunan yüksek bir nokta üzerine gönderilip sonradan ihtiyat (yedek) tabyası namı ile sulama yeri inşa olundu. Askeri bu karışık halden kurtarmak amacıyla mevcut tüm askerler imdat taburlarıyla birleştirilerek ihtiyat tabyasının olduğu yere yerleştirilip düşman üzerine bir güzel ateş olunup düşman gerisin geri pek çok ölü bırakarak ric'at ettirildi ve İbrahim Bey tabyasına kadar da kovuldu ise de askerimizin cahilce bir yağmacılığı ve düşmanın da yeni yardım alması münasebeti ile tekrar bizleri geri çekilmeğe mecbur bıraktı ve savunma için evvelki yerde toplanarak Allahın inayeti ile tekrar düşman perişan edildi. Bu suretle üç defa olarak düşmanı kovalayıp ve sonra da geri çekilerek sonunda düşmana pek çok hasar verdirilerek akşam üzeri İbrahim Bey tabyası tekrar kurtarıldı ve orada bırakılan toplar da alındığı gibi bu sırada düşman tarafına ait iki top kapaklısı ele geçirildi.

Ve gece taburlar birbirine karışmış ise de binbaşılar taburların etrafına toplandırılıp Âtıf Paşa tabyasının sağ tarafında Radşova bayırında bulunan Hasan Hayrı Paşa kumandasıyla ve kurmay başkanı Tahir Paşa da orada olmak üzere altı tabur asker tepe üzerine yarlar kenarına yerleştirildi.

Düşmanın ardı ardına devam eden saldırısında Silistre ve Trabzon ve Yozgat taburları dayandılarsa da beşinci ordunun dördüncü nizamiye taburundan Arap taburu geriye püskürüp döndükleri sırada Tahir Paşa orada bulunan dört adet topu alıp Âtıf Paşanın evvelce götürmüş olduğu iki topun yanına yerleştirerek düşmanın hücum kollarına sık sık ateş olunduğu sırada Hasan Paşa yanındaki askeri bırakıp bu savaş yerine geldi ve sonra Osman Paşa da geldi.

Her ne kadar İbrahim Bey tabyası düşman elinde kaldı ise de bir iki tabyalardan yapılan savunma üzerine düşman perişan olup geriledi. Fakat İbrahim Bey tabyasının geri alınması için her halde çalışılacağından düşmanın Radşova bayırına kalabalık saldırısı da görüldüğünden İbrahim Bey tabyasının geri alınması için yedek tabya yerinde bulunan askere görülmedik bir derecede düşman üzerine ateş ettirildi ve orada İnebolu taburu düşmanla adetâ pençe pençeye geldi ve Âtıf Paşa tabyası Çorum taburu ile muhafaza edildi.

Ve bu cihetle savaşırken, ordu hemen bütün bütün perişan olmaya ve geri çekilmeye mecbur olmuş iken Ferik Saadetlü Âdil Paşa hazretlerinin bulunduğu Kraviçe köyü ile Yanıkbayırına tarafından yalnız Kroviçe köyü üzerinde bulunan Baş Tabya denmekle bilinen tabyalara yardım olarak asker ve cephane gönderip gayet cesaretle düşmana karşı konuldu.

Ve böylece uğraşılmakta iken diğer tarafın da geri çekildiğini ve hele bu taraf ile Âdil Paşanın bulunduğu yer arasındaki dereden düşmanın da saldırı kollarını Âdil Paşa Hazretleri görünce hemen yine fırkasından beş altı tabur yardım olarak gönderildi ve dere tarafından görülüp ordunun çekiliş hattını kesmek için gelen düşman üzerine onsekiz adet Krupp toplarını çevirerek şiddetle ateş etmesi ve düşmanın önüne Şumnu taburunu gönderip düşmanı karşılaması üzerine düşman perişan olarak oradan kaçtı.

İşte yardım için gelen bu taburun sayesinde düşmanın üzerine hücum edilerek bol miktarda ölü bırakarak düşman fena halde yenilmiş ve perişan surette geriye çektirildi.

Bu başarı ile doğrusu Âdil Paşa hazretleri pek büyük hizmet etmiştir. Eğer yardıma göndermiş olduğu bu taburlar gelmemiş olsaydı ve dere tarafına yardım etmemiş olsa idi Âdil Paşa tümeninden başka bütün tümenler bozguna uğramış olacaktı. Bu hususta Âdil Paşa devletine ve milletine büyük bir hizmet yaptı.

Ve bununla beraber yeni getirmiş olduğu imdat ile nice kez Baş Tabyalara Rus askeri hücum etmiş ve hatta o gece sabaha kadar da ateş kesmemiş ve ertesi gün bile gündüz o tabyalara saldırmağa devam etmiş ise Allahın lütfu sonucu Âdil Paşa hazretlerinin gösterdiği çaba ve cesaret ve yapmış olduğu yardım sayesinde düşman perişan olarak ve tabyaların etrafındaki hendekte binlerce leş bırakarak kaçmıştır.

Bizim tüm taburlarımızdan binüçyüz kadar yaralı ve şehit olup düşmanın ise alanda bıraktığı leşlerin onbinden fazla olduğu görülmüş ve bunun bir iki katı kadar yaralısı olacağı denenmiş bilgiler gereği bulunmuştur.

19 Temmuzdan 26 Ağustos 93'e Kadar Plevne'de ve Lofça'daki Savaş Olaylarının Ayrıntıları

Duyulan gereksinim üzerine birbirinin ardı sıra Vidinden ve Sofyadan ve İstanbuldan asker ve mühimmat getirtilmiştir. Düşman da Plevne yenilgisinin acısını çıkarmak için tekrar Plevneye bol bol saldırmak için kuvvetini arttırmak zorunluluğunda kalmış ise de Rusyadan asker getirtip buralarda toplamak bir aydan çabuk olmayacağı ve Lofçanın kuvvetsiz bulunması nedeniyle evelâ Balkan (sıra dağlar) geçitlerini ele geçirmek ve Plevnenin geri çekiliş hatlarını sınırlamak ile yardım yolumuzu kesmek için vermiş olduğu kararı tüm Avrupa gazeteleri ile yayınlayıp açıklanmış olduğu gibi bizim gazetelerimiz de yazmaktan geri kalmamışlardır.

Bizlere gereken tedbir ise düşmana karşılık vermek için Plevneyi güçlendirmekle Balkan geçitlerini elde etmek lâzım geldiğinden ve askerin getirilip Plevnede toplanması ve çok miktarda mühimmat ve erzak biriktirmek son derecede gerekli görülmüş bulunduğundan Plevnenin etrafında yeniden İbrahim ve Ömer Bey tabyalarıyla Yunus tabyaları ve yedek tabyaların inşasına ve diğer yerleri de güçlendirmeğe devam edilmiştir.

Asker ise, bir biri ardına toplanıp Lofça ve Plevnede 26 Ağustos 93 e kadar getirtilip, toplam askerin mevcudu yetmiş tabura yükseltilmiştir.

Asker erzakının getirtilmesine dikkat etmek gerekirken buna asla itina olunmadı.

Bu asker ve mühimmatın getirtilmesine çaba sarfedildiği gibi eğer, komutanların Osman Paşaya belirttikleri gibi, Plevne etrafındaki köylerin biçilmiş ve demet olunmuş ekinleri yani buğday ve arpa ve mısırları halk arabalarıyla ve askerin elinde bulunan bunca araba ve yük hayvanlarıyla Plevneye taşınmış olsa idi mevcut askerlerle hayvanlara senelerce yetecek azık ve zahire bulunmuş olabilirdi.

Zira düşman kırk günden ziyade Plevnenin etrafından çekilmiş yalnız aralık aralık keşif kolları görülmekte idi. Sonunda sözü edilen zahire ekinleri düşmanın eline geçerek düşmanın işine yaradı. Müşari-ünaleyh hazretlerinin (Osman Paşa'nın) bu konudaki düşüncesi bizce bilinmez ise de Sofyadan erzak ve hayvan getirmekten geri kalmaz idi.

Ruslar Lofçayı elden çıkardıklarından tekrar ele geçirmek üzere yeter miktarda bir kuvvetle 23 Temmuz 93 de Lofça'ya saldırdılar ise de Tuğgeneral Rıfat Paşa'nın tedbirleriyle düşman kovulup civar köyler de düşman elinden kurtarıldı.

O vakit Osman Paşa, yanında Çerkes ve muavene atlıları, Selvi yolu üzerinden Vazlediçeye kadar olan köylerde dolaşır dururdu. Düşman Lofça üzerine attığı topların sesleri Plevneye yansımasıyla anlaşıldığından yardım olsun diye Tuğgeneral Emin Paşa kumandasında kurmaylardan Albay Tevfik bey beş tabur ve iki dağ ve iki seyyar topla Lofçaya o gün gönderildi.

Bunların varışından evvel meğer düşman çekilmiş ve evvelce getirmiş olduğu top cephanesini de Lofça'da bırakarak geri dönmüştür.

Gazi Osman Paşa

Bu sırada Lofça kumandanı Rıfat Paşa askerin azlığından şehir yolu üzerinde bulunan çevrelerin askerden boş bulunduğundan ve o yerler ise gayet önemli noktalar olup bunların elde edilmesi de bir kaç tabura ihtiyaç gösterdiğinden bahisle gelmiş olan beş taburdan birkaç taburun orada bırakılmasını Osman Paşa hazretlerinden istemiş ise de izin vermeyip tümünün geri dönmesini emretmesi üzerine geri döndüler.

Ve Lofça ile Plevne arasında şose yol var ise de altı saatlik mesafe olup düşmanın keşif kolları ise hiç eksik olmadığından iletişim kesilmiş idi.

28 Temmuz 93 de düşmanın atlıları ve piyadeleri Vid suyunun batı yönünden görünüp Vidin ve Orhaniye telgraf hatlarını dahi kesmiş ve gelen mühimmat ile yolculara sarkıntılık eylediklerinden Tuğgeneral Hasan Hayri Paşa, emrindekilerle birlikte, hem düşmanı kovmak ve hem gelen mühimmatınızı koruyarak Plevneye almak ve telgraf hatlarını onarmakla görevli olduğundan emrindeki asker ile evvela Dibnik köyüne gitmiştir.

Orada bulunan düşman Tuna tarafına doğru ve Plevneye iki saat mesafede Trisnik köyüne çekildiklerinden varmak lâzım geldi ise de düşmanın mukavemetine dayanamıyacağını anladığından biraz muharebeden sonra geri çekilip Plevneye dönmüştür.

Bu sırada sadece Orhaniyenin telgraf hattı onarılmış olup haberleşmeye başlanılmış iken Hasan Paşanın Plevneye dönüşü düşman piyadelerine bir meydan vermiş olmakla Trisnik'den gelip Orhaniye yoluna sataşmaya ve telgraf hattını kesmeye başlamıştır.

Vidin yolundaki Rahova taraflarından iletişim kesilmiş olduğundan Vidinden gelen yolcular dahi Orhaniye yoluyla gidip gelmeye başlamışlardır.

Düşman ise Trisnik köyüne yerleşip askerini de yerleştirdiği gibi civarında ne kadar Bulgar köyü var ise köylerinden Bulgarları kaldırıp kendi tarafına götürmüş ve İslâm olanlar da savaşmış ve bâzı yol üzerinde bulunan köyleri de Çerkesler yağma ederek ahalisi her biri bir tarafa dağıtılmıştır.

Kısacası etrafımızda hiç güven kalmadığından Niğbolu ve Lofça ve Plevne kazasından İslâmlar Plevne kasabasına gelmeye başlayıp ve vakti iyi olanlar Orhaniye ve Sofya yönlerine göçmeğe başlamış olup âdeta yollar bir mahşer olmuş idi.

Evvelce düşman Keykân köyünü ele geçirdiğinden İsker nehrinden geçerek Rahova kazasına da sarkıntılık eylemiş ve Vidin sancağındaki Çerkesler ise hepsi ordugâhtan kaçmışlardır.

Sofya ve Şehir köyü ve diğer yerlerde bulunan Çerkezler de ard arda savuşmuşlardır. Düşmanın keşif kolları Plevnenin ilerisinde ve gerisinde gece ve gündüz görünüp saptanmakta olup etraftan hayvanat için ot ve yem bulmak da zorca olduğundan yanlarına askerden koruyucu verilerek getirtilmeğe başlanmıştır.

Rahova kazasından gelmekte olan yem ve zahire de kesilmiş olup yalnız Sofya ve İvriçe ve Yakofçe ve Vidin taraflarından gelen zahire ve asker ile Lofça ve Orhaniye arasındaki yol sataşmalarından kurtulmuş olduğundan o yoldan gelir idi.

Kısaca Plevneden Sofyaya yollanacak hastalar ile sairenin gönderilmesinde ve bazen kesilen telgraf hatlarının onarımında Dibnik köyüne kadar asker göndererek icra olunurdu.

İşte Plevnenin şu hali 15 Şaban 94 e yani 12 Ağustos 93 tarihine kadar devam etmekte iken nerelerde yığınak yaptığını anlamak ve Şıpka ile Hezargrat tarafında olan orduların harekâtını kolaylaştırmak için Mehmet Ali Paşadan gelen emir üzerine Belşar köyüne doğru bir askerî harekat yapılmasına Osman Paşa da karar vermiştir.

Fakat bir rastlantı olarak o gece tam ay tutulması olduğundan ordugâhta ve kasabada ve taburlar arasında ezan okunurdu.

Evvelce seçkin olarak tertiplenmiş olan onbeş tabur piyade ve iki alay atlı Çerkes ve başıbozuk muavene askerini alarak Osman Paşa Hazretleri alaca karanlıkta merhum İbrahim beyin tabyası ilerisinden doğu yönüne hareket etmiştir.

O gün Ferik Âdil Paşa Hazretlerini ordugâhta vekil bırakıp Âtıf Paşayı da yanında bırakmıştı.

Düşmanın bu manevradan haberi olmadığından askerlerini civar köylere yerleştirmiş iken Osman Paşa Hazretlerinin bu hareketi gerçi iyi idi ise de evvelce casus ve başka vasıta ile asla keşif yapılmayıp ne tarafa gideceğini kendisi de bilmediğinden Plevnenin bir kaç saat ilerisine çıkıp akşam dönmeyi amaçlamış ve düşman üzerine yapacağı hareket oldukça sınırlı idi.

Birkaç saat Plevneden ayrılır ayrılmaz düşmanın keşif kollarına rastlayıp üzerlerine hücumla Belşad köyü civarında yapmış oldukları

tabyaları ve birkaç topu dahi ele geçirmiş ve Çerkesler de köye varmış olan mühimmat ve cephanelerini almış iseler de düşmanın etraftan imdatları yetişerek yapılan muharebe şiddetlendiğinden ve elde olan tabyalarda bile kalınamıyacağından kayıp vermekten ise Osman Paşa Hazretleri geri çekilmelerini emretmiş fakat almış oldukları toplardan sadece bir tanesini Plevneye götürmüşlerdir. Zira çok güçlükle ve dağınık olarak avdet edebilmişlerdir. Bu muharebede Büyük Tanrının hikmetiyle şehitlik şerbetini içmiş olan şehitlerle yaralıların sayısı binyediyüz iken düşmanın uğradığı kayıp bizden az idi.

Hatta askerlerin dönmelerinden önce bunların geri çekilmelerini kesmek üzere Kraviçe köyünün güney doğusundan çıka gelen düşman askerlerinin sür'atle hareketleri Plevne ordugâhından görüldüğünden Âdil Paşa Hazretlerinin tertip ve emri üzerine derhal altı tabur piyade ve altı adet topla Tuğgeneral Âtıf Paşa görevlendirilmiş ve düşmanı karşılamak üzere hızla hareket edilmiş ise düşmanın geleceği noktaya varırken düşman gördüğünde karşılık veremiyeceğini anlayıp gerisin geri püskürtülmüştür ve hem de Âtıf Paşa Osman Paşa Hazretlerinin geri çekilişini de korumaya alıp askerin sonunu alıncaya kadar Krançenin güney tarafındaki boğazın etrafına getirilen asker ve topları yerleştirip koruma konusuna önemle gayret sarfetmiş ve artık düşmandan bir eser kalmadığı gibi bizim asker de tamamen geçtikten sonra Plevneye geri dönmüştür.

Yanında götürmüş olduğu Hasan Paşa ise muharebede sol tarafa gizlenip hiç kimseye görünmemiş ve yalnız Emin Paşa ile diğer komutanların gayretlerini subaylar ile erler söyler idi. Ve hatta Hasan Paşa Sırbıyeden beri gülle ve kurşunun uzağında bulunarak göz boyacılığı ağız sarraflığı ile ömrünü geçirdiğini Osman Paşa hazretleri de biliyor iken ordumuz içinde ve kumandanın indinde Hasan Paşadan gayrı itibarlı bir komutan yok idi.

Ve harp tekniğine uygun surette hiçbir muharebe olunmayıp başı bozuk bir aşiret topluluğu gibi olur idi. Fakat Allahın tecellisi olarak sonunda başarı bizim tarafta kalır idi.

Bundan dolayı hiçbir erkân ve komutan herşey söyleyemez idi. Ne yarar ki sonunda bütün ordu düşmana teslim edildi.

Böyle gidişin sonunun fena olacağı evvelden bilinirdi.

20 Ağustos 93'de Plevne'de Toplanan Taburlar ve Atlılar ile Topların Sayıları Hakkındadır

Tabur
Piyade

1 Birinci ordu üçüncü talia
1 İkinci nizamiye alayından ikinci tabur
1 Mukaddem Karahisarı Şarkî taburu
1 Ereğli mukaddem taburu
1 Sandıklı mukaddem taburu
1 Simav mukaddem taburu

7

1 İkinci ordu birinci talia
1 Beşinci talia
3 İkinci nizamiye alayı
3 Dördüncü nizamiye alayı
3 Beşinci nizamiye alayın
1 Yozgat mukaddem

19

1 Çorum mukaddem
1 Silistre mukaddem
1 Şımnı tâlia
2 Kangiri mukaddem ve tâli
3 Ankara birinci ikinci ve üçüncü
1 Asî Yozgat talî
1 Safranbolu mukaddem
1 Trabzon mukaddem
1 İnebolu mukaddem
1 Beypazarı tâli
1 Gümüşhane tâli
3 Üçüncü ordu ikinci nizamiye alayı
1 Beşinci nizamiyeden birinci tabur

37

1 Manastır mukaddem
1 Drama alayı
2 Priştine tâli ve sâlis
1 Bezrin mukaddem
1 Beşinci ordu birinci tâlia
2 Nizamiye dördüncü alayı
1 İkinci nizamiye alayı birinci tabur
2 Ayıntap ve Kilis sânî
1 Nablıs sâni
1 Cenin sâni
1 Bosna birinci tâlia
1 Niş mukaddem
1 Gümülcüne sâni
1 Hasköy muavenesi
1 Hacıbey muavenesi
1 İslâm Efendi muavenesi
1 Kırşehiri mukaddem
1 Serez mukaddem
1 Dama taburu

59

Alay Atlı		Dağ Topu Batarya
1	İkinci ordu üçüncü alayı	
1	Üçüncü ordu ikinci ve üçüncü alayı	2
1	Selânik muavenesi	2

İki bataryası birinci dört bataryası ikinci ordudan dört bataryası üçüncü ordudan.

Üç bataryası üçüncü ordudan dağ toplarının bir bataryası ikinci ve diğeri üçüncü ordudan.

Seyyar top Krupp 8 + 1 = 9 Lofçada

Piyade Albay 6 + 6 + 2 = 14

Atlı Albay 3 (Yarbay) + 1 Kurmay + 2

(Biri Kurmay Binbaşı Hakkı Bey) = 6

Tuğgeneral 4 Topçu + 1 + 1 kurmay = 6

Ferik 1

Müşir 1

Reşid Paşa'nın Notlarından:

II. Abdülhamid'in Son Günleri ve Ölümü

MUSTAFA ŞAHİN

II. Abdülhamid Padişah'tı; diğer Osmanlı padişahları gibi, Zıllu'l-lahi fi'l-Arz/ fi'l-Âlem'di (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi), âlem-i İslâm'ın zât-ı hazret-i hilâfetpenahîsi'ydi, kimilerinin velinimeti, sebeb-i saadeti; kimileri ise onun abd-i sâdık-ı hümayunları, abd-i ahkârları, abd-i memlûkleri, abd-i asdakları, azat kabul etmez kulları, köleleri, abd-i sadıkları, sadık bendeleriydi. Herşeye rağmen, ona kızıl sultan, müstebit, kuşkucu, evhamlı, câhil, sadece zâtını düşünür, saltanat muhterisi, hakan-ı mahlu', hakan-ı sabık gibi sıfatlar da lâyık görüldü.[1]

Ne ki, bu lehte ve aleyhte sa'y ü gayretlerin onun doğumu, tahta cülûsu, hal'i, saltanat süresi, ömrü, ölümü üzerine serdedilen tarihler üzerinde de sürüp gittiği bir gerçek.[2]

Selânik'ten gelirken bindirildiği vapur, ilk muayenesini yapan doktorların adları, muayene raporlarındaki ifade-çeviri tutarsızlıkları da keza.[3]

Konuyla ilgili olarak bakılan birkaç makale ve örnekleme babından atf-ı nazar edilen yazılar bunu gösteriyor. Hemen her konudaki tarih karışıklığının baş müsebbibi Osmanlı topraklarında farklı farklı takvimlerin kullanılmış olmasıdır demek derde deva, II. Abdülhamid'i farklı farklı tarihlerde doğurtup öldürmek reva mıdır?

Nitekim, II. Abdülhamid'in son günleri ve ölümü üzerine notlarından aşağıda çevrimyazısını verdiğimiz Reşid Paşa[4] da bu tarihî belirsizlikten nasip alanlardan.

Takvimi ıslah çalışmalarının ferdî kalması, eski tarihlerin (hicrî, kamerî, şemsî, rumî, malî) günü gününe Miladî'ye çevrilmemiş olması, yayımlanan bir iki kılavuzun herkesçe kolayca kullanılabilir olmaması ve herkesin birinci el kaynaklara inememesi durumu iyice zorlaştırıyor. Belki bunu hesap ederek Reşid Paşa, yazısının sonunda hicrî, şemsi, kamerî ve miladî karşılıklarını ayrı ayrı veriyor.

Burada bütün bunları vuzuha kavuşturmak durumunda değiliz, belki hatalar dizgesine bir iki katkı

II. Abdülhamid

bile yapmış olabiliriz. Aktardığımız bölümün okuma sıhhatinden emin olduğumuzu da söyleyememekle beraber, umarız âlem-i matbuata çıkan her yeni şey gibi, yeni bir ses, yeni bir nefes olur.

Uzunçarşılı'nın naklettiğine göre cenaze Divanyolu'ndan geçerken halktan bazıları (bilhassa kadınlar) *biz senin zamanında aç değildik* diye bağırmışlar [5] (*Belleten X* /40, s.709). Kendisini haraca kesenler de üzülmüştür sanırız, gelir kaynakları kesilince. Ruhaniyetinden[6] bile medet umulmamış mıydı?

Hakan-ı Sabıkın Bakıyye-i Hayat ve Mematı

Sultan Abdülhamid han-ı saninin geceyarısı Sirkeci mevkiinden rakib olduğu [bindiği] katar-ı mahsus [özel tren] ertesi gece Selânik mevkiine vasıl oldu. Hükûmet-i mahalliye vürud etmek üzre bulunduğunu hafi [gizli] tuttuğu cihetle kimse haberdar olmayıp fakat birkaç memur bi'l-istikbal Alatini Köşkü denilen haneye götürüp iskân ettiler. Şehrin nihayetinde ve sahile karib bir bahçe derununda bulunan kasr-ı mezkûrun tahsisini münasip gördüğünden hükümet-i seniyye sahibinden iştira eyledi [satın aldı]. Eğerçi ihtilattan [karışıp görüşmeden] men' olundu ise de kendisi münzeviyane hayatı sevdiği cihetle bundan müteessir olmayıp belki bu badire-i inkılabda taarruzdan salim olan hayatından ba'dema dahi emin olunacağı cihetle müsterih oldu.

Sultan Mehmed Reşad han hazretleri Arnavutluğa kadar gitmek üzre Selanik'e teşrifinde memur-ı mahsus iğramiyle istifsar-ı hatır lütfunda bulunduğu gibi icab-ı siyasî olarak geldikleri cihetle bir gûna mütalaaya mahal olmadığını tebliğ etmeleri üzerine müşarünileyh "Bilakis teşrifleri iltifatlarına vesile olduğu cihetle teşekkür ederim. Muvaffakiyat-ı celilelerini görüp işittikçe memnun olmaktayım." buyurmuştur.

Balkan Harbi'nin vukuunda müşarünileyhin ibtida İstanbul'a avdeti ve ba'de tahvil-i karar ile Bursa'daki kasr-ı humayunda ikameti tensib olunduğu halde müşarünileyh o aralık memuren Selanik'te bulunan âyandan Ferik Rıza Paşa'ya Selanik'ten çıkmayacağını suret-i katiyede beyan buyurmasıyla[7] bu vazifeyi ifa etmek üzre Sultan Abdülaziz hanın damatlarından Mehmed Şerif Paşa'yla kendisinin damatlarından Ârif Hikmet Paşa'nın iğramı hey'et-i vükelaya bi't-tensib icra-yı icabî hakkında irade-i seniyye şerefsadır olmuştur. Fakat İstanbul-Selanik demiryolu Bulgarların ve Akdeniz Yunanlıların tehdidi altında kaldığından hakan-ı sabıkın selamet-i seyahatini te'minen Almanya Devleti'nin Desaadet sefareti maiyetine memur Lorlay vapurunun gönderilmesi iltimas olunmakla muvafakat edildiğinden paşa-yı müşarünileyha bu vapura irkâben [bindirilerek] yola çıkarıldı.

İfade buyurdukları vechile Selânik valisi Nazım Paşa ile ba'de'l-mülâkat kasr-ı mezkûre azimetle şeref-misûle nail olduklarında "Sizi buraya kangı rüzgâr attı" deyüb sebeb-i vürudlarını istizah eylemesiyle [sormasıyla] "Biraderleri dest-i hümayunlarını takbil eylediklerini [ellerini öpmek istediğini] ve kendilerinin rahatsız olduğunu hiçbir vakit arzu etmez ise de hükm-i kader bu suretle cilveger olarak dört devlet ile muharebe zuhur eylediğinden rahat ve selametlerini te'minen İstanbul'a teşrifini rica buyurduğunu ve Almanya imparatorunun sefaret maiyetine memur vapuru rükub-ı şahanelerine tahsis ettiğini ve vapurda kendi misafir-i hassı [özel misafiri] olacağını süvarisi aldığı emre tevfikan tebliğ eylediğini ifade eylediklerinde "Ben evvelce dahi söyledim. İbtida İstanbul'a sonra Bursa'ya azimetim teklif olunduğu halde ihtiyarımla gitmem dedim. Memlekete düşman tarafından taarruz vukubulduğu surette bu kadar ümmet-i Muhammed'e ne olur ise bana da o olur" buyurmuş ve teklif-i vâkıı adem-i kabulde ısrar eylemiş ise de paşalar zat-ı âlileri efrada mukayyes olmayıp hudanegerde [Allah saklasın] öyle bir hal vukuunda nefs-i humayunları muhatarada kalacağı gibi devlet için dahi mahzur-ı siyasîyi mucib olacağını arz ve beyan eylemeleri üzerine "Bu iş muhtac-ı teemmüldür düşüneyim." buyurduğundan paşalar huzurundan çıkmıştır. Muahharan efrad-ı aile ve eşya-yı zatiyesini birlikte götürmek şartıyla yarın sabah 3'te hareket edeceğini bildirmesiyle vakt-i mezburda Lorlay vapuruna îsal edilir iken Hamidiye Cami-i şerifini irae eyleyerek "Vaktiyle Müşir Hayri Paşa'nın delaletiyle inşa edilen bu cami-i şerifin masarıfına iştirak ile iane ettiğimden vefatım vukuunda buraya defnimi vasiyet etmiş idim" buyurmuş ve vapura muvasalatında süvarisi bi'l - istikbal Almanya imparatoru II. Wilhelm'in selamını tebliğ ile ta'zimat-ı faikada bulunmuştur.

Lorlay [Lorelei] vapuru 1330 senesi Zilkadesinin 22'sinde İstanbul'a vasıl olmakla müşarünileyh ikametine tahsis edilen Beylerbeyi Sahilsaray-ı humayununda mâdâme'l-hayat hoşça zaman geçirdi. Eğerçi taht-ı tarassutta bulunduruldu ise de memur olanlar tarafından bir gûna sû-i muamele görmedi. Zat-ı hazret-i padişahî Aralık'ta istifsar-ı hatır ederek arzularını terviç eylediğinden şehzade ve sultanları ile ekseriya cuma günleri bi'l-vasıta muhabere edip sıhhat ve afiyetlerinden haberdar olduğu gibi senede bir defa tertib-i îd-i saîd için ziyaret ettiklerinden kendilerini görüp memnun olur idi. Zîrde beyan kılınacağı vechile tekarrub-ı mevtini hisseyledikte büyük şehzadesi Selim Efendi'yi istemekle arz ve istîzan olundukta hazret-i padişah cümlesinin gitmesini emreyledi.

Abdülhamid han vefat ettiği günün sabahı bermutad hamama gidip gasl ile yatak odasına gelip eda-yı salat ve tilavet-i Kur'an ve salavattan sonra Selim Efendi'nin geldiği haber verildikte -çünkü gecelik libasıyla kimseyi huzuruna kabul etmediği cihetle- gündüzlük libasını giydikten sonra "Gelsün!" buyurduğu anda hatm-i enfas-ı hayat eylediğinden ne Selim Efendi ne de akıbet-i irtihalinde vürud eden şehzade ve sultanları son nefesinde hazır bulunamadı.

Etıbbanın Raporu

"10 Şubat sene 1334 Pazar günü sabahleyin Harbiye Nezaret-i Celilesi'nden telakki ettiğimiz üzerine bir müddetten beri hasta olan hakan-ı sabık Sultan Abdülhamid han-ı sani hazretlerini muayene ve tedavi için Beylerbeyi Sarayı'na

geldik. Orada tabib-i hususisi Dr. Âtıf Bey ile Beylerbeyi Hastanesi etıbbasından Dr. Alkibuyadis ve Dr. Nikolaki Parasküvayidis efendilerden malumat-ı âtiyeyi aldık: Hakan-ı sabık hazretleri 5 Şubat'tan beru hasta olup nezlesi ve sık sık midesinden şikâyet etmekte bulunduğunu ve 9 Şubat Cumartesi akşamı rahatsızlığı kesb-i şiddet ettiğinden gece zevalî saat 8,5'ta tabib-i hususileri Âtıf Bey gelinceye kadar Beylerbeyi Hastanesi'nden isimleri bervech-i bâlâ zikrolunan iki tabibin celbi iktiza ettiğini ve bu zevat hakan-ı sabık hazretlerini şiddetli usret-i teneffüsden muzdarip bulduklarını ve aded-i teneffüsün 65 olduğunu ve muayenede her iki riede ve bilhassa sol riede pek şiddetli ihtikan bulunduğunu ve kalbin pek zayıf olup nabzın müşkilatla hissedilmekte ve aded-i darabânın 130 olduğunu ve idrarın pek az geldiğini gördüklerini ve bera-yı tedavi kuru mihcemler tatbikini ve dahilen mukavvi-i kalb ve müdrir olarak Spartein ve Teobromin verdiklerini ve bunun üzerine hastanın ahvalinde biraz salah hasıl olmuş ise de enzar vahim olduğu cihetle bir müşavere-i tıbbıye icrasına lüzum hasıl olduğunu beyan etmişlerdir.

Zîrde vazıu'l-imza etıbba saat 11'deki muayenemizde müşarünileyh hazretlerinin şiddetli usret-i teneffüsden muzdarip olup nabzın dakikada 120 ve zayıf olduğunu ve sol rienin kaidesinde asammiyet ve teneffüsde huşunet ile beraber pek çok harâhir-i vak'ıye-i dûniyenin mevcut bulunduğunu ve her iki rienin aksam-ı sairesinde ta zirvelere kadar aynı harâhirin işitildiğini ve hakan-ı müşarünileyh hazretlerinin müdmin kışaat-ı muhâtî ifraz etmekte olduğunu gördük. Etraf soğumuş olup magbenlerde derece-i hararet 36.5 müşahade ettik. Müşarünileyh hazretleri en ziyade nahiye-i şersufiyyedeki sıkıntıdan şikâyet etmekte idi. Derakap zahre mihcem-i mibzag tatbik ederek bir miktar kan alınmış ve dahilen olmak üzre Digalen ve Asilbendiyet-i sud ile kafein güllaçları tavsiye edilmiştir. Mihcemlerin tatbikini müteakip hakan-ı sabık hazretleri ızdırabının biraz kesb-i sükûnet ettiğini ve bizlerin çekilebileceğimizi söylemiştir.

Müşarünileyh hazretlerinin son 12 saat zarfındaki idrarları pek az olup bize irae olunan idrar 150 cm mik'abı idi. Bu idrarda eser halinde albumin mevcut ve şeker mevkud olup kesafetin 25 olduğu görülmüştür.

Hakan-ı sabık hazretlerinin bizzat kendisinden ve etrafından dün akşam fazlaca miktarda et, balık ve börek ve pirinç unlu hamur tatlısı ekl etmiş olduklarını ve rahatsızlığın bundan 2 saat sonra zuhur etmesiyle müshil olarak manyezi ve sinameki almış bulunduklarını öğrendik. Müşarünileyh "Taamda ihtiyat eder idim. Birkaç gündür zayıf olduğumdan kuvvetlenirim zannıyla çok yedim hata ettim" buyurmuştur. Hastanın mukaddema bir kaç defa hunnak-ı sadr nöbetleri i'râzını ibraz ettiğini tabib-i hususisi Dr. Âtıf Bey ifade etmiş olduğu da nazar-ı itibara alınarak enzarın gayet vahim olduğu beyan edilmiş ve ba'dezzeval 1'de Beylerbeyi Sarayı'ndan müfarakat edilmiş olduğunu müş'ir işbu rapor tanzim ve takdim kılındı."

10 Şubat 1334

Tıp Fakültesi reisi müderris Âkıl Muhtar

Beylerbeyi Hastanesi etıbbasından ihtiyat yüzbaşı Alkiboyadis
Taksim Hastanesi sertabibi Rıf'at

Hakan-ı müşarüniley-h hazretlerinin
tabib-i hususisi kaymakam Âtıf Hüseyin

Diğer Rapor

"1334 senesi Şubat'ın 10. Pazar günü akşamı saat 10'da vukubulan davet üzerine zîrde vazıu'l-imza etıbba Beylerbeyi Sahilsarayı'na azimetle harem dairesinde hakan-ı sabık Sultan Abdülhamid han-ı sani hazretlerinin yatak odalarına dahil olduğumuzda aramızda bazıları tarafından teşhis olunan bir zatın istimâ-ı zahrî-i tabiîde giyinmiş olarak yatmakta olduğunu gördük. Kalb ve nabzının tamamen tevakkuf etmiş ve saml-ı meytînin tekarrur eylemiş bulunduğu ledelmuayene anlaşıldıktan sonra vücudun her tarafı arız ve amik tetkik ve muayene olunarak kübadet-i meyyite âsârıyla tedavisine memur olan etıbba tarafından arka ve göğsüne lieclittedavi tatbik olunan 13 kadar mihcem yerin ve vefatından bir saat evvel müşarünileyh hazretlerinin kendi tarafından yapıldığı maiyetleri erkânı canibinden ifade edilen nahiye-i şersufiyedeki sathî ve gayri muntazam küçük âsâr-ı key'iyeden başka hiçbir eser-i cebr ve tarziz ve cerhe tesadüf olunmadı.

Hakan-ı sabık hazretleri Şubat'ın 5'inden beri hasta bulundukları ve melfuf rapor müeddasından anlaşılacağı vechile müşarünileyh Sultan Abdülhamid han hazretlerinin ihtikanü'r-rie ve uzîmâ-yı rievî neticesi tehaddüs eden bir zaaf-ı kalb sebebiyle irtihal ettikleri tebeyyün etmiş olmağla işbu müşterek raporumuz bittanzim takdim olunmuştur."

Beylerbeyi Sahilsarayı 10-11
Şubat 1334

Tıp Fakültesi reisi müderris Âkıl Muhtar

Sıhhıye müdir-i umumî vekili Mustafa Adnan

Harbiye Nezareti sıhhıye dairesi 3. şube müdürü miralay Sadık

Gülhane Seririyat Hastanesi
sertabib ve müdürü kaymakam A. Zelling

Dersaadet Alman Hastanesi
sertabibi Dr. Schleib

Sahra Sıhhıye müfettiş-i umumî muavini binbaşı İbrahim Refik

Taksim Hastanesi sertabibi Dr. Rıf'at

Hakan-ı sabık hazretlerinin
tabib-i hususisi Mehmed Âtıf Hüseyin

[Gazetelerin Haberi]

Müşarünileyhin vuku-ı vefatı pazartesi günü neşrolunan gazetelerde resmen bu vechile ilan edildi:

"Hakan-ı sabık Sultan Abdülhamid han-ı sani hazretlerinin dünkü pazar günü irtihalleri vukuuna binaen na'ş-ı mağfiret-nakışlarının deeb-i dîrîn-i saltanat-ı seniyyeye tevfikan [eski âdetlere uyarak] bu sabah Beylerbeyi Saray-ı humayunundan suret-i hususiyede Topkapı Saray-ı âlîsine nakliyle techiz ve tekfinleri icra ve salât-ı cenaze eda edildikten sonra ezanî saat 9 [ikindi zamanı] raddelerinde tertip olunacak âlâ-yı vâlâ ile kaldırılarak cedd-i emcedleri Sultan Mahmud han-ı sani hazretleri türbe-i şerifesine definleri muktezâ-yı irade-i seniyye-i cenab-ı padişahiyeden bulunmuştur.

Resm-i mezkûrde veliahd-ı saltanat ve bilcümle şehzadegân hazerâtı ve zât-ı sâmi-i vekâletpenâhî sadrazam vekili Enver Paşa ve hıdiv-i Mısır paşa hazretleri ve şeyhülislam ve vükelâ-yı feham ve sadaret ve meşihat ma'zulleri ve Âyan ve Meb'usan reisleri ve süfera-yı ecnebiye ve damad-ı hazret-i şehriyari paşa ve beyefendiler hazerâtı ve ümera-yı askeriye ve meclis-i âyan ve mebusan âzâ-yı kiramından lâzım gelen zevat ve İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez-i umumisi âzâsı ve rical-i ilmiye ve rüesa-yı ruhaniye ve devair müsteşarları ve şehremini vekili ve İstanbul vali vekili ve polis müdür-i umumîsi ve dahil-i teşrifat olan memurîn-i devlet ve cem'iyyât-ı muhtelife rüesası ve müessesat-ı maliye ve nafıa ve ticariye müdiranı ve büyük üniforma iktisası ve nişan-ı âlîler ve kordon ta'liki ile hazır bulunacaklardır."

[Cenaze Alayı]

Müşarünileyhin na'şı bir sedye üstünde mevzu' ve örtülü olarak Beylerbeyi Sarayı'ndan istimbot ile Sarayburnu'na ve oradan Hırka-i Saadet daire-i fahiresine getirilerek hacet penceresi önünde Sultanahmed Cami-i şerifi kürsü şeyhi Hacı Şerif Efendi ve rüfekası tarafından gasl ve vasiyeti mucibince Hırka-i Saadet'e mesh edilmiş destimallardan bir kıt'ası vechine ve "ahidnâme" denilen ed'ıye-i me'sûreyi [hadiste geçen duaları] havi bir varaka göğsüne konularak tekfin ile tabuta vaz' edildikte bunun üzerine de Kâbe-i ulya sitare-i şerifesinden bir kıt'a ile hanedan-ı saltanata mahsus murassa' kemerler konulduktan ve tezkiyesi icra ve Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi imametiyle namazı eda edildikten sonra önde sıra ile süvari polisleri, süvari asâkiri, inzibat askeri memurları, bahriye musıkası, bahriye asâkiri, piyade küçük zabit mektebi, sahra topçu mektebi, itfaiye alayı, harbiye musıkası kemal-i sükûn ile yürüdükleri ve harem-i humayun ağavâtı [ağaları] tehlil-hân oldukları [Lâilâhe illallah dedikleri] ve Şazeli ve Mevlevî ve turuk-ı aliye-i saire meşayih ve dedegân ve dervişanı zikir ve tekbir ettikleri halde müşarünileyhin tabutu saray-ı humayun ağavatı ve teberdaran ve baltacılar tarafından elleri üzerinde götürüldü. Tebliğ-i resmîde zikr ve ta'dat buyurulan zevat arkası sıra yürüdü. Saray-ı âlîden Ayasofya ve Sultanahmed meydanlarıyla Divanyolu'nda yüz binlerce halk îstâde-i ihtiram olup [saygı duruşuna geçip] dua-yı hayriyesinde bulundular. Mezkûr türbede Sultan Abdülaziz hanın kabri yanında defn olundu.

Sultan Mehmet Reşad hazretlerine Osmanlılar arz-ı ta'ziyet ettikleri gibi hükümdaran-ı müttefika ve muhibbe tarafından dahi telgrafnameler ile ta'ziye edildi ve merhumun namı ta'zim ile zikrolundu.

[Şahsiyeti]

Hakan-ı mağfurun diyanet ve semahatiyle beraber harikulade olan zekâ ve faaliyetini tezyid-i şan ve şevket-i saltanat ve imar-ı memleketle refah-ı raiyyet emrinde layıkıyla sarf ve istimal etmiş oldu. Hakikaten eâzım-ı hükümdaran [ulu hükümdarlardan] addolunur idi. Lakin peder-i cennetmekânının neşrettiği Tanzimat Hatt-ı Humayunu ile öteden beri mer'i ve câri olan bilamuhakeme katl ve idam ve nefy [sürgün] ve iclâ [uzaklaştırma] ve müsadere-i emvalin men'ine binaen makam-ı saltanat taahhüdat-ı vakıaya riayet ettiği ve buna mukabil ba'dema hal'in icra kılınmayacağından gerek hanedan-ı saltanat gerek umum-ı millet emin oldukları halde bazı garazkârânın eser-i siyaseti olarak Sultan Abdülaziz hanın hal'i, müteakiben katli [bu iki sözcüğün üstünü çizmiş], Sultan Murad'ın tecennünü ile inhilâı, Suavi Vak'ası ve sair pek çok teşebbüsat ve tasavvurattan muhbirlerin ekseriya hilaf-ı hakikat maruzatıyla müşevveşü'l-efkâr olarak umumdan selbi emniyetle pek sıkı tarassudatta bulunmuş ve bundan müteessir olanlar kendisini hal' etmiştir. Ancak cild-i sabıkta beyan kılınan 31 Mart Vak'ası'nda medhali olmadıktan başka Hareket Ordusu'nun tekarrübünde efrad-ı askeriye silahlarıyla mukabeleye şitap etmekte olduklarını işittiği anda Şeyhülislam Ziyaeddin ve fetva emini Nuri efendileri ve diğer bazı zevatı kışlalara gönderip icra-yı nasihatle men' etmesi, mezkûr ordunun vürudunda hal' edileceğini anladıkta "Ne yapalım kader böyle imiş" buyurup kazaya rıza-dâde [razı] olması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olarak İ'tilaf ve Hürriyet namı ve sair sanlar ile cemiyetler teşekkül ettiği halde bunlardan birine meyl ile diğerini mahva çalışmaması velhasıl gerek Selanik ve gerek Beylerbeyi Sarayı'nda sükûnet ile imrar-ı hayat etmesi muhafaza-i asayiş-i memleket ve selamet-i devlete medar olmuştur. Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsia.

Müşarünileyh 1258 senesi Hicrîsi Şaban'ının 16. günü tevellüd ve 1293 senesi Şaban'ının 11'inde cülus ve 1327 senesi Rebiulahırının 7'sinde hal' edilip 1336 senesi Rebiulahırının 28. Pazar günü vefat etmesine nazaran ömrü 78 ve saltanatı 34 sene-i kameriyeye baliğ olmuştur. Sene-i Miladiye hesabıyla dahi 1842 senesi Eylül'ünün 22'sinde tevellüt ve 1876 Ağustos'unun 31'inde cülus ve 1909 Nisan'ının 27'sinde infikak ve 1918 Şubat'ının 10'unda irtihal etmesine nazaran ömrü 76 ve saltanatı 33 sene-i Şemsiyeye resîde olmuştur. ☆

[1] Alatini Köşkü Selanik'in en meşhur zenginlerinden birininmiş; Abdülhamid'le birlikte bu köşk de espri, nükte, hicv, mizah malzemesi olmuş. M.S. Çapanoğlu, zamanın mizah dergilerinden birinde "Ateş" imzasıyla çıkan bir dörtlüğü aktarıyor:

Mevsim-i Hac'da Selânik'ten isen, yoksa işin,
Neşvenâk ol, o güzel beldede et keşt-ü güzar,
Alatin köşküne uğrarsa yolun at yerli taş,
Çünkü şeytan yeridir kâbe-i ahrare civar.

Edebiyat Âlemi, no. 15, s. 5 İstanbul, 28 Temmuz 1949

Sedat Nuri'nin bir karikatürünün altyazısı:

- Alo... Alo.. Alatini... Abdülhamid....
- Alo! Benim..... Kim?
- Manuel.. acaba bendeniz için dairenizde bir yer var mıdır?
- Alfons için hazırladığım daire boştur. Oraya buyurun..

Kalem dergisi, sayı 102, s.8

[2] Konuyla ilgili olarak bakılan makaleler: İ.H. Uzunçarşılı, *Belleten*, c.x, sayı 40, s. 705-748 (1946); Ziya Şakir (Soko), *Resimli Tarih Mecmuası*, c.2, sayı 13-18, Ocak-Haziran 1951 (6 sayılık tefrika) ; Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Resimli Tarih Mecmuası*, c.6, sayı 61-70, Ocak-Ekim 1955 (10 sayılık tefrika).

"Sultan Abdülhamid han-ı sâni, 1258 Şaban'da (1842 ek.m) doğmuş, 1293 Şaban 11 (1 Eylül 1876)'da biraderi beşinci Sultan Murad'ın yerine pâdişah olmuş ve 7

rebiulâhir 1327 (27 nisan 1909) senesinde Milâdî hesabı üzere 32 sene 7 ay 3 gün hükümdarlık ettikten sonra 1336 rebiulâhir 28 (23 şubat 1918) pazar günü akşamı 77 yaşında vefat etmiştir. "Uzunçarşılı, *agd.* s. 729

"Bunun üzerine 1334 senesi şubatının otuzuncu (zuhul ya da mürettip hatası olsa gerek) pazar günü (23 şubat 1918)" Uzunçarşılı, *agd.* s. 727, ayr. bk. s. 743, 745 (Yılların verdiği 13 gün ekleme alışkanlığı. Oysa 8 Şubat 1332/21 Şubat 1917 tarih ve 125 sayılı kanunla bu fark kaldırılmıştı.)

".... 22 Eylül 1844'te (1258 Şabanının 16' ncı çarşamba günü saat 11'i 15 dakika geçe) eski Çırağan sarayında dünyaya gelmiştir."Şehsuvaroğlu, *agd.* sayı 61, s. 3628, Ocak 1955

"32 sene, 7 ay, 3 gün hükümdarlık eden II. Abdülhamit bu suretle 77 yaşında bulunduğu halde 23 Şubat 1918'de vefat eylemiş bulunuyordu. "Şehsuvaroğlu, *agd.* sayı 7o, s. 4131, Ekim 1955 (doğumunu saati ve dakikasına kadar belirten - doğruysa?- Şehsuvaroğlu'nun verdiği ölüm tarihi acaba ne kadar doğru?)

"10 Şubat 1918 Pazar" Ziya Şakir, *agd.* sayı 17, s. 757, Mayıs 1951

Tabii Uzunçarşılı ve Şehsuvaroğlu 24 Şubat 1918 Pazartesi, Ziya Şakir ise 11 Şubat 1918 Pazartesi kaldırıyor cenazeyi. Ayıkla tarihin taşını. İşin garibi Şehsuvaroğlu, Dr. Âtıf Bey'e 10 Şubat 1918 gününü anlattırıyor ve aynı gün öldüğü anlaşılıyorken, *agd.* sayı 70, s. 4130, bir sayfa sonra-karşı sayfa- 23 Şubat 1918 diyor: *agd.* s. 4131

"Abdülhamit II. (21 Eylül 1842-10 Şubat 1918) 10 Şubat 1918'de 76 yaşında olduğu halde akciğer kanlanması'ndan ölerek..." *Türk Ans.* c.1, s. 55, 58

"21 Eylül 1844'te İstanbul'da doğdu. 10 Şubat 1918'de akciğer iltihabından öldü. Öldüğünde 74 yaşındaydı. "E.Z. Karal, *Aylık Ans.* c.1, s. 291-92, İstanbul 1945

" Doğumu; 11 Eylül 1842, padişah olduğu tarih; 31 Ağustos 1876, tahttan indirildiği tarih; 27 Nisan 1909, ölümü; 10 şubat 1918" *Resimli Tarih Mecmuası* c. 7, ek. s. 92.

" II. Abdülhamid 21 Eylül 1842'de doğmuştu... Saltanatı 32 yıl, 7 ay ve 27 gündür... 10 şubat 1918'de öldü. 5,5 yıla yakın bir müddetten beri Beylerbeyi Sarayı'nda yaşayan II. Abdülhamid 75,5 yaşındaydı. "Y. Öztuna, *Resimlerle Türkiye Tarihi*, s. 242, 255, 272. Hayat Y. İstanbul 1970

"Sultan Hamid 10 Şubat 1918 (1334)'de vefat etmiştir. " S. Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, s. 59, İstanbul 1964

II. Abdülhamid, 36. hükümdar. Abdülmecit ile Tirimüjgân'ın oğlu, 21 Eylül 1842'de doğdu,31 Ağustos 1876 perşembe günü 34 yaşında padişah oldu, 32 sene 7 ay, 27 gün padişahlık yaptı, 27 Nisan 1909 salı günü 67 yaşında tahttan indirildi, 9 yılın 3,5 yılını (aynı dergi sayı 19, s.4'te, Şubat 1965; 3 sene diyor) Selânik'te Allatini köşkünde, geri kalanını İstanbul Beylerbeyi sarayında mahpus geçirdi, 10 Şubat 1918 Pazar günü 76 yaşında öldü. *Fedai*, sayı 7, s.10, Şubat 1964 İzmir.

" 9 Şubat. Bu tarih Osmanlı İmparatorluğunun otuz dördüncü hakanı, II. Abdülhamid Han'ın ölüm yıldönümüdür, 1918.." Mim Kemal Oke, *Türkiye* gazetesi, 14 Şubat 1991 perşembe. s.5

I" Lâyemût" şiirin[8] fotokopisini gönderen okuyucumuz ise 18 Şubat 1918 demekte./ Örnekleri çoğaltmak mümkün.

3 Lorley,Leralay. Uzunçarşılı, agd. s. 725, 742; ayr. bk. *RTM* c.1, sayı 1; s.1 Şehsuvaroğlu, agd. sayı 69, s. 4080, Eylül 1955

Elkiboyadis, Alkibüyadis, Parasküvayidis. Uzunçarşılı, *agd.* s. 727, 743 Alkivyadis, Pareskevidis. Ziya Şakir, *RTM* sayı 16, s. 709

"İstihcac, muhaccim, haml-ı mevtî, ayn-ı harair, ihtikanürree ve özimâyı reevi" vb. Arapça / Osmanlıca değil mi uydur uydur oku.

4 F.Babinger, *OsmanlıTarih Yazarları ve Eserleri*, s. 427, Ankara 1982; *Türk Meşhurları*, s. 322

Şerif Reşid Paşa (Şerif Hacı Ahmed Reşid Paşa), tarih ve hukuk konularında engin bilgisi olup İstanbulludur. İlk eğitimden sonra Mekteb-i Hukuk'a girdi. Çeşitli devlet görevlerinde bulundu. Son görevi Hicaz valiliğinden emekli oldu, İstanbul'da öldü. Süleymaniye Camii haziresine defnedildi. Şairliği de olan paşanın hukuk ve tarihe ait basılmış eserlerinin yanısıra bir hayli basılmamış eseri vardır. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. III, s. 64-65, İstanbul 1342'(den özet.)

"Şerif Ahmed Reşid (Paşa), 25 şaban 1274/1858 İstanbul-8 muharrem 1337/ 1918", İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, c.2, s. 1436-38. Hayatı hakkındaki bilgileri bu eserden aktaran İ.A. Gövsa, "Reşit Paşa, Ahmet (1853-1918) " tarihini vermekte *Türk Meşhurları*, s. 322 Babinger'de doğum tarihi belirtilmemiş, ölüm tarihi ise 1912 olarak verilmiştir; *age.*, s. 427

Bir gazetede Abdülhamid'in cenaze alayında İstanbul halkının sokaklara dökülüp bizi bırakıp nereye gidiyorsun diye feryad edip hüngür hüngür ağladığının yazıldığı, oysa ki bir iki ihtiyar kadının mırıldanarak, başörtüleriyle gözyaşlarını silmesinden başka kayda değer bir şey görülmediği, hakgû bir yazarın adı geçen yazıyı tekzip ettiğine dair bknz. Asaf Tuğay, *İbret*, c.2, s.7, İstanbul 1962. Kime inanmalı?

31 Mart (13 Nisan 1909) olayında dahli olmadığı bugün teslim edilen padişah, bu olay bahane edilerek Nisan sonuna doğru hal' edilir, akabinde Selânik'e sürülür. Saltanatı süresince yayımlanan kitap vb.'nin ilk sayfalarını kaplayan o ağdalı, ubudiyetkârane yazıların yerini küfür ve hezeyan alır. Sanatçılar da vasıta edilir bu arada; Ahmet Fehim Efendi'ye adeta replik verilir.Başka bir ruhaniyet yardıma çağrılır. Kıyas kabul etmez farka rağmen, I. Selim (Yavuz) aklanırken Abdülhamid'e hunriz (kan dökücü) sıfatı da eklenir. Mayıs 1909'da çıkan bir mecmuadan resimaltı yazıları:
Hakan-ı Muazzam Sultan Selim Han-ı Evvel

Ey, Âl-i Osman'ın büyük padişahı! Sana eslaf, tarih hep hunriz dediler. Fakat sen i'tila-yı şer'-i mübîn, i'la-yı şeref-i din için mülk-i vatanın tarsîn ve terakkisi maksadıyla kan döktün; îsar-ı dem mahalline masruf idi. Millet-i Osmaniye seninle, icraat-ı hunrizanenle iletebed iftihar eyler. Ancak şu neslinden gelen Abdülhamid-i Sani'ye ruhaniyet-i pürhaşmetinle hitap et: "Yıkıl. Sen ne o makamın eri, ne makarr-ı saltanatın bir neferisin; yıkıl, yıkıl..."

İki Fehim Pürfehm Arasında

"- Be adam! Bu surat ne, bu çehre ne? Şimdi herkes şen, herkes şâtır.."

"-Benim bu halim, ey bî-behre... Cinayetlerden, sûfliyetlerden, vicdansızlıklardan, bayağılıklardan nefret..."

"-Dünya halk olalı beri nice zaleme gelmiş, nice Timurlenkler her tarafı hercümerc etmiştir. Milyonlarca insan kanı dökmüşler, sath-ı arazıyi kana boyamışlardır..."

"-Evet Neronlar, Hulagûlar, Timurlar kan içtiler. Fakat hâşa dini vasıta-i tezvir etmediler. Bu menfur, müstekreh hunriz ise... ah! ne söyleyeyim beni bırak... Selanik,in bulanık suyuyla ateş-i kinini Allah söndürsün."

(Yeni) *Resimli Roman Mecmuası*, No. 3, 1. sene, s. 217, 1 Mayıs 1325/1909

Selânık ve İstanbul işgal edilse bile, bu yerleri terketmeyeceği hk. bknz. *Fedai*, sayı 7, 14, Şubat 1964, Şubat 1965.

İşgal orduları Selânik'e yaklaşırken, Abdülhamid'i düşman eline terketmektense öldürmeyi düşünenler bile olmuş. *Yeni İstiklal*, sayı 283, s.3, 1 Şubat 1967.

Okuyucumuzun da belirttiği gibi, ne hikmetse bu şiirin tümü bir türlü yayımlanmamış, herkes kendince birkaç kıt'a seçip aktarmıştır: *Fedai* dergisi 3,4,5. (sayı 7, s.14, Şubat 1964; noktalama farklarıyla aynı kıt'aları aynı dergi sayı 19, s.5'te tekrarlıyor- Şubat 1965). *Yeni İstiklal*, 3,5,6. (sayı 283, s.2,1 Şubat 1967), Âsaf Tuğay, 1,15. (*İbret*, c.1, s.233), kupür olduğu için adını, tarih ve sayısını tespit etme fırsatını bulamadığımız bir dergi/gazete 1,3,5-10. kıt'aları sayfalarına almıştır./ Kıt'a no.ları şiirin tam metnindeki dizilişe göredir/

Rıza Tevfik, sürgünden memlekete avdetinde, bu şiiri yüzünden savcılıkça sorguya çekilmiştir. Osman Turan'ın bir günlük gazetede çıkan makalelerindeki tarihî hatalara cevap veren R.C. Ulunay'ın *Milliyet*'te yayımlanan yazısını iktibas eden *Yeni İstiklal*, sayı 283, s.2, 1 Şubat 1967.

Süleyman Nazif'in de benzer kıt'aları var. II. Abdülhamid'e övgü:

Pâdişahım, gelmemişken yâde biz
İşte geldık, senden istimdâde biz
Oldürürler başlasak feryâde biz
Hasret olduk eski istibdâde biz

Dembedem coşmakta fakr ü ihtiyaç
Her ocak sönmüş *ve susmuş, millet* aç
Memleket matemde, öksüz taht ü taç
Hasret olduk eski istibdâde biz

İttihat ve Terakki'ye hücum:

Halt edip durduk siyaset nâmına
Türkü mahv ettik celadet nâmına
Mülkü yıkdık aşk-ı millet nâmına
Milleti soyduk hamiyet nâmına

R.C. Ulunay'ın *Milliyet*'teki yazısını iktibas eden *Yeni İstiklâl*, sayı 283, s.2

Ateş ve İstanbul

MURAT BELGE

Hayatın temeli olarak "dört unsur" teorisini geliştiren Ortaçağ bilginleri Aristoteles'in felsefî etkisi altındaydılar. Aristoteles'in başlıca "etik" ilkesi olan "ılımlılık" onların da önem verdiği bir değerdi. Buna göre, insanlar, kaçınılmaz olarak dört unsurun karışımının ürünüydüler. İdeal olan, bu karışımın dengeli bir bileşim halinde devamıydı. Unsurlardan birinin fazla öne çıkması, dengeyi bozar ve felâket getirirdi. Bugün de, "azı karar, çoğu zarar" gibi atasözlerinde yansıyan anlayıştı bu.

İşte "ateş" de böyledir: Gerekli dozda, onsuz yapamayız. Faydalıdır. Örneğin, ateş olmasa, yani ısı olmasa yapamayız. Ama fazlalaştı mı, fazlalaşmasıyla eşorantılı şekilde büyüyen felâketlere yol açar, İstanbul şehrinin en sık rastladığı felâket biçimi de, ateşle gelen felâket olmuştur.

Yangın, her şehir için tehlikelidir. Amerikan sinemasının yakın dönemdeki "felâket filmleri" modasının ürünleri arasında, son derece modern binalarda çıkan korkunç yangın örneklerini de görmüştük. Biz insanların kurduğu sistemler ne kadar iyi düşünülmüş olursa olsun, aksamaya, kazaya, yanlışa büsbütün garantili değil. Onun için de tarih boyunca her şehir yangından nasibini almıştır. Ne var ki, yangın, İstanbul'da, başka pek çok şehirdekinden daha büyük bir tehlikeydi. Bunun nedeni de açık: Binaların büyük çoğunluğunun ahşap olması yangın tehlikesini artırıyordu-çıkan yangının çabucak çok geniş alanlara yayılması tehlikesini de.

Türk fethinden önce Konstantinopolis ahşap malzemenin görece çok daha az kullanıldığı bir şehircilik anlayışına göre inşa edilmişti. Ama böyle olması, yangının büsbütün önlendiği anlamına gelmemişti elbette. Kaza sonucu çıkan yangınlara, bazı ayaklanmalarda çıkarılan kasdî yangınlar da eklendi. Örneğin, bugünkü Aya Sofya, aynı yerde yapılmış üçüncü kilisedir. İlk bina, ünlü Patrik İoannis Hrisostonos'un (sonradan aziz ilân edildi) sürülmesini protesto eden halk tarafından 404'te yakıldı; ikinci kilise de 532'de, Justinianos ile Theodora saltanatının büyük Nika Ayaklanmasında ateşe verildi. Doğu Roma ve Bizans dönemlerinin pek çok binası, yangınlar yüzünden Türklerin fethinden önce yok olup gitmiş ya da yeniden yapılmıştı.

Ama Türkler İstanbul'a ahşap mimariyi getirerek yangın olayını sıklaştırdılar. Ahşabı tercih etmelerinin çeşitli nedenleri vardır. Tarihî-kültürel bir neden olarak, göçebe-

Çırağan Sarayı Yangını

lik olgusunu kaydedebiliriz.Taş tuğla daha yerleşik ve ciddi bir şehirleşme aşamasına gelmiş kültürlerin yapı malzemesidir. Ama iş bununla sınırlı değil; aynı zamanda ekonomik etken de var. Ahşap taşa tuğlaya göre daha ucuz, işçiliği de görece kolay. Yangın tehlikesini elbette Türkler de görüyor, anlıyorlardı. Ama ne yapabilirlerdi? Üstelik devlet de işin farkındaydı ve ardarda çıkarılan fermanlarla ahşap bina yapılması yasaklanıyor, taş ve tuğladan ev zorunluğu getiriliyordu. Tabiî bu fermanların da, günümüzdeki "gecekondu yasağı" ndan öyle fazla bir farkı yoktu. Toplumun ekonomik durumu, imkânları görmezlikten geliniyor, bunları değiştirmek yerine insanlara yapamayacakları bir şeyi yapmaları emrediliyordu-insanlarsa, yapabileceklerini yapıyorlardı. Böylece, her büyük yangında evlerini kaybeden halk, kısa zamanda ancak ahşap kullanarak başlarını sokacakları yer bulabildikleri için, eski ahşap mahallenin yerini yeni ahşap mahalle alıyordu.

İşin bir de ideolojik yanı olduğu söylenebilir. Müslüman Türkler, bu dünyada fazla kalıcılaşma iddiası gütmeyen bir ahlâk geliştirmişlerdi. Böyle bir iddiacılık, neredeyse Allah'a kafa tutmak gibi bir şeydi. Taş gibi sağlam, kalıcı bir madde, ancak cami gibi ya da başka hayır kurumları gibi, kalıcı olması gereken yapılara yakışacak bir şeydi. Aslında devlet kendisi de, taşı tuğlayı iddialı biçimde kullanacak bireylerden hoşlanmazdı. 19. yüzyıla kadar kendine bu tür konut, yani taştan bir saray yaptırmış olan, Kanunî'nin sadrazamı İbrahim Paşa'dan başkasını bilmiyorum. O da zaten, aralarında gururunu da sayabileceğimiz çeşitli nedenlerle kelleyi vermişti. Sultanahmet'teki, şimdi Türk-İslâm Eserleri Müzesi olan sarayı, öldürülmesinden sonra, başka bireylere bağışlanmadı, Acemi Oğlan kışlası olarak kullanıldı.

19. yüzyılda bile taştan konak yaptıran vezir azdır: Âli ve Fuat Paşalar. Bu dönemde padişahlar Boğaziçi kıyılarına taştan saraylarını tesbih taneleri gibi dizerken devlet kapısında ya da ekonomide yukarı sınıfa çıkmış olanların yalıları gene ahşaptı. Ancak yüzyıl sonuna gelindiğinde, Avrupa'da da yeni patlayan "art nouveau" apartman tarzı Beyoğlu'na geldi, ama eski şehri fazla etkilemedi.

Bu saydıklarım taş binaya karşı olumsuzlayıcı sınırlamalar gibi oldu. Ama bir de ahşap bina için söylenecek olumlu şeyler var. İstanbul iklimi ahşap eve gider ve bu iklimde ahşap evin bayağı keyfi vardır. İnsan bir kere bu keyfe alışınca, bütün öteki etkenlerden bağımsız olarak evin böylesinde yaşamayı tercih edebilir.

Gayri müslim halk, farklı geleneklere dayandığı için, genel olarak taş ve tuğla kullanmıştı. Ama onların arasında da-öncelikle aynı ekonomik nedenlerle-ahşap evde oturan vardı. Buna karşılık Türkler de hiç taş kullanmaz değillerdi. Galata'da Perşembe Pazarı ile Bankalar Caddesi arasında kalan adalardaki birçok taş ve tuğla yapı, ayrıca da burası Galata olduğu için, "Ceneviz evleri" diye bilinir. Oysa bunlar 18. yüzyılda yapılmış Türk evleridir ve çok güzeldirler.

İstanbul'u mahvetmiş büyük yangınların listelerini vermeye kalkışmayacağım. Örneğin *Yurt Ansiklopedisi*'nin "İstanbul" maddesinde var böyle listeler.Öte yandan, Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde, semtlerle ilgili hemen hemen bütün maddelerde, örneğin "Aksaray"da, "Balat"ta, ayrıca "Aksaray Yangınları", "Balat Yangınları" gibi başlıklar yer alıyor. Genel bir yangın listesi değil, ama yangınların yönlerine dair genel bir kalıp araştırılabilir. Bu konu incelendiğinde, eski İstanbul, yani surlariçi İstanbul çerçevesinde, kuzeyden güneye gelişmiş yangınların daha yaygın olduğu görülebiliyor.Bunun başlıca nedeni, Haliç'in liman olmasından ve hammadde dahil hemen bütün malların burada karaya indirilmesinden ötürü, imalathanelerin de Haliç kıyılarında yoğunlaşması. İmalâthanelerin, doğal olarak, ateşle işi çok. Dolayısıyla kaza ihtimali bu tarafta artıyor ve buna kuzeyden güneye esen poyraz da eklenince, böyle bir yangın doğrultusu saptanabiliyor. Şüphesiz bu bir kural değil, ama daha sık gözlemlenen yönsem (trend) bu.

İmalâthanelerin, hamam gibi işyerlerinin ateşle ilişkisi daha yoğun olmakla birlikte, tabiî her evde soba yanıyor kış mevsiminde. Zorunlu ısınma ihtiyacının yangına varan sonuçları da hiç ender olmamış elbette. Bunların yanısıra, "keyif" olayının da yangında payı var. Eskilerin dediğine göre, yazın da çok yangın çıkarmış, çünkü yazın bütün İstanbul patlıcan kızartmaya başlarmış. Yazın verdiği sereserpelik içinde bu patlıcan sefalarında görülen ihmaller büyük yangınlara yol açarmış. Böylece, İstanbul şehrinin kaderinde patlıcan da önemli bir rol oynamış oluyor.

Yangın bir kere başladı mı, bitişik nizam ahşap evlerden oluşan doku, başa çıkması gerçekten zor bir felâket potansiyeli yaratıyor. Hele rüzgâr varsa, alevi önüne katıp oradan oraya koşturuyor. Sıcak havalarda güneş tahtayı kuruttuğu için tutuşma ihtimali daha da yükseliyor. Ama yangının yayılmasında bir ciddi etken daha var: Çiviler. Bir evin tahtalarını birbirine tutturan çiviler, yangında, alkor halinde ısınıyor. Yanan tahtalar büyük bir güçle birbirinden ayrı-

lınca, bu alkor çiviler ok gibi fırlıyor, oldukça uzaktaki bir başka ahşap evin duvarına saplanabiliyor. Çoğu zaman, orası da iyice tutuşu caya kadar farkedilemiyor bu "scud" çivisinin varlığı — ve iş işten geçmiş oluyor. Böylece yeni bir bölge daha yanmaya başlıyor. Buna karşı tedbir, "biz uzaktayız" demeden, evin damına çıkıp bütün binayı tepeden aşağı ıslatmak. Ama bunun için de bol su gerek elbette— bu ise İstanbul'da hep sıkıntısı çekilen şey.

İstanbul'daki ahşap evlerin pek çoğunun boyasız, kapkara suratlı olmaları yalnızca üşengeçlik ya da parasızlık ya da estetik kayıtsızlık nedenine bağlanamaz. Boya da yanmayı kolaylaştıran bir etkendir-hele yağlıboya. Bu nedenle, hali vakti yerinde olanlar bile genellikle evlerini seyrek boyatırlar.

Yangın korkunç bir şeydir, ama özellikle gece yangınının inkâr edilmez bir estetiği vardır. Bir gece Boğaz'da ahşap bir yalının yanışını izlemiştim. Ahşap güzellikler şehri İstanbul'un en büyük şansı, Nero'nun burada yaşamaması.

İstanbul'da, yakın zamanlara kadar, "yangın yeri" kavramı zihne, bunun gerçek görüntüsü de göze aşina olmuştur. "Yangın yerine dönmüş" gibi deyimlerimiz vardır. Anlattığım türden dehşetengiz yangınlardan sonra geniş alanlar, molozla karışık, uzun süre öylece dururdu. Çocuklar buralarda oynardı. Zamanla yeniden yapılaşma başlar, boş alanlar dolardı. Ancak, bazı durumlarda, bu yeniden yapılaşma, bina yapımında yeni teknolojinin getirilmesine denk düşmüştür. Örneğin Beyoğlu'nun en büyük yangını 1870'de oldu, 3000 kadar bina kül oldu, yüzden fazla da insan öldü. Bundan sonra Beyoğlu yeniden yapıldı, ama çoğunu şimdi de gördüğümüz kâgir ve Avrupaî apartmanlar halinde. Yangın yeri, yeni bir yapı tipinin görece kolaylıkla kondurulacağı alan olmuştu. Sur-içi bölgede Şehremini tarafları da yakın zamana kadar oldukça geniş bir yangın yeriydi. Menderes burada Vatan ve Millet caddelerini açınca, bu sefer de çok iyi bildiğimiz, be-te-beli beton apartmanlar bu boşlukları kaplayıverdi.

Yangınla mücadele, şehrin önemli —ama fazla etkili olmayan bir sorunuydu. Bu görev, varolduğu sürece, Yeniçeri Ocağının üstündeydi. Ocak yozlaştıkça, başka alanlarda yaptığı kepazelikleri bu alanda da tekrarlamaktan geri durmadı— yangını kasten kendisi çıkarıp evlerden eşya yağmalamak gibi. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra tulumbacılık, bir "sivil toplum" örgütü olarak, yeni İtfaiye örgütünün kurulmasına kadar devam etti. Bu tulumbacılar, bilindiği gibi, kabadayılıklarıyla da ünlü kişilerdi. Yangına çoğu zaman yalın ayak koşar, birbirlerini geçmek ve erken ulaşmak için yırtınırlardı. Gördükleri hizmetin önemi karşılığında, kuraldışı yaşama ayrıcalığına-resmen olmasa da fiilen sahiptiler.

Çağdaş ulaşım araçları öncesindeki teknolojik koşullarda en önemli iş, yangını erken saptamaktı. Evi yanan kişinin haberi vermesi de zaman alacağı için, yangını söndüreceklerin bir çabuk haberleşme sistemi yaratmaları gerekiyordu. Bu bakımdan, yangın gözetleme kulelerinin büyük bir stratejik önemi vardı. Galata kulesi bu iş için de kullanılmıştı. Sur-içi bölgede ise Yeniçeri ortalarının bulunduğu Beyazıt bölgesinde, Ağakapısı'nda, ahşap bir kule vardı. Ahşap yangın kulesi de yangında yanınca, II. Mahmut zamanında, bugünkü Beyazıt kulesi, Balyan ailesinin o zamanki temsilcilerinden biri tarafından inşa edildi (kulede hâlâ itfaiyeciler yangın gözetler).

Kulede nöbetçiler sürekli yangın gözler, çıkan yangını kule ağasına haber vermek gerektiğinde, "Ağa çocuğun oldu," denirdi. "Oğlan"sa Sur-içinde, "kız"sa Beyoğlu veya Anadolu sahilinde demekti. Haber, hazır bekleyen koşuculara verilir, onlar da bir koşu, yangının göründüğü semtin tulumbacılarını uyarmaya giderdi. Bu sırada, kuleye de semti bildiren işaretler (gündüz sepet, gece fener) asılır, yangın sönünceye kadar indirilmezdi. Şimdiki, havayı bildiren renkler gibi, o zaman da yangının yerini bildiren renkler vardı.

Yangın haberi mahalle bekçilerine de ulaşır, onlar da sopalarını yere vurarak, Örneğin, "Aksaray'da, Horhor'da yangın var," diye bağırırlardı. Bu, gece yatısı ziyareti veya başka nedenle evinden uzak olanların uyarılıp semtine koşmasını sağlamaya yarardı.

Büyük bir yangının söndürülmesi hemen hemen imkânsız bir işti, ama gene de elden gelen yapılmalıydı. Sadrazamlar, vezirler komutayı ele alır, nedereyse bir meydan savaşını yönetir gibi, uğraşırlar, zamanında hattâ yaralanırlardı.

"İstanbul'un yangını, Anadolu'nun salgını" denirdi eskiden. Bunlar ikisi de, felâketin büyüğüydü. Yangının yarattığı alışkanlıktan ötürü, insanın başı sıkışınca, "yangın var!" diye bağırır, ya da "Şimdi 'yangın var' diye bağıracağım." denir.

İstanbul'un günlük hayatındaki her şey gibi yangın da kantolara geçmiştir. Çok ünlü bir kanto, "Yangın var, yangın var, ben yanıyorum/ Yetişin a dostlar, tutuşuyorum." diye başlar. Unsurlar gerekli, ama fazla kaçırmamak gerek,demiştim. Aşk da, insan bireyinde ateşin fazla gelmesi sonucu olduğu için, kantodaki bu sözlerin bir anlamı var. Bir başka kantodaysa, kadın, "Yüreğimde yangın var," deyince, boru sesleri arasında tulumbacılar yetişir: "Anlamadım, yangın nerede?/ Aah yüreğimde!"

İstanbul'da bir vakitler varolduğu bilinen (bunların bazıları fotoğraflarda veya gravürlerde v.b. tesbit edilmiştir) ama şu ya da bu yangında yanıp yok olan binaların listesini yapmak -bazı eksikliklere rağmen-mümkündür. Ama böyle bir liste hazırlamak çok hazin bir iş olurdu. Yüzyıllar içinde, ahşapla gerçekten hayranlık uyandıracak güzellikler yaratan bir ustalığa ulaşılmıştı. Bunların çok çok büyük bir kısmı yangına dayanamadı; sanat, kendi hammaddesinin dayanıksızlığına kurban gitti.Ateş, İstanbul'da, öbür bütün unsurlardan fazla yıkıma yol açtı. Doğal ve tarihî güzellikleri yok etmekte, ateş unsuruyla rekabete girebilecek tek güç, İstanbullular unsuru! ☆

Rusya'da Bolşevik Devriminden Beş Ay Önce, Kerenski'nin Geçici Hükûmeti Döneminde

Hürriyetperver Rus Donanması Tarafından Osmanlı Milletine İlân

ÇEVRİMYAZI: MUAZZEZ TUNÇAY

Üç seneden beri devam eden bu dehşetli muharebe umum milletlerin kanını su gibi akıttı, mallarını mahv etti. Buna lüzum var mıdır? Bu kere Rus milleti padişahlığın esaretinden kurtulup yabancı toprak aramadığını ve hiç kimseye haksızlık etmeyeceğini, yalnız adalete muvafık bir sulh için çalışmakta olduğunu kendi Hükûmet ve Asker ve Amele ve Köylü Vekilleri Meclisleri tarafından umum devletlere alenen beyan etti. Ve hiçbir devletin ecnebi toprağını zabt etmemesi ve her milletin serbest olarak hangi devletin hâkimiyeti[ni] severse onu intihap etmesi şartıyla bu sulh akd olunmalı. Rus milleti kendi beyanatının sadakatı[nı] göstererek birden Finlandiya ile vesair Rusya'da yaşayan milletlere hürriyet verip alelhusus Polonya'dan vazgeçti. Maamafih Karadeniz ve Çanakkale Boğazları Rusya'nın kapısı olduğundan düşman dretnavtlarının mürur ve bize hücum etmeyeceklerine ve bizim tüccar gemilerimize bu kapının kapatılmayacağına dair Rusya'ya lâzım olan kefalet verilmelidir. Zira İtalya ve Balkan muharebeleri zarfında Boğazların Türkiye tarafından kapattırılmasının Rusya'ya zararı milyonlara baliğ oldu. Bununla beraber yine bu hususta Türkiye arasında adavete hiçbir sebep kalmadı. Fakat Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarının Alman eline geçmesini hiçbir Türk kabul edemez. Zira o zaman Rusya Almanya'nın taht-ı hükmüne geçer. Esasen Almanya Türkiye'yi bu muharebeye celb edip kendi eline alarak İstanbul'u dahi zabt etti.

Bağdat demiryolu vasıtasiyle bütün Türkiye'yi Almanya[nın] taht-ı itaatine alması ve müstemlekât haline getirip sırf kendi istifade etmesi Almanya maksadıdır.

Almanlar memleketlerine geri gitsinler. Onlara da taarruz etmek ve toprak almağa niyetimiz yoktur. Fakat Almanlar Türkiye ve Rusya'dan ellerini çeksinler.

Türkün ve bizim düşmanımız budur, Almanya'dır. Şu halde; umum Alman asker ve zabitan ve memurun Türkiye'de def' ediniz. O zaman sizin ile iyi bir komşu olarak yaşayabiliriz. Şimdi dünyada yalnız müstebit olarak Almanya ve Avusturya hükümeti kaldılar.

Bahusus Almanya fikr-i istilâsıyla bütün dünyayı taht-ı hâkimiyet ve istibdadına almağa çalıştığından umum milletler ve bilhassa hürriyetperver Amerika dahi ona karşı muharebeye giriştiler. Bu defa bizim askerimiz Galiçya'da düşmana hücum ederek umum milletlerin hürriyet ve sulhü namına muzafferiyetle ileri gitmektedirler.

Almanya'nın bu istilâyâne politikasına nihayet verdirinceye kadar biz ve müttefiklerimiz terk-i silâh etmeyeceğiz ve herhalde Almanya mağlûp olacaktır.

Ey! Türkler Almanya'yı ne sebeple muhafaza ediyorsunuz, onlarla alâkayı terk ediniz. Almanları tard ediniz, o zaman herkesin sabırsızlıkla beklediği umum milletlere feyz ve saadet verici adalet ve insaniyet üzerine müesses bir sulh gelecektir.

Sivastopol 5 Temmuz 1333 (1917)

Kağıdın arkasında, bu ilânın elden ele gezdiğini gösteren birkaç havale kaydı var!

"Hamiyetli kayınpederim Halid Kapudana bu kere arz"

"Hamiyetperver-didar biraderim Ahmet Fevzi bu kere arz"

"Birinci Bölükte Efrad-ı Cedit (?) Mektebinde Mülâzım

(Fahri Aral Koleksiyonu)

Rıza Tevfik'in Son Makalesi

ABDULLAH UÇMAN

Bilindiği gibi Rıza Tevfik, o sırada Şûrâ-yı Devlet reisi olması dolayısıyla 10 Ağustos 1920'de yapılan Sevr Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı Devleti heyetinde yer almış [1] ve bazı görüş ayrılıkları sebebiyle aynı günlerde Anadolu'da devam eden Millî Mücadele hareketine de muhalefet etmiştir. Ancak Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmaya doğru gittiği günlerde, yine bir Millî Mücadele aleyhtarı olan *Peyam-Sabah* gazetesi başyazarı Ali Kemal'in Ankara hükümeti tarafından muhakeme edilmek üzere İstanbul'da yakalanması ve Nurettin Paşa'nın nezaretinde Ankara'ya götürülürken yolda İzmit'te halk tarafından linç edilmesi, muhalifleri büyük ölçüde korkutur. İşte Rıza Tevfik de, aynı âkıbete uğrama endişesiyle, İngiliz sefaretinin de yardımıyla, o sırada Mısır'a gitmekte olan bir yük gemisiyle 8 Teşrin-i sânî 1922'de Türkiye'yi terkeder.[2]

Rıza Tevfik daha sonra, 1 Haziran 1924'te T.B.M.M. tarafından, Sevr Antlaşması'na imza attığı için 150'likler listesine dahil edilir.[3]

Yurt dışına çıktıktan sonra önce Kahire'ye, oradan da Ürdün Kralı Emîr Abdullah'ın daveti üzerine Mekke'ye gider. Daha sonra, yine Kral'la birlikte Amman'a geçer. Orada önce Kral'ın Divan tercümanlığı görevinde, bir süre sonra da Sıhhiye ve Âsâr-ı Atîka Müzesi müdürlüğünde çalışır.[4] Yurt dışında yaklaşık olarak yirmi bir yıl kalan Rıza Tevfik, 1934 yılında Ürdün'deki resmî görevinden emekli olur ve aynı yıl eşi Nazlı hanım ve küçük oğlu Ahmet Nazif'le birlikte, ikliminden çok hoşlandığı Lübnan sahillerinde Günye kasabasına yerleşir.[5]

Rıza Tevfik, kendine göre bazı haklı sebeplerle, T.B.M.M.'nin 29 Haziran 1938'de 150'likleri affeden kanunu kabul edip yürürlüğe koymasına rağmen, diğer bazı 150'likler gibi yurda hemen geri dönmez. Yalnız bu arada, Eylül 1940'tan başlayarak, İstanbul'da yayımlanan günlük *Yeni Sabah* gazetesinde haftanın belirli günlerinde dil, edebiyat, felsefe ve estetikle ilgili, zaman zaman da çok genel mânâda siyasî muhtevalı makaleler yayımlamaya başlar.

Rıza Tevfik'in yurda dönüşü, 150'likleri affeden kanunun kabul edilmesinden, ancak beş yıl sonra, 23 Haziran 1943'te gerçekleşir. Rıza Tevfik *Yeni Sabah*'taki yazılarını yurda döndükten sonra da sürdürür. Takip edebildiğimiz kadarıyla bu yazılar, Rıza Tevfik'in 1949 yılının son aylarında hastalanıp hastahaneye kaldırılmasına kadar aralıksız devam eder. Rıza Tevfik'in gazetede çıkan son yazısı 18 Aralık 1949 tarihinde yayımlanan "Demokrasi Prensipleri" (*Yeni Sabah*, nr. 3874) adlı makaledir. Burada yayımladığımız "Hangi Komünizmden Bahsediyoruz?" başlıklı makale ise, üzerinde herhangi bir kayıt ve tarih bulunmamakla beraber, Rıza Tevfik'in muhtemelen hastahaneye kaldırılmadan önce *Yeni Sabah* için kaleme aldığı son makalesi olmalıdır. Çünkü, Rıza Tevfik'in evrakı arasından çıkan[6] ve yazının yazıldığı dördüncü sayfanın arka yüzünde Rıza Tevfik'in el yazısı ile ve eski harflerle "Yeni Sabah'a makale, gelecek pazar için" ibaresi ile ayrıca "Communisme, son makale, basılamadı" ifadesi yer almaktadır. Rıza Tevfik 29 Aralık 1949'da kaldırıldığı Haydarpaşa Numune Hastahanesi'nde hayata gözlerini kapayınca, sanıyorum defin telâşı arasında bu makale de diğer yazıları ve müsveddeleri arasında kalmış ve gazeteye gönderilip yayımlanamamıştır.

Gerek Türk gerekse yabancı fikir adamları arasında bugünlerde hâlâ konuşulup tartışılan komünizm ve kapitalizm hakkında bundan kırk bir yıl önce kaleme alınmış Rıza Tevfik'in bu son makalesinin, bugün de geçerliliğini koruyan bazı görüşler taşıdığını ve anlamlı mesajlar verdiğini zannediyorum.

1 *İkdam*, nr. 8429, 12 Ağustos 1336/1920.

2 "İstanbul Firârîleri Arasında Kimler Var?", *Hâkimiyet-i Milliye*, nr. 661, 15 Teşrin-i sânî 1338/1922.

3 İlhami Soysal, *150'likler*, İstanbul 1985, s. 28, 59, 82, 148, ayrıca bk. *150'likler Albümü* (T.C. Dahiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti), s.5, nr. 16, *Tarih ve Toplum*, sy. 70, Ekim 1989 (özel ek).

4 Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, İstanbul 1943, s. 71-74.

5 a.y., s.75.

6 Rıza Tevfik'in, arasında bu makalenin de bulunduğu bütün not, müsvedde, not defteri ve diğer evrakını değerlendirmem için lütfedip bana veren torunu Sayın Rıza Başikoğlu'na, bu örnek davranışından dolayı burada ayrıca teşekkür etmek isterim.

Hangi Komünizmden Bahsediyoruz?.

Bu suale hâcet bırakmamak için, mevzuumuz hakkında evvelce daha etraflı izahat vermeli idim, çünkü komünizmin türlüsü var. Bu lüzum hatırıma gelmemiş değildi, lâkin asıl komünizm davasının müdafaa ettiği başlıca meseleler ve o meselelere vücud veren ilmî tahliller ve şekil veren ince görüşler hakkında muhterem okuyucularıma umumî bazı malûmat vermeyi tercih ettim ve asıl zamanımızın idare adamlarına ve bu gibi bahislerde maddeten alâkadar olan kimselere büyük endişeler veren sosyalizm meselelerini daha ziyade kurcalamak istedim. Ben komünizm ile sosyalizm arasında biraz fark görenlerdenim. Şimdi bir iki cümle ile anlatacağım ki, Avrupa devletleri de öyledir.

Eski komünizm, meselelerin medeniyeti rahatsız eden, hattâ büyük tehlikeler ihtimaliyle ürküten mühim uygunsuzluklarından mülhem olmuş ve bir hareket-i ictimaiye şeklini almış bir ideoloji değildir. Her ipsiz, serseri işsiz herifin hoşuna gidecek bir fikrin, birçok sefiller arasında taammüm edip -ziyankâr bir sel gibi- mamur yerleri tahrib etmesidir. "Zenginlerin malını yağma etmek!.." Bu çapulculuk her ipsizin hoşuna gider bir fikirdir. Bizim tarihimizde devletin idaresi tamamiyle bozulduğu zamanlarda, en âdi vesile ile isyan edip At Meydanı'na toplanan yeniçeriler -istedikleri is'âf olunduktan sonra bile- avdet ederken birçok zengin adamların ve hususâ ricâl-i devletin konaklarını soyarlar ve yerinden söküp sırtlarında götürdükleri sedefli işlemeli, yaldızlı kapıları Bedestan'a varmadan yolda satıverirlerdi. Tarihlerimizi okuyunuz, görürsünüz ki bizde kimse buna ilmî bir ıstılah koymamıştır. Sultan Hamîd zamanına kadar da bizde komünizm, sosyalizm, kapitalizm gibi ilmî ta'birâtı bileni de yoktu. Bu türlü ta'birler iyi kötü, meşrû, gayr-ı meşrû bir meslek ismi addedilebilmek için hiç olmazsa bir farzıyye ifade etmelidir. Meselâ, insaniyet tarihinde pek eski bir meslek olarak ma'lûm Mazdéisme (Mezdekiyye) itikadı, öyle bir farzıyye üzerine kurulmuş bir komünizmdir ki içtimaî meselelerle hiç münasebeti yoktur. Yalnız Mazdek isminde bir eski İran hakîmî, garib bir fikrini hayat-ı ictimaiyeye tatbik ettirebilmekle büyük bir ihtilâle sebep olmuş, eski İran imparatorlarının son sülâlesi olan Sâsâniyân devrinde, şâhenşâh Keykubâd zamanında meşhur Nûşirevân-ı Âdil bu ihtilâli bastırmış. Keykubâd'ı hapsetmiş ve Mazdek'i de idam ettirmişti. Bizim peygamberimiz Hazret-i Muhammed, "Ben âdil padişahın zamanında doğdum" derdi ve Nuşirevân'ı hakkıyla takdir ederdi. Vak'a masal değildir. Bütün medenî lisanlara tercüme edilmiş olan *Diniler ve Medeniyetler Tarihi* unvanlı bir kitaptan şu sözleri aynen tercüme ve nakl ediyorum. Çok dikkate ve düşünmeğe değer. Bu kitabın sahibi Ahmedü'l- Şehrestânî halis İranlı ve muhlis bir müslüman âlimidir. Hicrî 479'da Horasan eyâletinin Şehrestan köyünde doğmuş, Bağdat'ta terbiye görmüş, yine Şehrestan'da 548'de ölmüştür. Meşhur Ömer Hayyam'ın vatandaşı, dostu ve muâsırı idi. Her ikisi de Selçukî padişahları zamanında yetişmiş olan büyük adamlardandır. Bakınız bu adam Mazdek hakkında ne diyor:

"Mazdek, halkı muhalefetten, mubâgazadan, yani birbirine karşı kin tutup düşmanlık etmekten ve kıtâlden men'ederdi. Bu fenalıkların pek çoğu kadın ve mal yüzünden vukua geldiği için kadınları herkese helâl etti ve malları da mübah addederek insanları bu şeylerde (yani kadınlarla mal mülk hususunda) bir şirket (yani société) haline koydu. Tıpkı su ve hararette iştirakleri gibi!... ilâ âhirih"

Görüyorsunuz ya!! Bu Mazdek denilen adamcağız, bize pek eski zaman komünizminin garib bir nümunesini arzediyor ki bütün hüsn-i netice ve iyi kalbine rağmen eski zaman adamlarını bile memnun edememiş!. Buna taaccüb etmeyiniz!.. Lâkin dikkat buyurunuz ki bu komünizmin ekonomik meselelerle zerre kadar münasebeti yok. Bu fikri -ictimâi ıslahat nâmına -ilham eden endişe münhasıran ahlâkî bir takayüddür; ve hadd-i zâtında pek muhlisâne ve insaniyet -perverâne bir duygudan doğmuştur. Kadınları herkese helâl etmiş olduğuna bakıp şaşmayınız. Kadınlar o vakit mal kabilinden bir şey addedilirdi. Başka haysiyetleri de yoktu.Meşhur feylesof Eflâtun-ı İlâhî (le Divin Platon) de bu fikirde idi. Onun zamanındaki küçük Yunan cumhuriyetlerine nisbetle -sırf asker bir millet olan -Spartiatlar, bugünkü Avrupa devletlerine nisbetle Almanya gibi bir "millet-i müselleme" idiler. Kadınlara çok hürmet ederler ve ehemmiyetli işlerde re'ylerini sorarlardı. Lâkin bir muharebede ciddi bir surette yaralanıp da sakat ve akim kalan bir Ispartalı, ailesinin çocuktan mahrum olmaması için, genç ve sağlam bir dostunu -kendisine vekâlet etmek üzere! - karısına davet edebilirdi ve onu kimse ayıplamazdı. Bunların hep başka başka sebepleri vardır. Zamane komünistlerinden bazıları da birikmiş paranın, yani sermayenin mazarratı hakkında aşırı derecede mübalâğa ettiklerinden bir adamı miras hakkından bile mahrum etmek davasında kendilerini haklı buldular. Vâkıa mantıken de haklı idiler; çünkü el emeği ve alın teri kazanılmamış toplu bir para varsa miras kalan paradır. Bu paranın, hayırsız, kabiliyetsiz ve faidesiz bir mirasyedi için bile meşru bir hak olarak bütün mezheplerce tanılmış bulunması, insan cemiyetinde ailenin temel taşı olarak kabul edilmiş olmasındandır. Aile dahi bir kadınla bir erkeğin rabıtasıyla kökleşir. O mühim rabıta nikâhtır, bu rabıtadan doğan çocuklar o ana babadan feyz-i hayat almışlardır. Ana babanın kazandığı tabi evlâda kalmalıdır. Meşru evlâda kalması haksız olursa, büsbütün yabancı bir herifin gayr-ı meşru çocuklarına kalması nasıl haklı olabilir? Birçok komünistler bu tabii rabıtayı da bozmak ve aile esasını yıkmak istediler. Nikâhı kaldırdılar, kadını büsbütün başıboş bıraktılar. Doğan çocuk anasının çocuğu olmalı ve babasının kim olduğunu kat'iyyen bilmemeli idi. Bu suretle çocuklar da, kadınlar da communiser edilmiş, yani cemiyetin malı olmuş oluyordu. Onları yabancı kadınlar hususi koğuşlarda bakıp besliyorlardı. Anaları muayyen hizmetlerde çalıştırılıyordu. Başka bir işle uğraşan babaları tamamiyle meçhul idi. Kimsenin kimseden miras beklemeğe hakkı kalmamıştı. Kadın, insaniyetin

en iptidai zaman-ı vahşeti olan Yontulmamış Taş Devri (l'âge de la pierre brute) zamanındaki halinden daha aşağı düşmüştü. Yukarıdaki misallere şaşmayınız. Hepsi de mantıkî bir muhakeme neticesidir, lâkin muhakemenin istinad ettiği mukaddimât, divanece hatalardandır. Bütün bu divanece düşünüşler mirasın meşru bir hak olduğunu inkâr ve iptal etmek için mantığı haysiyetsiz bir avukat olarak kullanmaktan ileri geliyor.

Bu meseleleri herkesten ziyade nâfiz bir nazarla ve büyük bir kudret-i ilmiyye ile tedkik ve tenkid etmiş olan B. Shaw meşhur kitabında nakletliyor ki Rusya'da bolşeviklik teessüs eder etmez, kadın ile erkek arasında münasebât-ı cinsiye hiç bir kaideye riayet etmeyerek hiçbir mâniaya maruz olmayarak -yalnız câzibe-i hayvaniye sâikasıyla- almış yürümüş, fakat çok sürmeden hâl-i tabiîsine ric'at etmiş imiş. Bütün bu taşkınlıklar ve şaşkınlıklar, dünyayı altüst eden uğursuz muharebelerin vukua getirdiği maddî manevî muvâzenesizliklerin pek tabii neticeleridir. Bu muvâzenesizlik hâlâ mevcuttur ve çok korkunç bir vaziyet almış ve mütecâviz bir tavır takınmıştır. Bütün dünya yeni bir muharebe ihtimalinden korkuyor. Zâhirde birbirini mahvetmeğe azmetmiş iki régime var. Biri "demokrasi" ki aynı zamanda "kapitalist" olduğu için, idaresi Bourgeoisie sınıfının elindedir. Diğeri de U.S.S.R. yani Union Socialiste Soviet Republique: Birleşik Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'dir. Bu hükümetin şekl-i idaresi komünizmdir. Lâkin komünizmin Bolşevizm unvanıyla meşhur olan şeklidir. Halbuki "Bolşeviki" kelimesi asıl "ekseriyet fırkasına mensup adam" demek olduğuna nazaran doğrudan doğruya herhangi bir şekl-i idareyi hatıra getiremezse de komünizm prensiplerinin tatbikatında müfrit yani extémiste olduklarını ima eder. "Kapitalist ve demokrat" olan hükümetlerin iki vecihle düşmanları vardı. Bunların biri Almanya'da nazisme, İtalya'da fascisme namlarıyla dünyaya meydan okuyan askerî diktatörlük (dictature militaire) idaresi idi ki, aristokratlık davasını vesile ittihaz ederek bilhassa demokrasi idaresinin prensiplerine şiddetle itiraz ediyor ve o prensiplere göre halkı idare eden hükümetlerin -fırka dairesinde bir hususi heyet teşkil eden- ricâline işaret ederek, bu hükümetler hakikat-ı halde bir "demokrasi" değil, asalet sınıfı erkânından mahrum bir oligarchie'den başka bir şey değildir diye iddia ediyorlardı ve "idare başında bulunanlar hiç bir vakit millet efrâdının ekseriyet-i ârâsıyla o mevkilere gelmiş değillerdi. Demokrasi eski Yunanîler'in Atina gibi, Bergama gibi şehirlerinde mümkündür, çünkü oralarda ahalinin yekûnu altmış yetmiş bin kişiyi aşmazdı ve onların üçte biri de intihap hakkından ve siyasî hukuktan mahrum esirler ve hizmetkârlar sınıfını teşkil ederlerdi. Lâkin bugün New York ve London gibi dokuzar milyon kişilik büyük ticaret ve sınaat merkezlerinde hakkıyla rey toplamak mümkün değildir. Cumhurreislerini bile büyük zenginler intihab eder. Ticaret âleminde hizmet eden küçük büyük memurların ve diğer sınıf halkın kimlere ve hangi tarafa rey verecekleri evvelden tahmin edilebilir. Parlamento usulü, adam aldatmaktan başka bir işe yaramaz. "Tevekkeli Eflatun gibi bir kâmil feylesof demokrasiyi tenkid etmemiş!" diyorlardı. Ben zannediyorum bî-taraf olmayan bu iddialar birçok mühim hakikat de ifşâ ediyorlardı. Hey'et-i hükümetin alelekser bir oligarchie olması veyahut tereddî ve inhitat etmeğe başlayan her hükümetin bir uğursuz oligarchie şekline girmesi bana doğru gibi görünür bir davadır. Fakat aristokrasinin davası da aynı derecede fuzulânedir. Onların asıl menşei kurun-ı vustâda türeyen derebeyleridir. Onların ne şenî cinayetler yaparak nüfuz kazanmış oldukları her milletin tarihinde tafsilâtıyla mazbut vukuattandır. Ben asalete itikad ederim, fakat o asalet, feyz-i tabiatın bir mevhibesi olmalıdır. O halde de şahsî bir imtiyazdır. Babadan miras kalmaz, evlâda da intikal etmez; dehâ (le génie) gibi. Dünyada ne türlü hayırlı ıslahat ve keşfiyat varsa hep onun eseridir. Benim anladığım şu ki devletler arasında daimi olan bütün bu davalar, bu tenkidler, bu çekişmeler hep bir belâ çıkarmak için vesile aramaktı. Biz buna Türkçe mızıkçılık deriz. Meydana hâkim olan büyük devletler, hep emperialist idiler ve her nerede maden varsa, pamuk, kauçuk, kına kına, kahve, çay, kakao gibi şeyler yetişebiliyorsa ve hele petrol varsa herhangi bir vesile ile oraya bir balta asıp ya hüsn-i sûretle o hükümetin rızasını tahsil ederek o madenin, ekallen bir asır için imtiyazını istihsal ediyorlar, yahut bir belâ çıkarıyorlardı. Bu siyasetin türlü türlü manevralarından bahsedebilecek kadar tecrübem var, fakat burada yer kalmadı. Yalnız şunu arzedeyim ki biz şarklılar yüzlerce sene ayağımızın altında bulunan ve beyhude yere denize sızıp giden gaz madenlerini hâlî üzre bıraktık da hoşumuza gitmeyen bir adamı kendi vatandaşları mebus olarak intihab edince, bunu bir türlü hazm edemeyerek parti menfaatını korumak gayretiyle birbirimizi boğduk. Ondan maada kapitalizm siyasetinin entrikalarına vesileler vererek, o madenleri bütün vilâyeti ile beraber elden çıkardık. Halbuki meşrutiyet uğruna canımızı feda etmeğe yemin etmiştik.... Düşünemedik ki fabrikalarla mücehhez olan bu makina medeniyetinde birinci derecede ehemmiyetli olan madenleri asırlarca cebimizde tutamayız. Atalarımızın pek mânâdar bir darbımeseli vardır: at binenin, kılıç kuşananındır demişler. Biz benimseyememiş(iz) demek oluyor.

Benim şu uzunca süren hayatımda dikkatli müşahedelerimden ve mükerrer tecrübelerimden çıkarabildiğim mânâ şudur ki demokrasi idaresinin basit bir nümunesi de (siyasî muamelâtında iffetiyle mümtaz) bir Bourgeois cemaatı varsa muhterem İsviçre milleti ile hükümetidir. Büyük devletlerde idare şekli demokrasi olmakla beraber emperialiste'dirler. Kapitalizm régime'ni her halde muhaafaza edebilmek için her türlü fedakârlıkları göze aldırmak azmindedirler. Kapitalizmin büyük düşmanı olan Rusya, bütün dünyayı propaganda ile tehdit ediyor diye şikâyetler var. Bu son zamanlarda dünyayı harab eden müthiş muharebeler, her medenî memlekette fakr-u sefaleti fena halde arttırdığı için, bolşevik propagandaları tesirsiz kalmıyor. Buna mukabele edebilmek için büyük kapitalist devletler sosyalistleri medeniyet hâdimi meşrû bir sınıf addediyorlar ve onları - birleşik (international) bir vaziyet alan, bolşevizme karşı koymak istiyorlar. Fakat komünizmin de bolşevizme şiddetle düşman ve kuvvetli bir sınıfı var ki "Hıristiyan komünizmi"dir. Bu mevzuu gelecek sefer şerh edeceğim. Sulhun takarrürünü geciktiren bugünkü ihtilâfâtın bu vaziyetle münasebeti vardır sanıyorum. ☆

Alman Kültür Tarihinde Türk İmgesi VI

ONUR BİLGE KULA

"Tacitae" iğrençlikleri, Anlatımı Olanaksız Şeyleri Salt, "Infida Gens", Onursuz Soyun İnsanları mı Yapar?

Anlatımı olanaksız şeyleri kimin, hangi yoğunlukta yaptığına ilişkin bilgiler veren bir belge:

"Epistula II Anselmi de Ribodimonte ad Manessem archiepiscopum Remorum"

(Temmuz 1098, Antakya).

Türkler mektubun en önemli konusu. Eylem ve yaşam biçimleri, saldırı düzenleme ve gerçekleştirme yöntemleri, kıtlık, elverişsiz hava koşulları, "korkak" Haçlıların kaçısı, Türklerce uygulanan "yanıltma" ve "tuzaklar" ayrıntılı anlatılır.

Gür Boğa, Antakya'dan yazılan bütün mektuplarda kendisinden söz edilen komutandır. Bu mektupta da Haçlıları yenemeyince, onları "açlıktan öldürmeye" karar verdiği yazılır.

Fakat Tanrı, Gür Boğa'nın kararını bozar ve Haçlılara "kutsal mızrağı" buldurur, onlara güç verir. Haçlıları Antakya'dan kovana ve onları Müslüman edene, değin savaşacağını belirten Gür Boğa'yı engeller.

Görüleceği gibi, Gür Boğa'da aynı psikolojik yönteme başvurur. Haçlıları altedip, Müslüman olmaya zorlayacağını vurgular. Amaç, karşı tarafın savaş gücü ve isteğini kırmak!

Antakya'nın Haçlılarca alınışı, Kutsal Ülke'ye giden yolun kesin açılışı olarak algılanır ve kutlanır.

"Kibirli ve öfkeli" tutum, "aliquantulum intumescentibus", salt Türklere özgü değil, Haçlılar da ayni tutumu sergiler, köyleri ve tarlaları yakıp yıkar, talan eder; evli kadınların ırzına geçerler.

"Baş kesme", kesik başları teşhir etme, karşılıklı ve sıkça gerçekleştirilen eylemler arasındadır. Her iki taraf da, belgelere göre, hiçbir eylem türünden sakınmaz.

Haçlılar, Antakya'da yaptıkları surların ve kalelerin duvarlarını Türklerin mezar taşı ile örerler. "...de Lapidibus, quas abstraximus de tumulis Turcorum!..."

"Tacitae" iğrençlikler, anlatımı olanaksız şeyler yapan Türkler, Haçlılarda "yılgınlık" ve "korku" yaratır. Bu belirtileri yenmek isteyen Haçlı komutan Boemund, yılgınlığa ve korkuya kapılanları dışarı çıkarmak için barınaklarını yaktırtır.

Türklere ilişkin olumsuz imge oluşumunu özendiren başka yargılar da var: "haec" sözcüğü ile Türklerin giriştiği "yanıltıcı"

eylemler anlatır. Türkler, ne yapacağı, neyi nasıl yapacağı bilinmeyen insanlardır.

Şövalye kökenli Haçlıların, ki bunlar Haçlı ordusunda yönlendirici konumdadırlar, Türklerin yöntemlerini yadsımaları kültürel nedenlere bağlı olabilir. Düşünce ve davranışta "süreklilik", şövalye kültürünün önemli öğelerindendir.

Türklerin "yalın kılınç, çıplak at" biçiminde özetlenebilecek donanımı ile, Haçlıların çoğunca ağır metallerden oluşan ve devingenliği azaltan donanımı ve karşı karşıya kılıçlaşma eğilimi zıtlık yaratır. Türk, atı ve kılıcını istediği gibi kullanır. Şövalye veya şövalyeliğe özenen Haçlı ise ilkin giyim kuşamının kurbanı olur. Durumu çözümleyici düşünemeyen Avrupalı, Türkleri güvenilmez, hileci olarak nitelendirir.

"...nihil habentes fidei..." Türkler, sözünde durmaz, sözünü tutmaz; "...infida gens..." Türkler, onursuz insanlardır.

Şövalye geleneğinde belirleyici bir başka öğe "güvenilirlik"tir. Türklerin tutumlarını Haçlıların "güvenilir" bulmadığı anlaşılıyor. Ancak, savaştığı kişi veya kümelerden güvenirlik beklemek katıksız bir saflıktır. Saflık ise, nesnel bir tutum oluşturmaya yetmez.

Kaynaklarda yukarıdaki aşağılayıcı değerlendirmeleri pekiştirici bir öykü anlatılır. Qualo veya Walo adında bir Haçlı güzel bir havada "silahsız" olarak çalılar arasında dolaşırken, "silahlı köpek Türklerce" (Türkenhunde) param parça edilir. Şövalyeliğe (!) yakışır mı bu? Walo'nun karısı seçkin güzelliği ile ünlüdür. Kocasının ölümüne duyduğu anlatılmaz üzüntüden kendini yere atar, yuvarlanır. Bu sırada en mahrem "utanç verici" yerlerinin açıldığını bile fark etmez. Etraftakiler ne yapar? Seyreder!

Burada da 12. ve 13. yüzyıl Avrupasının kültürel alanda baskın eğilimi sövalye anlayışı kendini gösteriyor. Şövalye kültüründe güçsüzü kollamak ve korumak bir erdemdir. Silahsız kişi, silahlı karşısında güçsüz olduğuna göre, silahsıza saldırmak erdemsizliktir.

Belgelerde Sezar'ın hakkı Sezar'a verilir ve Türklerin "çok iyi ok attıkları" vurgulanır. Bir Türk, Roger adında Hıristiyan bir savaşçıya öyle bir ok atar ki, ok, Roger'in bedenini delip geçer. Olayı gören Türkler "kuduz köpek" gibi cesedin üzerine atılır ve onu param parça eder.

Türklerin savaşçılığı gizlenmez. "Türkler öyle büyük bir öfkeyle saldırdılar ki, sadece Tanrı'nın gücü onlara karşı koymaya yeterdi." denir.

Şu anlatım yergi mi, övgü mü içeriyor, yorumu okuyucuya kalmış: "Haçlıların yılgınlığı arttıkça, Türklerin cesareti yükseliyordu." "Türkler öyle korkunç savaş çılığı attılar ki, Frenklerin kulağı sağır olacaktı!"

"Cesaret", "korku veren savaş çığlıkları" kullanıldıkları bağlamda olumlu izlenim yaratmaktan çok, "densiz", "alışılmışın dışında davranan" insanları betimlemek için kullanıyor.

"Haçlı" kavramının kökeni, "...Signum salutiferae crucis adsumere..." Türkler başta olmak üzere inançsızlara, karşı yürütülen savaş yükümlülüğüdür.

Güçlülük, ikili kavgada çeviklik, cesaret ve kahramanlık şövalye yaşam anlayışında yüceltilen değerlerdir. Düşman diye nitelenen toplulukta, Türklerde bu tür kişilik veya davranış özelliklerini gözlemlemek, en iyimser yorumla kıskançlığa yolaçar. Olumsuz nitelemeler yakıştırılan Türklere biraz da gıpta edildiği görülüyor yukarıdaki satırlarda.

Haçlı olmak için, "bir bişof veya bir başka din görevlisinden bez, ipek veya altın bir haç alınır, üst giysinin sağına tutturulurdu. Haçlı Seferleri veya Haçlı kavramı böyle doğdu (Hagenmeyer 1901, s. 340)

Bir başka mektupta,

"Epistula Boemundi et aliorum principum curcesignatorum ad Urbanum papam"

(Antakya, 11 Ekim 1098)

Zor yaşam koşulları ve Türklerin "kurnazlığı" betimlenir.

Antakya Surları "asylum Antiochenum" alınmıştır. Papa, Hıristiyanlığın anakenti olan Antakya'ya gelmeli, Türkleri ve öbür "Tanrıtanımazları" kesin yenilgiye uğratmalı, Hıristiyanlığı yüceltmelidir.

Mektup şövalyece öğeler içeriyor: Sadece Türk savaşçılar öldürülmüş, kadın ve çocuklara dokunulmamıştır.

Türk İmgesi açısından değişik çağrışımlar ve etkiler yaratabilecek türden anlatımlar egemen yukarıdaki mektuba: "... multa opprobria..." içeriksel yorumu: Türkler, Avrupalıları yenmek ve onlara zarar vermekle İsa'ya çok "utanç verici işler" yapmıştır.

Bu saptama niçin yapılmış olabilir? Şövalye anlayışına göre, Tanrıya ve onun yarattıklarına beğenilmek önemlidir. Türkler ise Haçlılar açısından bunun tersini yapmaktadır. O nedenle Türkler ince, içtenlikli ve ölçülü değildir.

Türkler ile Anadolu boyunca (yaklaşık dört ay) ve Antakya'da edinilen yoğun deneyimler ve yaşantılar, Türklerin giderek idealize edilmeleri eğilimini doğurur. Şu belirlemeler bu eğilimin somut kanıtı: "...qualiter postea a Turcis de chorasan et Hiersalem ac Damasco..." Horasan'da Türkler, Kudüs'te Türkler, Damaskus'ta (Şam) Türkler; kısacası heryerde Türkler!

"...appetento nos girare..." veya "...circumfusis immensis copiis circuire et incingere..." söylenmek istenen şu: Bunlar (Türkler) töreleri gereği, her yere dağılır, dağı taşı, geçitleri tutar, bizi ele geçirmek isterler.

Türklerin yerleşik yaşama henüz tam geçmemiş olduklarına değinilir. Yerleşik yaşam ve görgü kurallarını öğrenme ve uygulama

arasındaki ilinti anımsatılır. Görgüsüzlük, barbarlığın belirtisi olarak algılanır.

"...nos enim Turcos et papanos..." metinde yer alan bu sözler çoğu yerde "Turci" ve "pagani" olarak yanyana ve sık kullanılıyor. "Pagani" kavramı Haçlıların karşıtlarının tümü için de kullanılır. "Turci" ve "Pagani" sözcüklerinin birlikte kullanılmaları olumsuz değerlendirimi pekiştirmek içindir.

Mektuplardan çıkan bir başka bulgu, ulusal toplulukların ortamın gerekleri ve özçıkarları doğrultusunda bağdaşıklık kurduklarını gösteriyor: Ermeniler - Haçlılar veya Türkler - Ermeniler - Suriyeliler ya da başka yapıda birliktelikler sıkça kuruluyor, bozuluyor. Tarih, o dönemde çok devingendir. Bu tarihsel devingenlik sonucudur ki, Haçlılar çoğu yerde destek gördükleri Ermenilerin komutanı Toros'u öldürürler.

Türklere karşı kazanılan zaferin belgesi:

Epistula cleri et populi Luccensis ad omnes fideles

(Lucca/Suriye, Ekim 1098)

Antakya'nın 3 Haziran (Perşembe) 1098 günü Haçlıların eline geçişine değin, Haçlılarla Türkler arasında geçen olaylar ayrıntılı betimlenir. Türklerin "direngen" ve "savaşkan" yaratılışları bir kez daha vurgulanır.

Türklerin Antakya savunması yenilgi ve kötü sonla biter. Türklerin durumu şöyle anlatılır "...Turcos hos trucidant gladio, hos ruinant praecipicid..." yani, (Türklerin) bazıları kılıçtan geçirilir, bazıları uçurumdan atılarak yok edilir.

Bir başka kaynakta şunlar yazılıdır: "...Birçoğu surlardan aşağı atıyordu kendini; direnen yoktu. Tanrı onları şaşırtmıştı. Keyifli bir gösteri izliyorduk. Uzun süreden beri Antakya'yı bize karşı savunanlar kaçamıyordu bile. Kaçmak isteyenler de ölümden kurtulamıyorlardı. Bu sırada bizi çok sevindiren ve keyiflendiren şeyler oluyordu. Örneğin, dik bir yamacı tırmanarak kaçmak isteyen bir küme Türk bizimkilerle karşılaştı. Bizimkiler, onları geri çevirdiler; kaçalım derken hepsi de uçuruma yuvarlandı. Böyle yok olup giden düşmanlarımız bizi sevindiriyor, ancak 300 atın da onlarla birlikte telef olması bizi üzüyordu..." (Hagenmeyer 1901, s. 364)

Hani şövalye geleneğine göre, "kaçana", "güçsüze" dokunulmazdı!... Erdem sayılan davranışlara Haçlılar değil, salt karşı taraf uymalıdır!

Türklerin "korkunç çılığı ve gürültüsü burada da anılır.

Kim böyle korkunç çığlıklar atar, gürültü yapar? Şövalye kültüründe önemsenen özdenetim ve ölçülülükten yoksun olanlar.

Mektupların çoğunda göze çarpan bir yön burada da açıkça görülüyor: Dinsel mit yaratmaya yönelik kurgu ve söylenceler. Cesaret ve istek azalınca, yaratılan bu mitler yardıma koşuyor. Örneğin "...Deo dispergento dilapsi sunt..." Tanrı, Türkleri darma dağın ediyor; Haçlıları sürekli çoğaltıyor; melekler, kutsal mızrakın bulunduğu yerde toplanıyor vs.

Antakya'yı yitiren Türkler büyük bir kıyıma uğrar; her türlü varlıklarını yitirirler.

Haçlıların asıl ve başlıca karşıtı Türklerdir:

"Epistula (Dagoberti) Pisani archiepiscopi et Godefridi..."

(Laodicea, Ekim 1099).

İznik'in alınışından sonra 300.000 Haçlı savaşçının Anadolu ve Arap topraklarını zaferler kazanarak geçişleri öykülenir.

İznik'ten Suriye içlerine değin Haçlılara karşı koyan gücün Türkler olduğu belirtilir. Tek karşı koyan gücün "asıl düşman" olarak nitelendirilmesine şaşılır mı? Kendi içinde tutarlı ve nesnel bir belirleme. Hangi dinden insanın karşı koyduğu o denli önemli değil, hangi ulusal topluluğun direndiği ve "düşman" olarak gösterildiğidir.

Bu mektup ayrıca Haçlıların bir bütün olmadığını, Haçlı girişimine katılanların farklı amaçları olduğunu göstermesi bakımından ilginç Antakya kuşatması sırasında Haçlılar arasında başgösteren açlık, sefalet ve salgın hastalıklar, gerçekten salt kutsal amaçlar uğruna yollara düşmüş olan sade Haçlılar ile, din dışı kaygılar ile bu girişime katılanlar arasındaki gerginliği iyice belirginleştirir. Komutanlar birbirine girir.

Çoğu yazıda Türkler "soygun" ve "yıkım" eylemcisidir. Ancak benzer eylemlerin Haçlılarca daha yoğun ve kapsamlı yapıldığı yadsınamaz bir olgu. Nedeni açık ve basit: Sürekli yer değiştiren ve ilerleyen Haçlılardır; o denli kalabalık insan kümesini doyurmak bir yana, yol bulup geçirmek ve barındırmak olanaksız.

Öldürme ve kıyım ise savaşan tarafların sayılamayacak denli çok başvurdukları bir yöntem.

Avrupalıların dolayısıyla Almanların ortak toplumsal belleğine ve bilincine yerleşen, sürekllik kazanma eğilimi gösteren bir başka benzetme "Şeytan Türk". Türkler için "filii diaboli", "satalittes diaboli" (şeytanın uşağı), Türk ordusu için "diabolica Legio", Antakya'yı savunan Türk Komutan Gür Boğa için "homo diabolicus" nitelemesi sıkça yinelenir.

II. Paschalis'in Müslüman halkları "barbarorum" olarak nitelendirdiğinin belgesi: "Epistula Paschalis II papae ad consules Pisanos" (Roma, Ağustos 1100).

Papa II Paschalis'in bazı belgelerde Müslümanları "Turci" kavramı ile nitelendirdiği ve Türkler ile bütün Müslümanları özdeşleştirdiği bilinir.

"Müslümanlar eşittir Türkler " genellemesi uzun süre Alman kültüründe etken olacaktır. Çünkü kolaydır. ☆

Trabzon Ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti[1] ve Program ve Beyannamesi

طرابزون وحواليسى

عدم مركزيت جمعيتى

١٣٣٥ – ١٣٣٧

SUBUTAY HİKMET KARAHASANOĞLU

Cemiyet hakkında kısa bilgiler

Kuruluş tarihi : Ocak 1335 (1919) [2]

Kuruluş yeri ve merkezi : İstanbul

Kurucuları, Yönetim Kurulu Başkan ve üyeleri : Başkan: Hasan Hicabi[3], **Üyeler**: Dervişkaptanzâde Necati, Muhsinpaşazâde Ethem Bey, Süleyman Sudi bey [4], Esat Bey, Mehmet Kâmil Bey[5] Şükrü Bey, Besim Bey, Nazmi Nuri Efendi [6]

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, benzerleri gibi, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinin mukadderatiyle ilgilenmek üzere kurulan teşekküllerden biridir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın baskıları nedeniyle uzun süre siyaset dışında kalan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Mondros bırakışmasının ardından yeniden canlanması üzerine, bu fırkanın yararına, bir yan kuruluşu gibi çalışmak amacıyla kurulan cemiyet, İttihat ve Terakki Fırkasına ve idaresine karşı ağır tenkitlerini ve derin husumetini programının maddelerinde ve beyannamesinde açıklamaktadır.[7] Cemiyetin, Karadeniz kıyılarında bir Rum devletinin kurulmasını hedefleyen Pontus Rum Cemiyeti'ne ve yabancıların planladıkları birtakım işgal emellerine karşı koymak için kurulduğu düşünülebilir ise de, adında yer alan adem-i merkeziyet sözünden de anlaşılacağı gibi, merkezi idareye bağlı olmak istemeyen, yöresel yönetimi (=adem-i merkeziyetciliği) savunduğu görülmektedir. Ekonomik görüşü, devletçiliğe karşı ve "teşebbüs-ü şahsi" (= özel girişimcilik) olan cemiyet aynı zamanda saltanat ve hilâfet yanlısı bulunmaktadır. Bu itibarla da, İttihat ve Terakki Fırkası'na ve bunun görüşlerini benimseyen Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ne ve bunlarca desteklenen Anadolu Kurtuluş hareket ve mücadelesine de karşıdır. Ulusal kurtuluş mücadelesini benimsemeyen, küçümseyen Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı kendisine önder gören Cemiyet, kuruluşundan yaklaşık 9 ay sonra bu fırka ile birleşmiştir.

Adından da anlaşılacağı gibi, Cemiyet, Trabzon ve havalisi için kurulduğu halde, kuruluşunu Trabzon'da değil, İstanbul'da yapmıştır. Kuruluşundan sonra da, Trabzon ve havalisinde ciddi bir gelişme gösterememiştir. Bunda, Trabzon'daki köklü ve güçlü İttihatçılık geleneğinin etkisi olmuştur. 1919 Haziranında, henüz Hey'et-i temsiliye kurulmazdan önce, Mustafa Kemal Paşa, çektiği 1.6.1335 tarihli telgrafla, Trabzon Valiliği'nden, Trabzon Ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin kuruluş tarihini, programını, yasal olup olmadığını, kurucularının kimler olduklarını ve çalışmalarının bildirilmesini istemiştir. Trabzon Valisi Mehmet Galip, Mustafa Kemal'e gönderdiği 9.6.1335 tarihli yanıt telgrafında, "Trabzon'da Adem-i Merkeziyet Cemiyeti yoktur. İstanbul'da kurulan bu cemiyetin bölgemize gelen Nazmi Nuri Efendi ismindeki murahhasının teşebbüsü üzerine Of kazası ile Lâzistan Livası dahilinde adem-i merkeziyet şubeleri açılmıştır" denilmektedir.[8] Açıldığı bildirilen Of ve Lâzistan (Rize) Şubeleri de aslında bir etkinlik ve çalışma gösteremeyerek kâğıt üzerinde kalmışlardır. [9]

Cemiyetin hususi bir yayın organı olmamakla beraber, kurucularından ve Yönetim Kurulu Başkanlığı görevini yüklenen Şatırzâde Hasan Hicabi Beyin Trabzon'da haftada beş gün yayınlanan "Tarık" gazetesi hem cemiyetin hem de Hürriyet Ve İtilâf Fırkasının fikirlerini yaymaya çalışmıştır.

Belirtilen nedenlerle bir gelişme ve etkinlik sağlayamayan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin, himayesi altına sığındığı Hürriyet Ve İtilâf Fırkası ile birleştiğini belirten 15.9.1335 (26.9.1919 M.) tarihli kararı, hem Cemiyet ve hem de adı geçen Fırka taraflarından "Alemdar" gazetesi-

nin 26.9.1335 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. [10]

Cemiyet'in Programı

Trabzon Ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programı, "Söz" gazetesinin 25 Kanun-i Sani (Ocak) 1335 (1919 M.) tarihli nüshasında yayınlanmıştır. [11]

Aşağıda çevrimyazısını sunacağımız program, İstanbul'da Şems Matbaasında 1335 senesinde kitap halinde basılmıştır. Çevrimyazımıza kaynak olan bu kitap, 14 sayfa ve 21x15 cm. sayfa ve 17x11cm. basılı kısım boyutlarında ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesinin K/3509 demirbaş numarasında kayıtlıdır. Bir nüshası da Ankara Millî Kütüphanede bulunan [12] kitabın iç kapağını oluşturan 1. sayfasında, baş tarafında "Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" ve bunun hemen altında "Program ve Beyannamesi" ve sayfanın alt kısmında ise "1335-1337- İstanbul-Şems Matbaası" ibareleri yazılı bulunmaktadır. Program kitabın 3 ve 4. sayfalarında ve beyanname ise 5-14. sayfalarında bulunmaktadır.

"Trabzon Ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyetinin Programıdır" "Unvan-ı Cemiyet ve Maksad-ı Teşekkülü"

Madde 1 - Vatan ve milletin teali ve terakkisi [13] ve inkişafı, hükümetin takviye ve tarsini ve inbisatı, adem-i merkeziyet-i idari usulünün tatbikiyle kabil olacağı kanaat-ı katiyesine binaen, tamamiyet-i mülkiye-i Osmaniye mahfuz kalmak ve Saltanat-ı Osmaniye etrafında toplanmak şartıyle teşkil ettiğimiz cemiyetin unvanı (Trabzon Ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti) dir.

Madde 2- Hukuk-u Tabiiye ve esasiye-i millete ibtinaen [14] idare-i adem-i merkeziyetin ve mahiyetinin tâyin ve takriri hakk-ı tabiisi'nin Trabzon ve havalisindeki kısm-i milletin arzu ve iradesini ilâ edecek meclis-i [16] müessesana tahsisi,

Madde 3 - Hukuk-u esasiye-i milleti ve şekil ve mahiyet-i meşrutiyeti tesbit eden Kanun-i Esasi-i Osmaniye'nin vaz' ve takriri hakkının hey'et-i umumiye-i milleti temsil eden meclis-i müessesana hasrı.

Madde 4 - Nüfuz-u siyasiye ve icraiyeyi ve selâhiyet-i teşriiyeyi gasben amâl-i hasise ve şahsiyelerine feda ederek millet ve devleti harb-i umumiye cebr ve idhal ve sair cinayat-i müteaddide-i malûmeyi tertip ve saha-i fiile is'al eden hey'et-i icraiye-i devlet ve hey'et-i teşriiye ve erkân-ı ittihat ile işbu cinayat-ı şeniayı tahriren ve şifahen emr ve bizzat ve bilvasıta ika' eden ve ettiren rüesa-i icraiye ve bilumum memurin-i devlet ve mensuban-ı [17] ittihat haklarında eşhas-ı saire-i müteaddideye tercihan ve mevkufen [15] takibat-ı acile-i adliye icrası esbab ve vesailine teşebbüs. [18]

Madde 5 - Cinayet-i şeniye-i mebhuseye mübaderetten mukaddem hiç bir servete malik olmayan ve hatta kut-i layemut geçinenlerin bu müddet-i kalile zarfında cem ve idhar olunan ve müessesat-ı maliye ve sinaiye ve ticariyede münferit surette ve eşhas nezdinde müstamel ve mudhar bulunan cesim servetlerine hükümetçe derhal vaz-ı yed ile taht-ı muhafazaya aldırılarak iade-i emval-i magsube[19] ve menhube ile ihkak-ı hak esbabına tevessül.

Madde 6 - Ekalliyetin hukuk-u esasiye ve siyasiyelerini teyiden ve tesbiten intihab-ı nisbî usulünün tatbik ve icrası.

Madde 7 - İşbu siyasi nizamname-i esasiyenin tadil ve tevsii kongreye aiddir.

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Beyannamesi

Tarihimizi karıştırırsak görürüz ki cenah-ı adalete sığınan milletlerle, ülkelerle tevessü eden vatanımız, daima yükselen devletimiz edvar-ı ahire-i inhitatiyemizde uğradığı felâketlerden daha büyüklerini, daha elimlerini 1255 den sonra görmeye başladı. 1255 den sonra vatanımız mütemadiyen parçalandı, izzet-i nefs-i millimiz çiğnendi, fakat anlayan, aldıran bulunmadı, bünye-i millimiz öldürüldü, mefküre-i millimiz söndürüldü, mevcudiyet-i istihsaliye ve sanayiyemiz hufre-i inkiraza sürüklendi. Fakat farkına varan olmadı ne şayan-ı hayrettir ki tevali eden o azım felâketleri sebrah-ı terakkiye vasıl, Avrupa aile-i milliye ve düveliyesi meyanına dahil olmaktan mütevellid olduğuna zahip olanlar bile bulundu, bu zehap ise milletimizi hal-i inhitatda tevkif ile gaye-i infiraka takrip etti, ekseriyet-i mühimme-i milletin mefküresini, zihniyetini, inkişafat istidadını zehirledi.

Bir kısm-ı diğeri ise selâmeti asrileşmekte aradı fakat asrileşmenin nasıl olacağını, marazın esbab-ı husulünü anlayamadı buna infaz-ı fikir ve nazar edemedi yanlış yola saptı bu hal ise an'anat adat-ı milliyeyi itikadat-ı diniyeyi vatan ve millet merbutiyetini hırpaladı. İsdidat ve kabiliyet-i milliyeyi uyuttu.

Sultan Orhan zamanında teessüs eden hükümet, lâmerkeziye usulüne hemen hemen mutabıktı eyalet vezirleri, meskükât darp, vergi tarh, seferberlik hattâ harp ilân, hem hudud hükümetlerle muahe-

KİTAPLARI
No. K/3509
Belediye
KİTAPLARI

Cemiyetin Programı

de akt ve münasabat kat' etmek, umur-u nafia ve umur-u maarif ve umur-u belediyeye müteallik hidemat ve vezaifi bilâistizan yapmak ve hattâ belediye ve nafia için vergiler tarh etmek, mahalli bir bütçeye malik olmak, selâhiyet-i kanuniyesini haiz idiler. Yolları yaptırırlar, bataklıkları kuruturlar, mektepler, medreseler, hanlar, köprüler, inşa ederler, kuvve-i askeriyeyi tezyit ederlerdi, hasılı emniyet-i dahiliye ve münasebat-ı hariciye takrir için her şeyi yapmaya selâhiyettar idiler. Sinaiye-i arziye ve imaliyeyi ihya ile memleketin tezaid-i servet ve istihsalatiyle de alakadar olurlardı. Merkeze olsa olsa senelik icraatı bildirirler veyahut sene iptidasında başlanılan muharebata iştirak için eyalet askeriyle karargah-ı umumiye muvasalatta hâkipayi şahaneye şifahen arzederlerdi.

Hasılı mebna-i kadim idaremiz, adem-i merkeziyetten başka değildi. Bu tarz idare o zamana muvafık ve umran-ı vatanı kâfil, emniyet-i ammeyi ve tezyid-i servet-i milleti zâmindi. Bunun içindir ki bu şekl-i idare ile edvar-ı ahire-i inhitadiye bile, (1255) den bilitibar merkeziyet usûlünün tatbikinden sonra başlayan felâketler kadar zararaver olamadı. 1255 de tanzimat-ı hayriye ilâniyle usul-ü merkeziyet tatbik olundu. Şimdiye kadar olduğu gibi daha o zaman hiç düşünülmedi ki: telgraflar, şimendüferler, vapurlar, hasılı kuvve-i elektrikiye ve ticariye meçhul, kıtaat-ı Osmaniye ise pek vâsi. Lâmerkeziye usulü değiştirilir ise pek baid mahallerle muhabere icrası ve ledelicap bu yerlere asker sevki, asayişin takriri, müdafaa-i vatanın temini gayri mümkün. Hal bu merkezde iken Galata sarraflarını kefil gösterecek valiler tâyini, emval-i devletin rüsumata varıncaya kadar kâffesinin mültezimlere ihalesi usülü kabul ve tatbik olundu. Artık o baid mahallerde umran-ı vatana, takrir-i asayişe imkân mutasavver olamayacağı, Galata sarraflarını kefil irae ile kabul-i vilâyet edenlerde merbutiyet-i vataniye muhabbet-i milliye değil, izzet-i nefisden bile eser bulunamayacağını, düşünen bulunmadı, vatan tedricen parçalandı. Devlet-i bilaram hufre-i inkiraza yuvarlandı, gitti.

Evet ; hakikaten pek baid o müşevveş zihniyet bina-i kadimi yıktı. Yerine merkeziyet usulünü tatbik etti, pek esaslı ve ilm-i maliye hemen tamamen muvaafık bulunan istihlakat ve israfata matruh ve bilvasıta istifa olunan tekâlif-i müteaddide tevhid-i tekâlif usulüne tevfikan bittevhit salnameye tahvil ve elyevm tatbikina mecbur olduğumuz birçok tekâlif-i mühimme ilga olundu; devlet zaafa ve teşevvüş-ü idare ve maliye düçar oldu.

Nihayet acz-i idare ve zaruret-i maliye pek çabuk çehre-i abusunu gösterdi. Tavzih ve tezkârinden haya ettiğimiz sirkat ve irtişanın her nev'i merkeziyet usulünün icabatından olarak tevessü etti. Usul-ü merkeziyet Paytaht ahalisini müvellid-i servet mahiyetinden tamamen tecritle muzir müstehlikler derekesine iskat etti. Bu ise israf ve sefahata inhimaki artırdı. Aile-i diniye ve sihriyet-i milliye ve vataniye duygularını öldürdü. Köyde, kasabada, şehirde, vilâyetlerde servet namına ne varsa (1255) denberi geçen bilnisbe kısa bir zaman içinde hemen hepsi paytahta sürüklenip getirildi. Devlet millet yüzmilyonlarca liralık borçlara boğduruldu, nihayet itibar-ı maliye-i devlet de ihlâl edildi.

Sanayi-i ziraiye ezildi. Eskidenberi mevcud ve zamana muvafık yollar, hanlar, camiler gibi kabiliyet-i medeniyet-i milliyeyi gösteren abidat bozuldu, yıkıldı. Yenilerini yaptıracak, hattâ tamir edecek bulunmadı. Bu uzun müddet içinde köylerde, kasabalarda ne bir yol ne de köylüye bir mektep, bir mescit yaptırıldı. Yollar, köprüler harap oldu. Ormanlar kesildi, yakıldı. Dağlar çıplak kaldı. Seller arttı. Yağmurlar eksildi. Bataklıklar çoğaldı. Köyler, kasabalar vesait-i sihhiyeden, zabıta-i mania ve adliyeden köylüler hali araziyi temellükten ve işbu sermaye-i sanayie kabiliyet-i tedavülden mahrum, vatan harap olup gitti, millet günden güne nüfusca eksildi, eridi. Su-i idare ve su-i teşkilât sebebiyle başlayan isyanlar ihtilâller millette servet hattâ hayat namına birşey bırakmadı.

1278 de usul-ü merkeziyete karşı halkın sesini susturmak için anasır-ı sairеye hukuk-u esasiye ve milliye bahş olundu. Her unsur mecalis ve muvazene-i umumiye ve mecalis ve muvazene-i mahalliyeye malik ve binaenaleyh şehrahı terakkiye dahil oldu. Millet-i islâmiye ise merkeziyet usulüne bihaberane gerdande-i teslimiyet oldu. Ve bu günkü derekeye sukut etti. Bu gün Vilson prensipleri bizleri ikaz edemez ise, 1278 gafletlerinin zararlarının daha elimlerini göreceğimize, bu sefer artık hufre-i ademe yuvarlanıp gideceğimize şüphe yok, 1255 de o koca mülkü kurtarabilecek olan hükümet-i la-merkeziye usulü yine bu günden bilitibar elde kalan mevcudiyetimizi tahlise müsait ve müheyyadır. Tarih-i mezkürdenberi milletimizi zemini inkiraza süren merkeziyet usulü, bu sefer bizi zemin-i imhaya sürmek için karşımızda nekrandır. Bunu bizlere uzun müddetlerin tarihi ve asar-ı mevcudesi ilham ve ifade ediyor.

Halâ merkeziyet usulüne saplanıp kalmak vatana, millete ihanettir. İlân-ı meşrutiyetden bilitibar mücahid-i muazzam, irfanpenah muhterem Prens Sabahattin Bey Hazretlerinin [20] tetebbuat-ı vatanperveraneleri, ankasden su-i telâkki ve tefehhüme uğratılmasaydı, ve hak ve hakikata teslim-i nefs etmek saadetine mazhar bulunsaydık vatanımızın alettevali parçalandığını değil, lâşek şimdiye kadar anasır-ı muhtelife beyninde rabıta-ı Osmaniyeye hadim, muhabbet-i Osmaniye ile mülezzez yeni bir zihniyet husule geldiğini ve bütün anasırın bulundukları yerlerin mamur ve bununla da bütün Osmanlıların mes'ud olduğunu binnetice devletin de iktisabı füyüzat eylediğini maaliftihar görmüş olurduk. Tarih-i millimize bunca kara lekeler de sürülmüş olmazdı. Hayfa ki o kıymetdar fırsatlar geçti gitti. Bundan böyle

olsun daima hak ve hakikate teslim-i nefs edelim. İllâ geçen fırsatları kaçırmayalım.Artık merkeziyet usulünden, verdiği zararlar nisbetinde teneffür edelim.

Bu vasi memleketin her tarafını merkeze bağlayarak hareketsiz bırakmak suretiyle değil, her tarafa salâhiyet-i hareket ve icraat vererek imarına muvaffak olmak için adem-i merkeziyet usulünün tatbikine muhtaç bulunduğumuzu teslim edelim. Her milletin kabiliyet-i temeddiyesini öldürecek, inkişafat-ı insaniyesine mani olacak yegâne âmil fakr ve zaruret-tir. Bir ferdin, bir milletin malümat ve mesaisinin kıymettar ve faideyap olmaktan mahrumiyeti, ferdini de umumiyetini de, fakra, sefalete boğar. Kabiliyet ve istidat-ı fitriyi ve inkişafat-ı tabiiyeyi öldüren, Van'ı, Bitlis'i, İzmir'i, Trabzon'u soyan, gören ve reşit ile gayri reşiti, sagir ile kebiri yanyana yürütmek isteyen: Hasılı kabileyete hiç ehemmiyet vermeyen, faaliyeti uyutan, inkişafatı men eden âmil-i mühim bizlerde merkeziyet usulüdür. Servet-i vilâyat merkeze getirildi, borçlar altına girildi, İstanbul ahalisi yüzde doksanbeş raddesinde okuryazar oldu. Aralarında eli kalem tutan, dili dönenler de yetişti, halbuki vilayetin dimağı, milletin ruhu olan bu muhit halâ hukuk-u belediyesine ne malik ne de talip, teşebbüs-ü şahsiyeden, kabiliyet-i istihsaliyeden füyüzat-ı medeniyeden mahrumdur. Burası için hâlâ hükümet imaret, kendileri oradan lokmahavardır. Bu şekl-i münevverlik vilâyete nur değil zulum, ahlâk değil esaet tamim eder. Nasıl ki şimdiye kadar da böyle oldu. Merkeziyette başlayan su-i istimalat israfat, vilâyette yağmagerlik ve mezalim şeklini aldı. Nihayet milletin cephe-i pâkine seyahif-i tarihiyesine silinmez kara lekeler sürüldü.

Ey köylü ey kasabalı vatandaşlar! Meşrutiyetten evvel köyünüzde, kasabanızda emniyet namına birşey görmediniz, yoldan, mektepten, hıfzıssıhhadan hâlâ İstanbullular gibi hukuk-u belediyeden mahrum idiniz. Köyünüze gelen jandarmalar, eşkiyalar gibi neniz varsa hepsini soyar götürür idi. Vilayete, Livaya, Kazaya, Nahiyeye tâyin olunup gelen Valiler, Mutasarrıflar, Kaimimakamlar, Müdirler, Kadılar, sair memurlar, sizleri haraca keserlerdi. Meşrutiyet-i idare bu dertlere deva olabilirdi. Sizlere de öyle söylediler. Sizler safsınız, sizler sabursunuz. Sizler fenalıklardan sakınırsınız. Bu fezail ise bir insanı, bir milleti yükseltebilir. Fakat bir kusurunuz var. Ekseriyetle yazar okur değilsiniz. Çünkü vaktiyle köyünüzde, kasabanızda mektepler açılmadı. Alınan maarif paraları İstanbul'a getirildi. Açılan mekteplere de bihakkın okutacak, öğretecek muallimler tâyin olunmadı. Bunun içindir ki sizleri kandırmak pek kolay oldu.

Meşrutiyet ilân olunduktan sonra araya yine sizleri soyan, haraca kesen hainler girdi. Yine sizleri soymak ve haraca kesmek için, adem-i merkeziyet fenadır diyerek bin türlü yalanlar, tezvirler uydurularak sizleri bizleri aldattılar, uyuttular. Merkeziyet usulü devleti büyültüyor, fenalıklardan eser kalmaz diye sizleri kandırdılar. Doğruyu söyleyen, hür ve malumatlı vatandaşları hain tanımanızdan cesaret alarak bunları da iftiralarla, kurşunlarla, yalan mahkümiyetlerle öldürmeye sonra da ulemayı kesip asmaya başladılar. Bütün bunları yine sizleri soymak için ve yazar okur olmamanızdan saflığınızdan istifade ederek yaptılar. Artık kendilerine yan bakacak, yahut yalanlarını ortaya koyacak, anlatacak kimse kalmadığını görünce bu sefer islâmları birleştireceklerinden, Kafkasya'yı Türkistan'ı, Hindistan'ı, Mısır'ı, Cezayir'i, Tunus'u, alacaklarından ve mes'ud olacağınızdan söze giriştiler. Bu sefer sizleri sevine sevine aldattılar. Vatandaşlar, sizleri böyle sevindiren, aldatan hainler gördünüz mü nihayet neler yaptılar? Sizleri asker diye hududa koşturdular. Köyde kalan familyanızın, ananızın, küçük oğullarınızın, küçük büyük kızlarınızın aç ve çıplak ve bin zahmetlerle ekip biçtikleri ekinini öşür ve öşürün bir misli ve daha ve daha bir misli bilmem ne diyerek yağma ettiler, getirdiler. Ne sizlere verdiler, ne de şehirlilere değer fiyatıyla satarak milleti açlıktan kurtardılar. Bil'akis aşarı yükselterek, milletin kanını emerek, elinde avucunda ne varsa hepsini alarak sattılar. Sair vatandaşlarımızı öldürüp mallarını yağma etmek için de bunlara da hain namını verdiler, sizleri aldattılar, onları da telâşa düşürdüler, kesdiler, astılar. Elbisenizi, erzakınızı vermediler, sattılar, herkesi açlıktan çıplaklıktan öldürdüler.

Utanmadan, Allahtan korkmadan, anamızdan, ablamızdan, familyamızdan kızlarımızdan nakliye taburları yaptılar, çocuklarını kucağında taşıyan kadınlarımızı, sırtlarında ağır yüklerle karlar üzerinde günlerce yürüttüler. Bunları da soğuktan, açlıktan, zahmetten öldürdüler. Hapishaneden mahkümları çıkardılar, çete teşkiliyle yollara, kasabalara saldırdılar. Vapurları, şimendüferleri, kayıkları, sandalları, ticareti, kanunlarla, selâhiyet-i teşriiye ve icraiyeyi ve cemiyetlerinin nüfusunu istimal ile ele aldılar. Her tarafta fiyatı istedikleri gibi yükselttiler. Tekâlif-i harbiye dediler, elimizde ne var ise aldılar. Tüccarı, zürrayı, esnafı soydular, korkuttular.

Elhasıl her yerde ve her surette milleti açlıktan çıplaklıktan öldürdüler. Millet yüzbinlerce kurbanlar, şehitler verdi. Öksüzler, yetimler, fakirler çoğaldı. Onlar ise beride milyonlarca liralık servetlere malik oldular. Vatandaşlar! Vaktiyle merkeziyet üsülünü iyidir diyen, vatanını milletini sevenleri, korkmayarak doğruyu söyleyenleri, sizlere hain diye gösteren o alçakların maksatları milleti soymaktı. Artık şimdi sizler de bu hakikatı gördünüz, anladınız. Onlar maksatlarına ancak merkeziyet usuliyle muvaffak olabileceklerini bildikleri için, sizleri vaktiyle adem-i merkeziyet hakkında türlü türlü yalanlar söyleyerek aldatmışlardı. Meşrutiyet ilânında adem-i merkeziyet usulü kabul olunsa idi, bittabii İstanbul'un münasebetsiz

emirlerinin vilâyetlerimizde, kasabalarımızda, köylerimizde tesiri olamazdı.

İstanbul'dan ne bir yabancı nahiye müdiri ve kaymakam ve mutasarrıf gelebilirdi, ne de gelse memleketimizi soymaya, milleti ezmeye cesaret edebilirdi. Şikâyetlerimizi dinleyecek bir yer bulunmadığını bilerek istedikleri kadar fenalıklar yapamazlardı. Adem-i merkeziyet usulü kabul olunsa idi şikâyetlerimizi buraya yazmak değil, orada dinletmek hakkını haiz olurduk. Bizlere ne gelen memurlar ve ne de İstanbul fenalık yapabilirdi. Adem-i merkeziyet usulü kabul olunsa idi sizleri aldatan İttihat haydutları ne Bab-i Âli'yi basarak en namuslu vezirimizi şehit ve o zamanki Padişahımızı tehdit etmek suretiyle bir eşkiya hükümeti vücude getirirler ve ne de Vilâyeti kıskıvrak bu şâki hükümete râm edebilirler idi.

Olan oldu, giden gitti, bademe bu fenalıklar olmamak için sizleri vaktiyle aldatanların yüzlerine türünüz. Güya hukukunuzu müdafaa etmek üzere cebren iğfalen reylerinizi almak suretiyle intihap ve izam olunan mebuslara artık aldanmayınız. Onlar bu yalancılarla, bu hainlerle tanışıklı döğüş yaptılar. Sizlerin vekilleriniz diye koltuklarını kabarttılar. Alemi kandırdılar. Halbuki hırsızlarla ortak olarak sizleri soydular, soydular. Artık elverir, İstanbul'da sefahata, israfata, istiptada yarayan merkeziyet usulünden nefret edelim. Osmanlı devlet ve vatanının birliğine ve tamamlığına halel getirmemek ve padişahımız etrafında toplanmak üzere adem-i merkeziyet usulünün tatbikini isteyelim. Milletimizin ve vatanımızın, devletimizin saadet ve selâmetini adem-i merkeziyet usulünde bulacağımıza kat'iyen emin olalım. Bunca tecrübeler, bunca felâketler ümitlerimizin kuvvetli olduğunu bizlere ilham ediyor. Vatandaşlar birlikte çalışmayı bilmez isek, yine neme lâzım demekte devam edersek, o zaman bizler icra-i hükümette katiyyen hakkımız olmadığını bilmeliyiz. Ve başka milletlerin boyunduruğu altında yaşamağa mahküm olduğumuzu anlamalıyız. Aranmayan, istenmeyen bir hak, hak olamaz. Hakkımızı arayalım, nefsimizi nasıl düşünüyor isek milletimizi de öylece düşünelim. Nefsimiz için nasıl çalışıyorsak, milletimiz için de öylece çalışalım. O zaman hâkim kalmak hakkını haiz oluruz. Dünyada bu hakkı bizden nez' edecek bir hak, bir kuvvet tasavvur olunamaz.

Bunun içindir ki adem-i merkeziyet-i idariye usulünü cemiyetimiz bir gaye-i mukaddes olarak bildi. Bu gayeye vusul için çalışmayı bir vazife-i vataniye ve bir hizmet-i mes'ude-i milliye tanıdı. Cemiyetimiz, adem-i merkeziyet-i idariye eşkâlini tâyin ve takrir etmek, bir kısm-i vatanı ve bir hizb-i milleti teşkil eden vilâyetimizde sâkin efrad-ı milletin hukuk-u esasiyesinden olduğunu gördü. Bunu da gaye olarak tanıdı.

Tamamiyet-i mülkiye-i Osmaniyeyi haleldar etmemek ve Padişahımız etrafında toplanmak suretiyle hudud-u meşrutiyet-i takrir için milletin arzu ve iradesini izhar etmek bir hakk-ı esasidir. Milletin arzu ve iradesine ibtinâ etmeyen şekl-i meşrutiyet, temeli çürük binaye benzer. Bu sebebledir ki hukuk-u esasiye-i milleti, vezaif-i icraiyeyi tesbit eden kanun-u esasiyi takrir için müsaadat-ı milletin içtimaa daveti daha bir akide olarak esasat-ı siyasiyemize dahil oldu.

İttihat cemiyetini terkip eden İttihat kulüplerinden ahz-ı kuvvet ve erkân-ı ittihadiyeden teşekkül etmiş olan hey'et-i siyasiye ve teşriiye ile erkân-ı ittihat tarafından yapılan cinayetlerden cephe-i pâkimize, tarih-i millimize sürülen o kara lekeyi yıkamak için evvel emirde, hey'et-i siyasiye ve teşriiye ile erkân-ı ittihat ve evamil-i ve vesait-i icraiyeden gerek bizzat ve gerek bilvasıta cinayeti tertip ve ikaını emr eden ve ettirenlerin acilen ve eşhas-ı saire-i müteaddideye tercihan ve mevkufen icra-i mücazatlarını talep ve temin eylemek ve hey'eti içtimaiye ve cemiyet-i milliyemizi katillerden, sariklerden, yağmagerlerden tathir etmek cümlemizin vazife-i medeniye ve insaniyemizdir. Bunun içindir ki bu akide de programımızda bir umde olarak dahil oldu.

İlân-ı harble, yağmagerlikle, iğtisaba, ihtikâra mübaderetten mukaddem hiç bir servete malik olmayan hey'et-i siyasiye ve teşriiye ve avamil ve vesait-i icraiye ve askeriye ve erkân-ı ittihatca bu müddet zarfında cem' ve idhar edilen cesim ve azim servetlerin - ister müessesat-ı maliye ve sarrafiye ve ticariyede, isterse münferit surette ve eşhas nezdinde müstamel ve medhur olsun- hukuk-u efrad-ı milleti siyaneten hükümetce vaz-ı yed ile taht-ı muhafazaya ahzı ve bu suretle hukuk ve emvali mağsube ve mesruka-i milletin istirdadı esbabının te'mini vezaif-i insaniye ve medeniyemizden olduğu için bu akide dahi programımızın esasatı meyanına idhal edildi.

Programımızla takip edeceğimiz gayeye vusul ile alnımıza sürülen cinayet lekeleri temizlenebilir. Sonra da, merkezden başlayarak köylere kadar tevessü eden irtişanın, irtikâbın, ihtikârın, yağmagerliğin, istipdatın vukuu imkanı izale edilmiş olur. Yer yer vatanımızın husul-u umranı, milletimizin fakr ve sefaletinden halası, daire-i imkâna dahil olur. Milletin arzu ve iradesine muvafık hukuk-u esasiye-i milleti tesbit eden bir kanun-i esasi vücud bulur. Adem-i merkeziyet idare-i eşkâli ve hududu taayyün eder. Katiller, caniler, cezalarını görür. Memleketimizde her fenalık yapanların yanına kalır ümidi kökünden koparılır. Havf-ı ceza, hubb-u adalet ve vazife hisleri canlanır, büyür, yaşar. Böylece millet, hakk-ı hayata malikiyetini cihana göstermiş olur, sevgili vatandaşlarım. ☆

1. " Birçok yazarlar, isim benzerlikleri ve birbiri içine girmiş gelişmeleri bakımından cemiyetleri birbirine karıştırmakta, bu yüzden Milli mücadeleyi hazırlayan günlerin olaylarını izlemek zor, hattâ imkânsız hâle gelmektedir." (...) " Bâzı yazarlar, merkezi İstanbul'da bulunan Trabzon Ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Trabzon bölgesindeki şubeleriyle, daha sonra Trabzon'da kurulmuş bulunan Trabzon Muhafaza-i

Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni birbirine karıştırmışlardır."(...)" Meselâ, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Dairesi'nce yayınlanmış bulunan "Türk, İstiklâl Harbi" adlı eserin 1. cildinde, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin adı, "Trabzon ve Havalisi Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti" olarak (s. 73) yazılmıştır." Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1968, Nüve Matbaası. s. 12-18.

2 Tarık Zafer Tunaya'nın Istanbul'da 1952 de basılmış "Türkiyede Siyasi Partiler, 1859-1952" isimli değerli kitabının 444. sayfasında Cemiyetin kuruluş tarihi "Kânun-i evvel 1335 (Aralık 1919) " olarak zuhulen gösterilmiş ve kitabın 1986 da Hürriyet Vakfı Yayınlarından çıkarılan 2. baskısında farkına varılarak zuhul düzeltilip kuruluş ocak 1335 de olduğu belirtilmiştir. *Büyük Larousse*, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 11671 ve *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1982, s. 368 gibi kaynaklarda hangi ayda olduğu belirtilmeden Cemiyetin kuruluş tarihi olarak 1919 senesinin gösterilmesiyle yetinilmiştir. *Ana Britannica* Genel Kültür Ansiklopedisi' nin (İstanbul, 1990) Cilt: 21, s. 145 de, ocak 1919 tarihi gösterilmektedir.

3 Trabzon'un eski ailelerinden Şatırzâdelere mensup bulunan Hasan Hicabi Bey, haftada beş gün çıkan "Tarık" gazetesini yayınlamış ve Trabzonda bu gazetesiyle Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile Başkanı bulunduğu Trabzon Ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin fikirlerinin yayılmasına çalışmıştır.

Mustafa Reşit Tarakçıoğlu; "Trabzon'un Yakın Tarihi", KTÜ Yayını, Trabzon 1986, s. 36.

4 Süleyman Sudi. 1866 da Bayazıd'da doğmuş, Rüşdiye ve medrese eğitimi görmüş, 1908 de İttihat ve Terakki Fırkasından Bayazıd meb'usu seçilmiştir. Bu partiden ayrılarak, kurucuları arasında yer aldığı "Ahali Fırkası"na girmiş, bu fırkanın Hürriyet Ve Terakki Fırkasına dönerek 1912'de ikinci def'a Bayazıd meb'usu seçilmiştir. Meclisin feshi üzerine 1914'de yapılan seçimlerde Lâzistan meb'usu olmuştur. T.B.B.M. de 1920 ve 1923 dönemlerinde Bayazıd meb'usu olarak görev yapan Süleyman Sudi 1927 de Ankara'da ölmüştür. "*Büyük Larousse*, s. 10912"

5 Mehmet Kâmil, Goloğlu'nun a.g.e. de ve *Büyük Larousse*'da iki kişinin ayrı ayrı isimleri olarak, Tunaya'nın eserinde ise bir kişinin iki ismi olarak gösterilmektedir.

6 Tunaya, Goloğlu kıtaplarında kurucular arasında Nazmi Nuri'yi göstermemektedirler. *Türk Ansiklopedisi* ile *Büyük Larousse*'da da kurucular listesinde Nazmi Nuri yazılı değildir. *Ana Britannica* ise kurucuların son ismi olarak Nazmi Nuri'ye yer vermektedir. Tunaya da, kitabının 2. baskısında (s. 359) Nazmi Nuri'yi kurucular arasına katmıştır.

7 Çevrim yazısını aşağıda sunacağımız Cemiyetin Beyannamesinde, İttihat ve Terakki Fırkası erkânı haklarında, hainler, katiller, caniler... gibi ifadeler kullanılmaktadır.

8 "Lâzistan (Rize) Şubesi; Tuzcuzâde Şaban Efendı başkanlığında, Kazancıoğlu İbrahim. Turnaoğlu İsmail, Tuzcuzâde Hakkı, Taviloğlu Ethem, Hacıosmanzâde Faik Efendi taraflarından kurulmuştur. Goloğlu *a.g.e.*s. *Trabzon ve Mustafa Kemal*, KTÜ Yayını, Mayıs 1981. s. 12.

Tunaya. Cemiyetin Sürmene şubesinin açıldığını yazmakta ise de, Cemiyet Of ve Rize'de şube açmış, fakat Sürmene'de açmamıştır. *a.g.e.*s. 444.

9 Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı ile Trabzon Kültür Ve Dayanışma Derneği taraflarından Ankara'da Aralık 1989'da yayınlanan "Trabzon" Yıllığı'nın 55-64. sayfalarındaki "Trabzon'da Jön Türkler, Trabzon Vilâyeti Terakki ve Teali Kulubü, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" isimli makalesinin 56. sayfasında Kudret Emiroğlu, Cemiyetin Trabzon'da taraftarı bulunmadığına dair görüşe katılmadığını belirterek, Şatırzâde Hasan Hicabi'nin Trabzon'daki faaliyetlerinden ve Prens Sabahattincilerin 1902'de kurulan "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"nin Trabzon'da şubesinin açıldığını kaynaklarını göstererek bildirmektedir.

10 *Alemdar Gazetesi*, 1911 de Refi' Cevat (Ulunay) ve Pehlivan Kadri Beyler tarafından İstanbul'da yayınlanmıştır. Bir aradan sonra yeniden 1918 de yayınlanan *Alemdar* Gazetesi, İttihatcı ve Müdafaa-i Hukukculara karşı şiddetli bir politika izlemiştir. Tunaya, *a.g.e.* 2. baskı, s. 277.

11 Tunaya, *a.g.e.* 2. baskı, s. 361.

12 Emiroğlu. adı geçen makale, s. 55.

13 Tunaya'nın çevrimyazısında "terakki" sözcüğü yazılı değildir. *a.g.e.*, 2. baskı, s. 361.

14 Tunaya'nın çevrimyazısında bu sözcük yerine "inanan" sözcüğü yazılıdır. Bu yanlışlığın "ibtınaen" (= dayanılarak, kurularak) sözcüğünün arap harflerinden okunamamasından ileri geldiği anlaşılmaktadır. *a.g.e.* 2. baskı, s. 361.

15 Tunaya'nın çevrimyazısında, "mevkufen" (=tutuklu olarak) sözcüğü de yanlış okunulması sonucu "mevsukan" (= belgeli olarak) şeklinde yanlış verilmiştir. *a.g.e.* 2. baskı, s. 361.

16 Tunaya'nın çevrim yazısında "meclis-i" sözcüğü atlanılmış ve yazılmamıştır. *a.g.e.* , 2. baskı, s. 361.

17 Tunaya'nın çevrimyazısındaki "mensubat-ı" imlası yanlıştır. *a.g.e.* 2. baskı, s. 361.

18 Tunaya'nın çevrimyasında zuhulen "tevessül" olarak yazılmıştır. *a.g.e.* 2. baskı , s. 361.

19 Tunaya'nın çevrimyazısında zuhulen "mekzube" biçiminde yazılmıştır. *a.g.e.* 2. baskı, s. 361.

20 Cemiyetin beyannamesinde kendisinden "mücahid-i muazzam, irfan-ı penah-ı muhterem" sözleriyle bahsedilen Prens Sabahattin, II. Abdülhamit'in kardeşi Seniye Sultan ve Mahmut Celalettin Paşa'nın oğlu olarak 1878 de İstanbul'da doğmuştur. 1899 da babası Mahmut Celalettin ve kardeşi Prens Lütfullah ile kaçtıkları Avrupa'da, II. Abdülhamit yönetimine karşı mücadele eden grubun önderlerinden olan Prens Sabahattih, bir süre Mısır'da kalıp sonra Paris'e yerleşmiş, burada toplum ve siyaset hakkındaki görüşlerini, "Meslek-i İçtimai" ekolünün kuramlarına dayandırarak, Osmanlı toplumunun ancak "Teşebbüs-ü Şahsi" (=özel girişimcilik) ile kurtuluşunun sağlanabileceğini savunmuştur. 1902 senesinde Paris'de toplanan "Osmanlı Liberalleri Kongresi'nde, İngilizlerin yardımıyla yapılacak bir darbe ile II. Abdülhamit'i devirmeyi savunan ve müdahaleci gurup" diye adlandırılan gurubun önderi olan Prens Sabahattin, bu düşünceye karşı Ahmet Rıza [21] önderliğindeki "Adem-i müdahaleciler" gurubunun kurdukları "Terakki ve İttihat Cemiyeti"ne karşı, "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"ni kurdu. Düşüncelerini, "Meşveret" ve "Terakki" isimli Paris'de yayınladığı gazete ve dergi ile yaymaya çalıştı. 1908 II. Meşrutiyeti ile Türkiye'ye dönen Prens Sabahattin'in fikirleri "Ahrar Fırkası"nca benimsendi. Hürriyet ve İtilâf Fırkası da, Prens Sabahattin'in teşebbüs-ü şahsi ve adem-i merkeziyet hakkındaki fikirlerini izledi. Mahmut Şevket Paşa'nın [22] öldürülmesine adı karıştığından kaçtığı Avrupa'dan 1918 de yurda döndü. Yazılarıyla Kurtuluş Savaşını destekledi. 1924 de çıkarılan kanunla, Osmanlı Hanedanı meyanında yurddışı edildi. Yerleştiği İsviçre'de 1948 de yoksulluk içinde öldü. Başlıca yapıtları: "Teşebbüs-ü Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında ikinci İzah" (1908), "Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son İzah" (1911), "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir" (1918, 1950, 1965), *Büyük Larousse*, s. 9645.

21 II. Meşrutiyeti hazırlayan siyasi hareketin lideri Ahmet Rıza, 1859 da İstanbul'da doğmuştur. İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet ve arkadaşlarınca kurulan İttihat ve Terakki Cemiyetine katıldı. Paris'de "Meşveret" ve "Şûra-i Ümmet" gazetelerini çıkardı. Auguste Comte'nin pozitivizm ceryanını benimsedi. Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyetçilik ve "müdahalecilik" düşüncelerine ve gruplarına karşı adem-i müdahalecilik ve merkeziyetciliği savundu. Bu düşüncedekilerin gurubuna lider oldu. İttihat ve Terakki Fırkası Ahmet Rıza'nın düşüncelerini ve gurubunu benimseyip savundu. I. Dünya savaşından sonra Padişah Vahdettin tarafından "Ayan Meclisi" başkanlığına getirildi. Daha sonra gittiği Paris'den, Kurtuluş savaşı kazanılınca yurda döndü. Hatıraları *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan Ahmet Rıza 1930 da İstanbul'da öldü.

22 Mahmut Şevket Paşa, 1856 da Bağdat'da doğdu. Askeri kademelerde görevler aldı ve 1882 de Erkânı -Harb Reisi oldu. "Hareket Ordusu" adıyla anılan askeri birliğin Kumandanlığında, Selânik'den İstanbul'a gelerek 31 Mart ayaklanmasını bastırdı. İttihat ve Terakki Fırkası doğrultusunda hareketle II. Abdülhamit'i tahttan indirdi. Enver paşa, Talat Bey, Mümtaz ve Mustafa Necip ve Yakup Cemil Beyler tarafından gerçekleştirilen Bab-ı Ali baskınının ardından Sadrazam oldu. Aynı zamanda Harbiye Nazırlığı görevini de yüklenen Mahmut Şevket Paşa, İstanbul'da Divanyolu Caddesinde yapılan suikasta 11.6.1913 de öldürüldü. *Türk Ansiklopedisi*, Cilt : 23, s. 185-186

"Şark Meselesi" ve Bir Dergi

C.E.M.O.T.L. - N° 10 - JUIN 1990

Rusen Çakır

Baskın Oran

Yve le Bonasiglio

Marcel Arano

BURHAN OĞUZ

«... başlıca, 1912 ve 1913 Balkan Savaşları sırasında, örneğin Atina ile Filip arasındaki düelloya götüren nedenler, öbür yandan Yunanistan ile Bulgaristan arasındaki "Selânik çatışması" gibi antik ve güncel durumlar arasındaki benzerliklerden etkilenmiş olarak kendi kendime bu andırışların özellikle coğrafî düzeyde ve çok uzun aralarda tamamen aynı şekilde etken olan, zaman zaman, aynı bölgelerde aynı sarsıntıları, az çok şiddetli aynı tepkileri, aynı felâketleri hasıl eden sürekli koşulların varlığına mı bağlanacağını sorup durdum... » diye giriyor Pierre Waltz, *Antik Çağlarda Şark Meselesi kitabına.*[1] Ve devam ediyor yazar : "Faturası Osmanlı İmparatorluğu'na çıkarılan bu sürekli savaşların doğru olarak derin nedeni ve gerçek hedefi neydi? İlk bakışta bunun Türkleri Avrupa'dan tardetmek... olduğu sanılır. "Şark Meselesi", bir "Türk meselesi"ne irca olmuş olsa bile, müstevlilerin[2] tard edilmelerinden sonra bunların mirasının tanzim ediliş şekli, Avrupa'nın politik ve ekonomik geleceği üzerinde hesabedilemez sonuçlar getirmesi kaçınılmazdı. Türklerle Balkanlılar arasındaki uyuşmazlıklar aslında çok daha vasî bir sorunun sadece bir görünümü idi... (Türkiye'nin) bu önemli (coğrafî) durumu, Rusya'nın güney denizlere doğru bir çıkış arayacağında, merkezî imparatorlukların "Drang nach Osten"lerinde [3], her halükârda ele geçirmeye çalışacakları bir bölge olacaktı şöyle ki bu yönde bir genişleme biri ya da diğerleri için bir hayatî gerek olarak görülüyordu..."[4]

Evet, daha antik çağlardan beri bir "Şark Meselesi" vardı ve o günden bu güne hiçbir değişme olmamıştı: *Nil novum sub sole* (güneşin altında yeni bir şey yoktur).

"Olaysız 15 yıldan sonra, 1935'te *Mare nostrum* üzerinde yükselmeye çok yakın ve İtalya'nın kendi hesabına oluşturmayı düşlediği bir fırtına vâki olmuştu... Komşuları, birden uyanarak, Akdeniz'in, olduğu gibi bir politik sorun olduğunu, dolayısıyla düşüncelerini bu duruma uydurmaları gerektiğini keşfettiler..."

"Akdeniz sorunları, 1935'den beri yanar-döner ve bulanık olmakla birlikte geriye bakan gözlemci bazı verilerin, öbürlerinden çok daha sabit olduğu nu saptar. O, örneğin, Akdeniz'de toprakları bulunan ülkeler arasında sadece dördünün Akdeniz politikasını yönlendirmek için yeterli güce sahip olduklarını görür : İngiltere, Fransa, İtalya ve daha küçük bir güç olarak Türkiye..."[5]

Ama aslında *Nil novum sub sole*, hepsi Doğu Akdeniz alanında gün görmüş Firavunlar Mısır'ı, Hititler Anadolu'su , Asur, İran-Ahmenî, Hellenik, Makedonya, Roma, Bizans... emperyalizmleri dönemlerinden beri, "Büyük devlet birer şahin, küçükler de onları besleyen 'meze'lerdir" diyor, Kıbrıslı yazar Pavlos Liasides.

Kıbrıs da Doğu Akdeniz'de yer alıyor ve Türk-Yunan uyuşmazlığının bir yüzünü oluşturuyor. "Avrupa, Afrika ve Asya'nın kavşağı, tarihî, politik, ulusal, dinî ve ideolojik farklılıklar ve çıkarların potası Akdeniz bugün büyük ölçüde bir çatışma durumu ile nitelenen bir görünüm arzediyor...Hem merkezî, hem de "içiçe, ama ayrı merkezli" bir konumu olan bir bölgede, blokların etki ve rekabet ve toslaşma politikasının olumsuz sonuçları ve aynı zamanda da bu politikanın içerdiği havza ülkelerinin emniyeti, bağımsızlığı ve gelişmesi bakımından sürekli tehlike, en belirgindir."[6]

Siyasal Bilgiler Ulusal Vakfı'nın Uluslararası Etüdler ve Araştırmalar Merkezi[7]nin himayesinde 1983'te kurulan "Türkiye Üzerinde Araştırmalar Topluluğu"[8], çeşitli disiplinlerden birçok araştırıcıdan oluşuyor. Bu topluluk içinde Değerli araştırıcı Semih Vaner'in sorumluluğunda 1985'ten itibaren "Doğu Akdeniz ve Türk-İran Dünyası Etüd Defterleri"[9] yayınlanıyor. Yılda iki kez çıkan bu dergilerdeki yazılar sadece sözü edilen coğrafî bölgelerle kısıtlı olmayıp örneğin 1. sayısında H. Entzinger imzasıyla "Hollanda'da göçmenlerin siyasete iştirakleri" yazısı, yine Türklerle ilgili olmakla birlikte mekân olarak Batı Avrupa'ya uzanıyor.

Fransızca olarak yayınlanan

makaleler, İngiltere ve ABD'de çıkan muadil dergilerdekiler gibi politika, tarih, sosyoloji, ekonomi, sanat... alanlarına yayılıyor ve çok ilginç veriler sergiliyor. 2-3. sayıda (Mayıs 86) yazılar tamamen Türk-Yunan anlaşmazlığına hasredilmiş. 4. sayıda I. Papadopoulos, Yunanistan'da sendikalarla devlet arasındaki ilişkilerde son değişmeleri irdelerken, Semih Vaner yine Türk-Yunan anlaşmazlığına dönüyor. S. Mobasser de İran'da pazarlar ulusal şebekesini anlatıyor. 5. (Ocak 88) ve 6. (Haziran 88) sayılar "Türkiye ve İran'da otoriter modernleşme ve toplumların tepkileri"ni konu almış. CEMOTİ'nin bu sayıları, "Çağdaş Türkiye ve İran Üzerinde Araştırma Topluluğu" [10] üyelerince kaleme alınmış olup, bu konu üzerinde araştırmaların dumunu anlatan Semih Vaner'in Giriş'inden sonra, M. Ahano, İran devleti üzerindeki yazısında XIX. yüzyıl sonunda ve XX. yüzyılın başında Batı modelinin genişleme hareketinden itibaren siyasal binanın tarihî kökenlerini vurguluyor. "Modernleştirici bir devlet"in zorla kabul ettirilmesinin koşulları, bu durumda, bir yenilenmiş yetke arayışındaki politik aktörlerin krizi bağlamında ele alınmış. Pehlevî sülâlesi, yarım asırdan fazla bir zamandan beri bu yukarıdan değiştirme işlevini üstlenmişti. "Gelişmeciler", "muhafazakârlık - patrimonialisme" ya da "Yeni - muhafazakârllık" anlamlarında tiplendirme iktidar mantığını kavramak olanağını verirse, işe dahil edilen farklılaştırma süreçlerinin, beklenen özerkliği reddeden seferberlik stratejilerini yarattığı ortaya çıkar.

Osman İmpatorluğu'nda ve Cumhuriyet Türkiyesi'nde ordu, "modernleştirici devlet'in temel direği olmuştur. Bir orijinal yaklaşımda M. Naim Turfun, askerî yetkenin meşrulaştırılmasını, özellikle Cumhuriyet'in ilk on yıllarında, Cumhuriyet öncesi döneme ait referanslarla, tahlil ediyor.

Hâmit Bozarslan ve Hossein Tussi'nin etüdleri, E.R.T.I.C.'in çalışmalarının önünde ve ardında yer alıyor. İlki, Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi devrimine geçişin, daha doğru geçilmeyişin nedenlerini kendine soruyor. İkincisi, günümüz İran'ında iki önemli bayram ve politik alanlar arasındaki ilişkileri tahlil ediyor.

Y. Benusiglio'nun Türk İslâmî hareketi üzerinde oluşturduğu bir dosya; Yunanistan, Türkiye ve İran'a dair son çıkan eserleri kapsayan bir bibliyografik günlük; bilimsel haberler ve bazı dergilerin takdimi bu sayıyı tamamlıyor.

Müteakip 6. sayıda İran önemli yer tutuyor: N. Yavari d'Hellencourt, Batı'ya ve otoriter modernleşmeye karşı bazı entellektüellerin tavrını; M. Ahano kitleleri; S. Mobasser pazarı ve F. Aderkhah İranlı kadınları yazmışlar. Bir araştırma notunda K.E. Mourim, bir Şiî uygulaması olan "takiyye"yi anımsatıyor. Keza bu sayıda biri Faruk Bilici'nin İslâm üzerinde, öbürü Hâmit Bozarslan'ın Kemalist rejime Kürt tepkileri konulu Türkiye'yi ilgilendiren iki yazı da var. E. Picard, bazı Arap ülkelerinde vaz' edildiği şekliyle otoriter modernleşmeye ışık tutuyor.

Devam etmeden önce, İran'a dair çok yeni bir gazete haberine yer verelim: "İran, dünyadaki ekonomik ve politik değişimlerin de etkisiyle, uluslararası platformda kendine yeni bir yer arıyor. Devrimin ardından gelen toplumsal ivmelenme, İranlıların ne ekonomik ne de siyasal yaşamlarında beklenen gelişmeleri sağlayamadı. Ve artık devrim taraftarları bile devrimi eleştiriyor..." (*Barometre*, 20.05.91).

CEMOTI'nin 7. sayısı (Ocak 89), ilk bölümünde Güney Avrupa'da partilerin yandaşlığı üzerindeki çalışmalara hasredilmiş. S. Vaner ve Y. Papadopoulos'un politik yandaşlık ve daha özgül olarak partizan yandaşlık üzerindeki literatürü gözden geçiren bir Giriş'inden sonra aynı yazarların Yunanistan ve Türkiye üzerine yapılmış etüdlerin bilançolarını okuyoruz. Keza bu sayıda Prof. J. Cazorla'nın İspanya'da parti yandaşlığını irdeleyen yazısı var. Dergi Ch. Vasiri'nin "İran'da çangal hareketi", Mümtaz Soysal'ın "Türkiye'de Cumhuriyet anayasalcılığı sosyal gelişme", A. Juster'in, oryantalistler dışındaki çevrelerde az tanınan "Henry Corbin'de melekler bilimi ve politika"sı yer alıyor (filozof ve tarihçi Corbin'in büyük bir İslâmiyet ve İran uzmanı olduğunu belirtelim). Bu sayı da, öbürleri gibi bibliyografya günlüğü, bilimsel ve kültürel haberler ve yeni gelişmiş yayınların bir listesi ile bitiyor.

8 sayılı CEMOTI (Haziran, 89), katılma sorunu karşısında Avrupa Topluluğu (AT) ve Türkiye. Bir politik ilişkinin kültürel yaklaşımı üzerinde durmuş. İlk bölümü bir yandan Avrupa, öbür yandan Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin tarihini vurguluyor. İkinci bölümde topluluğun üç üye ülkesi, yani İngiltere, Fransa ve Yunanistan'ın, Türkiye'nin katılma talebi karşısındaki tutumları tahlil edilmiş. Ve nihayet son bölümü, Cumhuriyet'in kurucusunun ölümünden 50 yıl sonra Kemalist ideoloji, Türk ekonomisi ve Türk çıkar gruplarının Avrupa ile bütünleşme karşısındaki tavrı irdelenmiş. Bu sayı, S. Vaner'in "Türk-AT ilişkileri - kültürel yaklaşımın doğruluğu ve sınırlamaları" adlı kapsamlı etüdü ile başlıyor.

9. sayıda (Ocak 90): Ali Kazancıgil'in "Türkiye'de devlet tarafından verilen yenilikten toplum tarafından meydana getirilen yeniliğe"; Tuğrul Artunkal'ın "Türkiye'de popülizm (halkçılık) üzerine bazı açıklamalar"; Hâmit Bozarslan'ın "Toplum dışında bırakılma, ideoloji ve sanat: Yılmaz Güney'in yaşam ve eseri hakkında notlar"; Sadria Modjtaba'nın "Bazı Türk görünümlerinin anısına (Güney için notlar)"; Y. Benusiglio'nun "Bir günlük politik gazete -Türkiye- üzerine dosya"; N.Y.D 'Hellencourt'un "İran'da ihtilâlci sloganlarda "yabancı" ve "ortak kimlik"; R. Kamrane'in "Mirza Malkem Khan: dinî reformcu mu?"; F.F. Lopes'in "Portekiz'de yandaşlık üzerine literatürün panoraması" adlı yazıları ve sonda da bibliyografik günlük yer alıyor.

CEMOTI'nin 10. sayısı, 8.'deki konunun devamını içeriyor. Kriz anında Avrupa'da olduğu kadar Türkiye'de laikliğe felsefî yaklaşımında O. Abel, üç öneri geliştiriyor: lâiklik, kimlik ile görgü

arasında bir denklemdir tek dinli bir ülkede imkânsızdır ve Tanrı dillerinin çokluğunu varsayar. O. Abel, Türkiye'de Kemalist reformların daha çok resmî Sünnîliğin, çoğu kez daha mistik ve daha "Avrupalılaşmış" heterodoks eğilimler aleyhine meşruiyetçi eğilimini güçlendirmeye yaramış olduğunu vurguluyor.

Ruşen Çakır, hepsi mistik olmayan Türk İslâmcı hareketlerin en iyi uzmanlarından biri olarak, bu sonuncuların, Türkiye'nin AT'na bir muhtemel kabulü durumunda takınacakları tavır üzerinde duruyor. Deniz Akagül, Türk-AT ilişkilerinin kültürel görünümlerini ihmal etmeden Ankara'nın adaylık başvurusu üzerine Avrupa Komisyonu'nun düşüncesini tahlil ediyor.

Ruşen Çakır'ın ileri sürdüğü gibi, her tür Türk İslâmcılığının müşterek paydası, kendi öz projelerini daha iyi şekillendirip yaymak için modernleşme projesinin göreli başarısızlığından faydalanmaları oluyor. Bu itibarla başlıca sorunsal, "batılılaşma" etrafında dönüyor. Türk milliyetçiliği üzerindeki etüdünde Baskın Oran, özellikle, bu milliyetçiliğin temel direklerinden biri olan Kemalist batılılaşmanın köken ve anlamlarını kendine soruyor. Yazara göre 1980'lerde ortaya çıkmış olan "Türk-İslâm sentezi"ne uygun ideolojik akım, Kemalist batılılaşmanın eksiklik ve kusurlarını biraraya getiriyor. Bu akım ve daha genel olarak, Türk milliyetçiliği SSCB'de ve daha özellikle Kafkasya ve Orta Asya'daki son gelişmelerden sonra daha geniş boyutlara çıkacak mı? Y. Benusiglio'nun büyük isabetle oluşturduğu, Transkafkasya krizinin Türkiye'den görünüşü üzerine dosya, gerçekten daha çok milliyetçiliğe kapalı Türk kamu oyunun bir bölümünün düşüncesini yansıtıyor ama Türk elitlerinin bu çok güncel konu üzerindeki duyarlılığı hakkında fikir veriyor.

Aynı sayıda iki etüd, İran'da kitleleri ve kadınları irdeliyor. M. Ahano bu kez bir Müslüman ülkede, daha doğrusu İran devrim koşulunda bunun politik tezahürü ile bedensel ifadesi arasındaki ilişki üzerine bir etüd öne sürüyor. Genç antropolg F. Adelkhah'ın makalesi ithal edilmiş ve yukarıdan zorlanmış bir modernleşmenin reddinin simgesi olan hejâb (hicab)'a dair tezi, hejâb'ın anlamının İslâmcı kadınlar için başka türlü zengin olduğudur: O, insan tabiatı ile Kur'an vahyi arasındaki bir sürekliliğin maddîleştirilmesi olup özel çevre ile kamusal çevre arasındaki, aile alanı ile sosyal alanı arasındaki ilişkileri şekillendiriyor.

Bu sayıda bir de yenilik var: genç yaşında kaybettiğimiz ve Türkiye dışında daha iyi tanınmayı hakketmiş olan bir Türk yazarının, Oğuz Atay'ın bir öyküsünün (Ali Terzioğlu tarafından) çevirisi ve bibliyografik günlük, son bilimsel toplantıların özeti, bir artistik günlük...

CEMOTI'nin son çıkmış 11. sayısı (Ocak 91) "Müzikal alan, tarihî alan, politik alan'a dair bir dosya ile açılıyor ve bunda Türk, Türkiye'de Sefarad, Yunan, İran, Afgan müzikleri üzerinde çalışmalar yer alıyor.

Hâmit Bozarslan, Menemen olayını, vukuundan altmış yıl sonra, tekrar ele alıyor. G. Groc Türk ve daha çok İstanbul basını üzerinde derinlemesine bir çalışma yapıyor. G. J. Duclos, Amman'da ikametini ve Orta-Doğu'nun eski egemen gücü hakkında Ürdün'ün bakışını, bütün boyutlarıyla, anlatıyor. Nihayet. H.B. Paksoy, bir çeviri içinde bir Özbek şairinin bir metninin üzerine eğiliyor.

Gelecek nüsha, 'Fransız Devrimi'nin algılanması ve kavramlarının yorumu; Türkiye ile İran'da durum' üzerinde İstanbul'da 13-14 Haziran 91 günlerinde Semih Vaner'in girişimiyle gerçekleştirilmiş yuvarlak masa toplantısında sunulan bildirileri içerecek.

Türkiye, 2000'e doğru yeni bir yapılanma iddiasında. Politik dümenini elinde tutanlar, iş çevreleri, üniversiteler, Afganistan'a kadar uzanan "Şark Meselesi" sahnesini derinlemesine tetkik etmezlerse, bu iddia, hiç kuşkusuz, havada kalmaya mahkûmdur. Her ülke ve ulus üzerine araştırmalar yapacak, bütün ileri ülkelerde mevcut enstitülerden yoksun olduğumuz bir vakıadır. "Emperyalizm" bağlamında, sömürülecek uluslar her çağda derinlemesine tetkik edilmiştir. Bunun en güzel örneği Divanü Lûgat it-Türk olup Arap halifesi hesabına Kaşgarlı Mahmud'un Türkler hakkında topladığı her türlü bilgiyi içerir. Aynı husus, "ekonomi" bağlamında ele alındığında ticaret yapmayı, mal satmayı düşünen kişi ya da kuruluşlar, malın satılacağı ülke ve bunun halkını çok iyi tanımış olmalıdırlar, başarılı iş görebilmek için.

Konuya bu perspektiften bakıldığında, CEMOTI'nın bugüne kadar çıkmış olan sayılarında bazı eksik tarafların olduğunu da söylememiz gerekir: derginin ilgi alanı içine giren ülke ve halkların sosyo-ekonomik durumu, ezcümle buralardaki üretim ilişkileri, toprak mülkiyeti şekilleri, egemen sınıfların temel nitelikleri ve bunların siyasal etkinlik dereceleri...

Bütün bu konuların da, gelecek sayılarda derinlemesine irdeleneceğine inanıyoruz. ☆

1 Pierre Waltz, La *question d'Orient dans l'antiquité*, Paris 1942, s.7 (önsöz)

2 Yani Türklerin.

3 Bu konuda bkz. Burhan Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, passim

4 Pierre Waltz - a.g.e., s. 13.

5 E. Monroe, *Les enjeux politiques en Méditerranée*, trad. B. Vernier, Paris 1939, s. 1-2

6 Semih Vaner, "Chypre, petite île et Grandes Puissances" in Le *problème chypriote*. Bulletin de liaison No. 1 du Centre d'Etudes et de Recherches Internationalıes, Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris 1984, s.1

7 Centre d'Etudes et de Recherches Internationales (C.E.R.I.) de la Fondation Nationale des Sciences Politiques.

8 Equipe de Recherche sur la Turquie (E.R.T.).

9 Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée et le Monde Turco - Iranien (CEMOTI).

10 Equipe de Recherche sur la Turquie et l'Iran Contemporains (E.R.T.I.C.).

Alevilik ve Bektaşilik

Hakkındaki Son Yayınlar Üzerinde (1990) Genel Bir Bakış ve Bazı Gerçekler - II

AHMET YAŞAR OCAK

2-Alevî ve Bektaşî İnançlarının Temelleri ve Kökenleri Hakkındaki Tezler

Bu konudaki yanlış tezlerin temelinde, yukarda tartışmaya çalıştığımız yanlış yaklaşımın yattığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu konu yukarısıyla bağlantılıdır. Kitaplarda Alevî ve Bektaşî inançlarının kökenleri hakkındaki tezleri şu dört noktada toplayabiliriz:

a) Şîîlik tezi,

b) Şamanizm tezi,

c) Eski Orta Doğu ve Anadolu kültürleri tezi.

d) Syncrétiste tez.

Bunlardan birincisini bir ölçüde yukarda tartışmış sayılırız. Ancak burada işin bir başka yönünü ele almak gerekiyor. O da şudur: Bugün Alevîlik ve Bektaşîlik'te temel nitelikte gördüğümüz *Hz. Ali. Oniki İmam* ve *Kerbelâ Mâtemi* kültleri, dolayısıyla bunları vurgulayan Alevî adı, yukarda da belirttiğimiz gibi, adı o zamanlar Alevîlik olmayan, ama Türkler'e mahsus bir İslam heterodoksisi olduğu kesin bulunan olayın başlangıcında yoktur. Bu Türk zümreleri bir takım sebeplerle XII. yüzyılın sonları ve XIII. yüzyılda Anadolu'ya geldikleri zaman da bu durumda geldiler. Bunlardan bazıları belki Anadolu'ya gelmeden önce Horasan ve Hârezm gibi mıntakalarda kısmen İsmailî Şîîliğini, dolayısı ile bazı Şîî kültleri tanımış olabilirler. Ama bu yalnızca bir varsayım olup bilimsel olarak henüz ispatlanmamıştır.[13]

Bugün bazılarının yanlış olarak Alevîliğin başlangıcı saydıkları, ama onun Anadolu'daki tarihinde şüphesiz önemli bir yeri olan 1240'taki Babailer isyanına katılan heterodoks Türk zümreleri henüz daha Alevî motifleri tanıyıp özümsemişlerdi. Bunun böyle olduğu bilimsel olarak ispatlanmıştır.[14] O halde bugün Alevîlik ve Bektaşîliğin temel inançları arasında sayılan ve bu inanç sistemine bugünkü bildiğimiz yapı ve çehresini kazandıran bu Şîî motifler ne zaman ve nasıl devreye girmiştir? Bir başka ifadeyle, bu heterodoks Türk İslâm'ı ne zaman *Alevîlik* haline dönüştü?

Bu dönüşümü simgeleyen büyük dönüm noktası, XV. yüzyılın son yıllarında baş gösteren Safevî propogandasıyla vukû buldu. O zamana kadar İran'da ne demografik, ne de siyasî ve dinî bakımdan üstünlüğü henüz eline geçirmemiş olan Oniki İmam Şîîliği, Türk tarihinin ve Erdebiloğulları'nın hârika şahsiyetlerinden biri olan Şah İsmail-i Safevî'nin dâhiyâne siyaseti sayesinde XVI. yüzyıl başında İran'a hâkim oldu. O bu hâkimiyetini geniş ölçüde, bizim tarihlerde hemen hiç sözü edilmeyen- belki çoğu Alevî ve Bektaşî kesiminin dahi bilmediği - Şah İsmail tarafından uygulanan çok geniş çaplı Sünnî katliamına borçludur.[15]

Şah İsmail'in hârika teşkilatı ve yöntemleri sayesinde Oniki İmam şîîliği, *halife* denilen propagandacı misyonerler aracılığıyla, Anadolu'nun yarı göçebe bir hayat sürdüren heterodoks Türkmen boyları arasında yayılmaya başladı. [16] Burada olayı doğru kavrayabilmek için, iki önemli noktanın gözden kaçırılmaması gerekir:

1. Oniki İmam Şîîliği, bilinen klâsik hüviyetiyle değil, heterodoks Türkmenler'in yukarda sıraladığımız tenâsüh, hulûl vb. temel inançlarına uyarlanmış bir biçimde - tabir caizse kavramların Şîî muhtevası boşaltılarak - propaganda edildi.

2. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fatih Mehmed'in başlattığı merkeziyetçi yönetimin bir gereği olarak yerleşik hayata geçmeğe zorlanan, ama buna bütün gücüyle direndiği için baskı ve hattâ zulme mâruz kalan yarı göçebe Türkmenler, bu propagandadan etkilenmeğe çoktan hazır idi. Onlar kendile-

rini bu zulümden kurtaracak bir *mehdi* bekliyorlardı. Bu mehdi, Şah İsmail şeklinde zuhur etti.

İşte böylece Şah İsmail, *Divan*'ındaki pek çok nefeste açıkça görüleceği üzere, [17] Türkmenler'in inanç ve hayat tarzlarının sağladığı son derece uygun ortam için, bir yandan "zâlim Osmanlı yezidinden intikam almaya" mükemmel bir ideolojik araç halinde Kerbelâ mâtemi kültünü sokarken, öte yandan, ilâhlaştırılmış ve kendisiyle özdeşleştirilmiş bir Hz. Ali kültünü ve buna bağlı olarak Oniki İmam kültünü yerleştirmeyi başardı. İşte Türkmen heterodoksisi, *Alevîlik* şekline böyle dönüştü.

O, bir yandan da, -rivayetlere göre bizzat kendisinin yazdığı, yahut başkasına yazdırdığı-ünlü *Buyruk*, veya asıl adıyla *Behcetü'l-Esrar* ve *Menâkıbu'l-Ahrâr* isimli kitabıyla da halifeleri aracılığıyla Alevî toplumun sosyal ve dinî organizasyonunu gerçekleştirdi. Bugün Alevî topluluklarının teşkilatlarının temeli buna dayanır. [18]

Şamanizm tezine gelince, Alevîliğin ve Bektaşîliğin temel inançlarının kökeni olarak bu tez, kronolojik olarak aslında en eskisidir ve Fuad Köprülü ve *Türk Yurdu* dergisinde yazan öteki araştırıcılar tarafından 1920'li yıllarda işlenmiştir. Bu tez, Şamanizm'in Türkler'in orijinal ve en eski dinleri olduğu varsayımına dayanmaktaydı. Oysa bugün yapılan araştırmalar, aslında bir büyü sisteminden başka bir şey olmayan ve Orta Asya'ya ancak VI. yüzyıldan sonra gi[illegible]a Şamanizm'in Türkler'in aslî ve en eski dinleri olmadığını ortaya çıkarmıştır.[19]

Şamanizm tezi, Köprülü'den sonra da uzun müddet devam etti ve meselâ Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik meselesini -yine milliyetçi bir perspektive dayalı olmakla birlikte - ilk defa bilimsel olarak inceleyen merhum Mehmet Eröz tarafından sürdürüldü. Bu tezi ısrarla ileri sürenler, Türklerin bilinebilen en eski inanç sistemleri olan Gök Tanrı kültü, Tabiat kültleri ve Atalar kültü ile, Şamanizm'i aynı şey zanneden araştırıcılar olmuştur. Bu yanılgıya Şamanizm ile ilgili yerinde yapılmış araştırmaların sonuçlarını ilk defa sunan Radloff'un verdiği bilgiler sebebiyet vermiştir. Oysa Radloff, bize Şamanizm'in Orta Asya'da eski Türk inançlarıyla bütünleşmiş XIX. yüzyıldaki şeklini anlatmaktaydı.[21] Bugün Mircea Eliade ve Jean-Paul Roux'un araştırmalarından haberdar bulunanlar, meselenin esasına vakıftırlar.

Eski Orta Doğu ve Anadolu'nun payen kültürleri tezine gelince, bir iki yazar buna kısmen yer vermekle beraber, bu tez esasında, daha 1979'larda Alevîlik hakkında yazmaya başlayan İsmet Zeki Eyüboğlu tarafından ileri sürülmüş ve hâlâ da her konuda savunulmaktadır.[22] Bu teze göre, Alevîliğe ve Bektaşîliğe temelde ana yapısını kazandıran inançlar, eski putperest Orta Doğu ve bilhassa Anadolu halklarının mirası olan inançlardır. Alevi ve Bektaşi inançlarının kökeni açısından en az ötekileri kadar yanlış olan bu tez, Alevîlik ve Bektaşîliğin temeli olarak değil, ama bu syncrétisme'deki ihmal edilmemesi gereken bir unsur olarak değer kazanabilir.

Bizim kanaatimizce, yukardan beri açıklamaya çalıştığımız şekilde, bu konuda en bilimsel ve geçerli tez, sonuncusu, yani, syncrétiste tezdir. Bunu ise yazarlardan yalnız ikisi benimsemiş görünüyor. Bizce Alevîlik ve Bektaşîliği yalnızca bu tez açıklayabilir. Çünkü Alevîlik ve Bektaşîliği doğuran Türk heterodoksisi, gerçekten de Orta Asya'da eski Türk inançlarıyla başladı. Şamanizm ve Budizm ile mistik bir niteliğe büründü. Zerdüştîlik ve Maniheizm ile beslendi. Yesevîlik ile İslâm'ın ve İslâm sûfiliğinin damgasını yedi. Buna Horasan Melâmetîliğinin Kalenderâne tavrı eklendi. Böylece Anadolu'ya gelindi. Néoplatonizm-'in, eski Payen ve Hıristiyanlık dönemi yerel kültürlerin belli unsurlarıyla tanıştı. XV. yüzyılda İran Hurûfiliğinin, XVI. yüzyıl başında Safevî Şîîliği'nin motifleriyle bildiğimiz çehresini kazandı. İşte çok kısa ve kaba hatlarıyla Alevîlik ve Bektaşîliğin inanç kökenlerinin gerçek hikâyesi budur.

3- Alevîlik ve Bektaşîliğin mâhiyeti ile ilgili tezler:

Bu tezler,

a) Alevîlik ve Bektaşîlik lâik, ulusal, demokratik bir inanç sistemidir,

b) Alevîlik ezilen halkın, Sünnîlik ezen yönetici kesimlerin inancıdır,

c) Alevîlik gerçek Şîîliktir. İran Şîîliği bunun yozlaşmış biçimidir,

d) Alevîlik ve Bektaşîlik, İslâm'ın Ehl-i Beyt sevgisini öne çıkarmış şeklidir,

tarzında dört ana noktada toplanabilir. Bunların ilk üçü Alevi ve Bektaşi, yahut lâik eğilimli, sonuncusu ise Sünnî yazarların savundukları tezlerdir. Yukardan beri yaptığımız açıklamalar göz önüne alınırsa, bunların hiç birinin ne tarihi ne de bilimsel bir gerçeği yansıttığı söylenemez. Çünkü bunların hiç biri bilimsel yaklaşımların eseri olmayıp, yanlı ve ideolojik amaçlı tezlerdir.

Daha önce bir başka vesile ile de belirttiğimiz gibi, Alevîlik ve Bektaşîlik tarzında, uzun süreli bir synrétiste inanç dünyası ve buna bağlı bir hayat tarzı oluşturmuş bir dinî sistemin lâik olduğunu, hele sanki bir politik sistemmiş gibi ulusal ve demokratik yapıya sahip bulunduğunu ileri sürebilmek için ya bu kavramların anlamını bilmemek, veya anakronik bir kafa yapısı taşımak gerekir. Dünyada hiç bir mezhep veya din tabiatı gereği lâik olamıyacağı, daha doğrusu lâiklikle ilgisi bulunamıyacağı gibi -çünkü lâik olmak dinin değil, demokratik sistemlerde devletin din olgusuna yaklaşımının sıfatıdır- Musevilik hariç hiç bir din ve mezhep ulusal değildir. Ancak her dinin veya mezhebin milletlere göre özelleşmiş karakterleri vardır. Aslında bu tezin amacı bellidir ve yazımızın başında açıkladığımız sebeplerle ilgilidir.

Alevîlik ve Bektaşîliğin ezilen halkın, Sünnîliğin ise ezen yöneticilerin din anlayışı olduğunu savunan tez ise, eğer tarihin, Alevîlik

Bektaşîliğin ve bir o kadar da Sünnîliğin mâhiyet ve tarihini bilmemekten kaynaklanmıyorsa, her halde yine sözünü ettiğimiz amaca yöneliktir. Böyle bir tezin ne ölçüde bilimsel ve gerçeğe dayandığını, dünya müslümanları genelinde bilimsel istatistiklerle test etmek her zaman için mümkün olduğu gibi, yeterince vakıf olmak kaydıyla bizzat tarihin kendisi de bu tür bir iddiayı doğrulayacak en ufak bir veriye sahip değildir.

Özellikle Alevî kökenli yazarlar bu iddiayı Emevî dönemi ile XVI. yüzyıl Osmanlı döneminin - hiç şüphesiz çok yüzeysel- gözlemine dayanarak ortaya atmaktadırlar. Ancak şunu unutmasınlar ki, Emevî iktidarı tek başına Sünnîliği temsil etmediği gibi, bu iktidarın zulmüne uğrayanlar veya ona karşı çıkanlar yalnız Şîîler veya Peygamber sülâlesi değil, aynı zamanda Sünnî çevrelerdi.[23] Osmanlı dönemindeki olaylara gelince, merkezi yönetimin veya mahalli idarecilerin baskı ve zulmüne maruz kalanlar, yalnız Alevî olan Türkler değil, aynı zamanda Sünnî Türkler'di. Çünkü bu baskılar sonucu çıkan isyanlara, biraz aşağıda da değineceğimiz gibi, her iki kesimden insanların katıldığını biliyoruz. Bu söylediğimizi isbat edebilmek için biraz dikkatli ve yansız olarak tarih sayfalarını karıştırmak yeterlidir. [24] Bu meselede Alevî kökenli yazarların karıştırdıkları şey, filan veya falan devirdeki Sünnî iktidarların, meşrû veya gayri meşrû bir takım siyasî amaçlarla ortaya koydukları tavır ve davranışları, pür siyaset şeklinde değerlendirmek yerine, Sünnîlik'le özdeşleştirmektir. Bu ikisi ise çok farklı şeylerdir. Onların bu tutumlarının, yanlış kararlar sonucu, veya maksatlı suçlamalarla zanlıyı hapse yahut ölüme mahkûm eden hâkimin şahsında Hukuk bilimini mahkûm etmekten hiç bir farkı yoktur. Hatâ, ikisini özdeşleştirmekten kaynaklanmaktadır.

Üçüncü taze gelince, Şîîliğin ne inanç ne de tarih yönünü bilmemekten ileri gelen, bu yüzden bilimsel dayanağı bulunmayan bir iddiadır. Zaten bizim değerlendirmeye aldığımız kitapların yazarlarından biri hariç diğerlerinin hiç biri, ne hikmettir bilinmez, ne Şîîliği, ne de sünnîliği ciddî bir biçimde incelemek gereğini - ele aldıkları daha pek çok meselede olduğu gibi - duymamışlardır. Bibliyoğrafyalarına, dipnotlarına şöyle bir göz gezdirmek bunu ispata yeterlidir. Bu ise affedilemez bir hatâdır; çünkü bugün için artık Şîîliğin ve Sünnîliğin muhtelif biçimlerinin tarihi çok iyi bilinmektedir. [25] Bu tarihi yetkiyle ortaya koyan yüzlerce bilimsel araştırmayı yok sayarak polemiğe ve spekülasyonlara sapmak, İran Şîîliği'nin yozlaşmış bir Şîîlik olduğunu iddia etmek, hiç bir mâzeret kabul etmez.

Alevîlik ve Bektaşîliğin, İslâmiyet'in yalnızca Ehl-i Beyt sevgisini öne çıkarmış bir biçimi olduğunu ileri süren Sünnî kökenli yazarların durumu da bizce aynı tutarsızlık örneğini sergilemektedir. Böyle bir tez, Alevîlik ve Bektaşîlik gibi bir olayı bu kadar basite indirgediği için tarihî gerçeğe ters düşer. Bu bakımdan kesinlikle tutarsızdır ve bilimsel dayanağı yoktur. Belki iyi niyetli, ama gerçek tabana oturmayan bu tezin sahibi olan yazarların, bu yaklaşımlarıyla Alevîlik ve Bektaşîliği anlayıp anlatabilmelerinin, iddialarını kabul ettirebilmelerinin imkânsız olacağını, gerçeği kabullenmekten başka çıkar yol bulunmadığını artık görmelerinin bizce zamanı çoktan gelmiştir. Aksi halde mesele giderek daha kötü bir şekilde deformasyon ve istismar konusu olacaktır.

4- Alevîlik ve Bektaşîliğin niteliği ile ilgili tezler:

Bu gruptaki tezler, Alevîlik ve Bektaşîliğin bir "toplumsal başkaldırı ideolojisi" olarak görülmesi şeklinde özetlenebilir. Nitekim kitaplardan ikisi, *Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi* (Cemal Şener) ve *Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi* (Atillâ Özkırımlı) şeklinde, bu tezlerini başlıklarıyla da yansıtmaktadırlar. Böyle bir başlık koymamakla beraber, kitaplarında bu tezi benimseyen başka yazarlar da vardır.

Bu tezler, Alevîliği inanç ve sosyal yapı temelinde bir bütün olarak tarihsel süreç içinde algılamayıp, yalnızca belli dönemlerde merkezî yönetimlere karşı vukûbulan ayaklanma hareketlerine bakılarak ortaya atılmışlardır. Bu bakımdan gerçeği yansıtmamaktadırlar. Bu yazarların işledikleri bir kaç hatâ vardır ki, bize hak verdirecek niteliktedir. Bunların belki en ağırı, Şîîliğin ve Alevîliğin birbirine karıştırılması, Türk heterodoksisinin bir başkaldırı amacıyla değil, yukarda anlatmaya çalışıldığı üzere, tamamiyle sosyo-ekonomik ve sosyo kültürel şartların tabii bir sonucu olarak doğduğunun unutulmasıdır.

Bu tezlerin sahiplerinin gözden kaçırdıkları bir diğer nokta da, Babaîler İsyanı, Şahkulu, Bozoklu Celal, Baba Zünnun vb., Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde meydana gelen ayaklanmaların, bir inanç veya ideoloji ayrılığından kaynaklanmayıp, merkezî yönetimlerle olan sosyal ve ekonomik çatışmalardan ortaya çıktıkları, ama inanç ve ideoloji ayrılıklarının bu ayaklanmaları yönlendirmede birer araç olarak kullanıldığıdır. Alevîliğin, yahut Türkmen heterodoksisinin bu ayaklanmalarda araç olarak kullanılmasıyla, bizzat bu ayaklanmaların bir Alevîlik-Sünnîlik ayrılığı temelinde değil, sosyal bir çatışma temelinde cerayan ettiğinin anlaşılması için, şu iki noktayı göz önüne almak yeterlidir: 1) Bu ayaklanmalara katılanlar Sünnî halkla değil, merkezî yönetimin kuvvetleriyle çarpışmışlardır, 2) Bu ayaklanmalara katılanlar, yukarda da belirttiğimiz gibi, yalnız Alevî Türkler değil, aynı zamanda Sünnî köylü veya göçebe Türkler'di. Arşiv Belgeleri bu söylediğimizi ispatlayacak verilerle doludur.

Eğer yazarlarımız, pek çok konuda olduğu gibi, bu konuda da olayları dikkatle inceleseler, dışarda ve içerde yayınlanmış ciddî bilimsel araştırmalara itibar etselerdi, bu gerçekleri farketmemeleri için hiç bir sebep yoktu. Kısaca

özetleyecek olursak, Alevîlik bir başkaldırı ideolojisi hüviyetiyle değil, İslâm'ı kabul eden Türk zümreleri arasındaki yapısal farklılıklardan tabii olarak doğup gelişmiş bir inanç sistemi hüviyetiyle tarih sahnesine çıkmıştır. Bu sebeple, Alevîliği sırf bir başkaldırı ideolojisi olarak tanımlamak, eğer amaçlı değilse, çok yanlış bir tutumdur. Hele Bektaşîliğe böyle bir damga vurmak büsbütün gerçek dışıdır. Çünkü Bektaşîlik daha teşekkül döneminden itibaren, 1826'ya gelinceye dek aslâ bir muhalefet ve başkaldırı ideolojisi olmamış, sürekli Osmanlı merkezî yönetiminin yanında yer alıp onun sağladığı imkânlardan Mevlevîlikle atbaşı yararlanmıştır.

5- Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşîlikle ilgili tezler:

Bizce bu mesele üzerindeki tezler de, özel maksatlı yorumlar hariç, metedoloji ve bilgi eksikliği, kaynakların yeterince tanınmaması, veya tanınmış olsa bile, yeterince yararlanacak formasyona sahip bulunmamaktan kaynaklanmaktadır. Bir kısmı Alevî ve Bektaşî, bir kısmı Sünnî kökenli, yahut her iki kesimin dışındaki bazı yazarlarca ileri sürülen ve hiç biri bilimsel gerçeğe uymayan bu tezler şöyle sıralanabilir:

a) Hacı Bektaş-ı Velî bir devrimci başkaldırı lideridir,

b) Hacı Bektaş-ı Velî ve Bektaşîlik, araplaşmış ve iranlılaşmış Sünnî kesime karşı Türk milliyetçiliğinin, kültürünün savunucusu ve koruyucusu olmuştur,

c) Hacı Bektaş, dinler ve inançlar üstü, savaştan değil barıştan yana bir sevgi adamı, bir hümanisttir,

d) Hacı Bektaş heterodoks değil, Sünnî bir şehtir; Bektaşîlik ise sonradan bozulmuştur.

Herhalde dünyada, tarihî şahsiyetlerinin alabildiğince keyfî yorumlarla deforme edilip tanınmaz hale getirildiği, bu işin bazan akıl almaz boyutlara ulaşabildiği Türkiye gibi ülkelerin sayısı artık parmakla sayılacak kadar azalmıştır. İşte Türkiye'de - tıpkı Mevlânâ ve Yunus Emre ve benzerleri gibi - Hacı Bektaşîlik de bu deformasyondan alabileceği kadar payını almış ve almaktadır.

Aslında, Hacı Bektaş-ı Veli gibi, kendine kuvvetle bağlanılan ve inanılan şahsiyetlerin tarihî çehreleriyle, onlara inananların hâfızalarında yaşatılan,yüzyıllar boyu ilmik ilmik örülerek meydana getirilmiş efsânevî çehreleri birbirinden çok farklıdır. Bu reddi mümkün olmayan sosyolojik bir gerçektir. Nitekim tarihte yaşamış Hz. Ali ile, bugün milyonlarca Sünnî, Şîî, Alevî ve Bektaşî'nin inanç dünyalarında yaşayan Hz. Ali birbirinden çok farklıdır. Tabiiki bu inançlara saygı duymaktan başka bir şey yapılamaz. Yalnız bizim sözünü ettiğimiz deformasyon bu tür tabii deformasyon değil, araştırılıcılık ve bilim adamlığı adına bir takım özel amaçlar, menfaatler vs. uğruna yapılan, kasıtlı yahut cehaletten kaynaklanan deformasyonlardır. Bilim adamları, araştırıcılar halkın inançlarına saygı göstermekle yükümlü olmakla beraber, bilimsel ve tarihî gerçekleri de, o saygı çerçevesini kırmadan ve kendi ideolojilerine kurban etmeden dürüstçe ortaya koymak zorundadırlar. Aksi halde gerçeğe ulaşmak imkânsız hale gelir. Bu sebeple, artık günümüz Türkiye'sinde de çeşitli inanç kesimlerinin yavaş yavaş bu bilimsel gerçeklere kulak vererek kendilerini yenilemeleri ve geliştirmeleri, geleneksel yapılarını ve kültürlerini hesaba çekmeleri şart olmuştur.

Oysa ele aldığımız kitapların çoğunda bu gerçeğe sırt çevrilmiş, Hacı Bektaş-ı Velî ve Bektaşîlik tanınmaz kılıklara sokulmuştur. Yukarda sıraladığımız dört tezin temelinde yatan hatâ, Hacı Bektaş Velî ile, onun vefatından iki asrı aşan bir süre kurulan Bektaşîliği birbirine karıştırmak ve onu çağından, çevresinden, döneminin değer yargılarından soyutlayarak kendi çağımıza ve değer yargılarımıza göre anlamaya çalışmaktır.Bu büyük yanlış yalnız Hacı Bektaş-ı Velî konusunda değil, benzeri her şahsiyet ve konuda işlenmektedir ki, kanaatimizce bunda cehâlet kadar, kültürel kimliğimiz konusundaki farklı tercihlerimizin payı da büyüktür.

Bugün Hacı Bektaş-ı Velî hakkında-Sünnî, Alevî veya Bektaşî kesimleriyle - Türkiye'de müslüman halkın inançları, fikir ve kanaatleri bellidir. Bunlar yüzyılların içinden süzüle süzüle ve belli ölçüde tabii bir deformasyona uğrayarak bugüne gelmiştir. Fakat meselenin bilimsel yönü farklıdır. Bu konudaki yanlışlar mâzur görülemez.

Aslına bakılırsa, bütün o dönemde yaşamış çoğu şahsiyetler gibi Hacı Bektaş-ı Velî de problemlidir. Bunun sebebi, onun yaşadığı devirden ve çevresinden hemen hiç bir kaynağın, hattâ sûfi kaynakların bile kendisinden bahsetmemiş olmasıdır. Bunun ise bilimsel olarak tek bir anlamı vardır: Hacı Bektaş-ı Velî, yaşadığı devirde kendi çevresinin dışında tanınmamıştır. Bize ondan bahseden en eski kaynaklar, XIV. yüzyılın ortalarına doğru yazılmış bulunan Eflâki'nin eseri ile, Hacı Bektaş'ın şeyhi Baba İlyas'ın dip torunu Elvan Çelebi'nin menâkıbnâmesidir.[26] Bunlarda ise ancak birkaç satırlık bilgi vardır. Bugün herkesin dayanmak ve yetinmek zorunda kaldığı ünlü *Velâyetnâme*, Hacı Bektaş'ın vefatından en aşağı ikiyüz yıl sonra kaleme alınmış olup onu bütünüyle anlatan tek kaynak durumundadır. [27] Bir de bunlara ilâve olarak, belki onun hakkında çoğu doğru bilgileri veren, Aşıkpaşazâde'nin tarihini anmalıyız. [28] İşte elimizdeki bütün kaynaklarımız şimdilik bunlardan ibarettir. Zaten Hacı Bektaş'ı Hacı Bektaş yapan, onu unutulmaktan çıkarıp üne kavuşturan gerçekte, aşağıda sözünü edeceğimiz Abdal Musa'dır. [29] Dolayısıyla Hacı Bektaş ününü XIV. yüzyılda yaşamış Abda Musa'ya borçludur.

Şimdi durum bu olunca, insan, bu tezler nasıl ortaya atılır, bu kadar spekülasyon neye dayanarak nasıl yapılır? Yazarlar hangi bilimsel ve tarihî verilerden hareketle onu "devrimci bir başkaldırı lideri", "sevgi ve barıştan yana dinler üstü bir hümanist filozof", "Türk

kültürünü Arap ve Fars boyunduruğundan kurtaran şuurlu bir milliyetçi ideolog" gibi, birbiriyle taban tabana zıt kimliklerle takdime kalkışırlar? diye sormadan edemiyor. Üstelik bir başka grup yazar da, eldeki bütün tarihî verileri bir kalemde çöpe atıp Hacı Bektaş'tan çağının büyük bir âlimi ve mutasavvıfı olan Sünnî bir şeyh portresi çıkarıyor. Bu portre, Hacı Bektaş gibi heterodoks bir Türkmen şeyhinin kaleminden çıkması zor kabul edilir ve ona aidiyeti kesinlikle ispatlanmamış bulunan *Makalât'a* ve son yıllarda büyük bir keşif gibi sunulan *Şerh-i Besmele* isimli, kesinlikle ona ait olmayan bir kitaptan çıkarılıyor.[30]

Hacı Bektaş-ı Velî'yi bize böyle çok farklı kimliklerle sunan ve Bektaşîliği de aynı tutarsızlıklara kurban eden yazarların bizce en büyük eksiklikleri, formasyon yetersizliği sebebiyle, dönemin Anadolusunun siyâsî, sosyo-ekonomik, kültürel ve dinî-tasavvufî yapısını ve tarihini iyi bilmemelerinden veya değerlendirememelerinden kaynaklanmaktadır. Bu yazarlar bu sebeple Hacı Bektaş'ın kimlik ve şahsiyetini doğru teşhis edememişlerdir. Bu tutarsızlık, yıllardan beri Türkiye'de sürüp gitmektedir.

Oysa tarihte yaşamış Hacı Bektaş-ı Velî'nin ileri sürülen bu tezlerle uzak yakın en ufak bir ilişkisi yoktur, olamazdı. O, kim olduğu açık seçik belli olan Baba İlyas-ı Horasânî'nin çevresine intisap etmiş, ama kardeşi Menteş'in tersine, onun hazırladığı 1240 isyanına sırf tasvip etmediği için katılmamış bir Vefâi-Hayderî şeyhi idi. İsyanı takiben başlatılan kıyımdan kurtulabilmek için izini kaybettirmiş, sonra Moğollar Anadolu'ya geldikleri zaman, Sulucakaraöyük'te, heterodoks bir Türkmen boyu olan Çepni boyu içinde yeniden ortaya çıkmıştı. Orada kurduğu zâviyesinde, dünyaya düzen vermek gibi bir iddiaya sahip olmaksızın sûfiyâne bir hayat sürdü ve öldü. İşte sözünü ettiğimiz kaynakların sağlam bir tarih metoduyla analizinden çıkan bugünkü bilimsel sonuç budur. Bu sonuç, ancak yeni veriler ele geçtiği takdirde değişebilir. Hacı Bektaş-ı Velî'nin tasavvufî kimliğini ve misyonunu anlayabilmek için, o dönem Anadolu'sunda popüler sûfî çevrelere hâkim olan Kalenderiye akımını, Horasan Melâmetî geleneğine dayanan bu akımın içerisinde yer alan Yesevîlik,Vefâîlik, Hayderîlik vb. sûfî teşekkülleri çok iyi tanıyabilmek gerekir. [31] Oysa yazarların hiç birinin bu analizi yaptıklarına eserlerinde rastlamıyoruz.

O halde Hacı Bektaş-ı Velî'nin bugünkü şöhreti nereden kaynaklanıyor? Bektaşîlik'le ilgisi nedir? (Yahut Bektaşiliğin onunla ne alâkası var?). Bektaşîlik nasıl bir tarikattır?

İşte yazarlarımızın ciddî bir şekilde sorgulamadıkları temel meselelerden biri de budur. Bu meselelerin çözümünde ana hareket noktası Abdal Musa'dır. XIV. yüzyıl başlarında Hacı Bektaş Zâviye'sinde yetişen bu Hayderî şeyhi, o zamanlar diğer meslektaşlarının da yaptığı gibi, gelecek vâdeden Osmanlı topraklarına gitti. Orada, Osmanlı gazileriyle birlikte ve müridleri yanında olduğu halde savaşlara katıldı. Alevî ve Bektaşî kökenli yazarlarımızın iddialarının aksine, bu tarihlerde henüz ne Alevîlik, ne de Bektaşîlik tarikatı söz konusu olmadığı için, tıpkı Hacı Bektaş-ı Velî gibi birer Hayderî şeyhi (yahut zamanın ifadesiyle *Rum Abdalı*)'inden başka bir şey olmayan bu insanları Alevî ve Bektaşî terimleriyle nitelemek tarihî olguya ters düşer. Abdal Musa ve çevresindekiler, belirttiğimiz faaliyetleri esnâsında, Türkiye din ve tasavvuf tarihinin en mühim olaylarından birini meydana getirdiler: Hacı Bektaş Kültü'nü Osmanlı topraklarında, yönetici çevreler, diğer Rum Abdalları zümreleri ve halk arasında ve özellikle de birlikte savaştıkları Osmanlı Gazileri arasında tanıttılar ve yaymaya başladılar. Bir başka ifadeyle Hacı Bektaş-ı Velî, vefatından elli-altmış yıl sonra Abdal Musa sâyesinde yeniden hayat buldu ve bizim tanıdığımız Hacı Bektaş haline gelmeye başladı. İşte ünlü *Velâyetnâme*'nin tasvir ettiği Hacı Bektaş-ı Velî, esas olarak bu dönemin ürünüdür.

Halbuki o sıralarda yine Osmanlı topraklarında Geyikli Baba ve benzerlerinin temsil ettiği Baba İlyas kültü, belki 1240 isyanının siyâsî nitelikli şâibesinin tatsız hâtırasını yansıttığı için, *Rum Abdalları* denilen Kalenderî-Hayderî dervişleri arasında giderek itibarını yitirdi ve yerini Hacı Bektaş Kültü'ne bıraktı. XV. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, artık Vefâiliği ve Yesevîliği kendi içinde eriten *Rum Abdalları* (Kalenderîler ve Hayderîler) arasında bir tek kült hâkimdi: Hacı Bektaş Kültü.

İşte Bektaşîlik XVI. yüzyıl başında Balım Sultan tarafından Kalenderî-Hayderî esaslara göre düzenlenerek bir tarikat şeklinde resmen tarih sahnesine çıkarken, temeli Abdal Musa tarafından atılan, ikiyüz yıla yakın bir geçmişi olan Hacı Bektaş Kültü'ne dayandı ve adını ondan aldı. Bu bakımdan Bektaşîlik tarihinde Abdal Musa'nın yeri sanıldığından çok daha önemlidir. Onun için, Bektaşîliği, "bozulmadan önceki dönem", "bozulma dönemi" diye, sahibinin bu işi bilmediğini sergileyen bir yaklaşımla ele almanın hiç bir iler tutar yanı yoktur; zira Bektaşîlik ne idiyse odur. "Balım Sultan önceden Sünnî olan Bektaşîliği, bu yolundan sapıtmıştır" gibi tarihe ve bilimsel gerçeğe taban tabana zıt görüşlerin hiç bir kıymeti yoktur. O yalnızca mevcudu düzenleyerek bir tarikat haline getirmiştir. Aksi halde onun tek başına nasıl olup da Sünnî bir tarikatı gayri sünnî hale getirebildiğinin açıklamasını, bu bilim dışı tezi ortaya atanlardan sormak gerekir.

Şimdi bütün yazdıklarımızdan bir sonuca gitmek gerekirse, şunu hiç bir yapay alçak gönüllülük gösterisine lüzum bırakmadan söylememiz gerektiğine inanıyoruz: 1990 yılında (aslında 1989 da bize göre farklı olmamıştır, 1991 de farklı olacağa benzememektedir) Alevîlik ve Bektaşîlik üstüne yapılan yayınların büyük bir kısmı -yazarı hangi kökenden olursa olsun- yetersiz kalemlerden çıkmıştır. Bir kısmı ise bazı ideoloji ve demagojilerin kurbanıdır. Bu yüzden

bu yayınların tamamına yakınının, Alevîlik ve Bektaşîlik gibi Türkiye'nin sosyal ve kültürel açıdan son derece önemli ve o ölçüde kompleks bir meselesini doğru olarak gündeme getirmediklerini söylemek, kesinlikle kendini beğenmişlik sayılmamalıdır. Üstelik, günümüzde ve gelecekte, iyi bir bilimsel donanıma sahip olmayan araştırıcıların doğruya ulaşabilme yolları biraz daha engellenmiştir. Bu yüzden Alevîlik ve Bektaşîlik meselesi, yeterli bilimsel hazırlığa sahip, önyargısız gerçek bilim adamlarını ve araştırıcılarını beklemektedir. ☆

13 Bk. A. Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1980, s. 140-145.

14 Bk. Claude Cahen, "Le Problème du Shiisme dans l'Asie Mineure Turque Pré-ottomane", *Le Shiisme Imamite*, Paris 1970, s. 115-129. Bu yazı, Orta-Doğu'da İmamiye Şîîliği ile ilgili problemleri tartışmak üzere 1969 yılında Strasbourg Üniversitesi'nce düzenlenene uluslararası kollokyuma sunulan bildiriden ibaret olup Anadolu'da Şîîliğin mevcudiyeti meselesini yetki ile tartışmakta ve temelsiz spekülasyonlara set çekmektedir. Mutlaka okunması gerekir.

15 Bk. Hüseyin Mircâferî, *Şîîlık ve Safevî Şîîliği*, İstanbul 1972, s. 11. Yazarı bir İranlı olan bu küçük kitapçık, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nde yapılmış doktora tezinin bir bölümünden ibarettir. Burada Şah İsmail'in İran'da Safevi Devleti'ni kurma çabaları esnasında güttüğü dinî politika bütün detaylarıyla ve o döneme çağdaş olan İran kaynaklarına dayanarak anlatılmaktadır. Söz konusu Sünnî katliamı da burada bahis konusu edilmektedir.

16 Şah İsmail'in Anadolu'daki propagandası ve bu propagandanın muhtevası hakkında özellikle şu makaleye bakılmalıdır: Jean Aubin, "La Politique Religieuse, des Safavides" , *Le Shiisme Imamite*, s. 225-244; ayrıca bk. Hanna Sohrweide, "Der Sieg der Safaviden in Persien...", *der Islam*, 41 (1965), s. 95-200; Adel Allouche, *The Origins and Development of the Ottoman - Safavid Conflict*, Berlin 1983, s. 30-100.

17 Bu konuda öncelikle *Divan*'ın Tourkhan Gandjsi tarafından yayınlanan baskısına bakmak gerekir. (*Il. Ganzoniere di Şah Ismâil Hatâî*. Napoli 1959) Bizde S.Nüzhet baskısı bu bakımlardan eksiktir.

18 Bk. Sefer Aytekin baskısı, Emek Basımevi, Ankara 1958.

19 Bu mesele üzerinde Mircea Eliade'ın *Le Chamanisme et les Techniques Archa'iques de l' Extase* (Paris 1975, 4. bs.) isimli ünlü eseri ile, J.-P. Roux'nun *Revue d'Histoire des Religions*'daki muhtelif makalelerine ve *La Religion des Turcs et des Mongoles* (Paris 1984) adlı kitabına bakmak yeterlidir.

20 Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İstanbul 1977.Bu eserin ikinci basımı bu yıl Kültür Bakanlığı tarafından yapılmıştır. Meseleye bilimsel ve objektif bir açıdan yaklaşan merhum yazar, Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîlik meselesine tarafsız bir yaklaşım gerektirmeyi denemiş, fakat meseleyi yalnızca Şamanizm tabanında ele aldığı için bugün nisbeten eksik kalmaktadır.

21 Bk. W. Radloff, *Sibirya*'dan, çev. Ahmet Temir, İstanbul 1954-57, 2 cilt.

22 Bk. İ.Zeki Eyüboğlu, *Alevilik-Sünnilik*, İstanbul 1979; aynı yazar, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, İstanbul 1980.

23 Emeviler'in, Mevâli denilen Arap asıllı olmayan bütün müslümanlara, Şîî, Sünnî demeden yaptıkları zulümler, bütün İslâm tarihinden bahseden eserlerde vardır. Herhangi birine bakılabilir.

24 Msl. bk. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, İstanbul 1975, ss. 120-121.

25 Bu konuda pek çok eser ismi sıralanabilir. Fakat Türkçe yayınlar arasında özellikle şunlara bakmak gerekirdi: Ebu Cafer el Kummî, *Şîî İmamiye'nin İnanç Esasları*, çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara 1978; A. Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîîlık*, İstanbul 1979; E. Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Ankara 1990, 4. bs.; aynı yazar, *İmamiye Şîası*, Ankara 1984; İhsan İlahî Zâhir, *Şîa'nın Kur'an, İmamet ve Takiyye Anlayışı*, çev. S Hizmetli-H. Onat, Ankara 1984.

26 Ahmed Eflâkî, *Arifler in Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1959-1961, 2 cilt; Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l - Kudsiyye ve Menâsıbu'l-Ünsiyye* (Baba İlyas-ı Horasanî Sülâlesinin Menkabevî Tarihi), yay: İsmail E. Erünsal- A. Yaşar Ocak, İstanbul 1984.

27 Bu önemli kaynağın ne yazık ki bilimsel bir neşri yoktur. Şimdilik şunlara bakılmalıdır: *Menâkib-i Hünkar Hacı Bektaş Velî (Velâyetnâme)*, sadeleştirilmiş bs: A. Gölpınarlı, İstanbul 1958; *Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi*, yay: Bedri Noyan, Ankara 1987.

28 *Âşıkpaşazâde Tarihi*, yay: Âli Bey, İstanbul 1332.

29 Abdal Musa hakkında bugüne kadar yayınlanmış en yetkin yazı F. Köprülü'nün makalesidir (bk. "Abdal Musa", tamamlayarak yayınlayan: O. Köprülü, *Türk Kültürü*, sayı: 124, sene 1973.

30 Bk. *Hacı Bektaş Velî-Makalât*, yay: Esat Coşan, İstanbul 1986; *Şerh-i Besmele*, yay: Rüştü Şardağ, İzmir 1985. Eskiden beri Hacı Bektaş'a ait olduğu söylenen *Makalât*'ın yayınlayıcısı Esat Coşan, bu eserin gerçekten ona ait olup olmadığı konusunu tartışmamış ve bunu araştırmağa dahi gerek görmemiştir. Oysa tasavvuf tarihinde bu türden, genellikle müridlere basit tarikat ve tasavvuf bilgileri verme amacını taşıyan eserlere rastlanmakta, bunlar çoğu zaman müridlerin şeyhlerinin bir araya topladığı sözlerinden (Makalât-Sözler) ibaret bulunmaktadır. Bu bakımdan sıhhatleri her zaman tartışma götürür. Diğer *Şerh-i Besmele*'ye gelince, bu daha da şüphe çeker niteliktedir. Çünkü bu eserin hiç bir yerinde Hacı Bektaş'ın olduğunu gösteren ufak bir işaret yoktur. Rüştü Şardağ da, tıpkı *Makalât* yayınlayıcısının yaptığı gibi, meseleyi tartışmadan ve hiç bir geçerli sebep göstermeden eseri Hacı Bektaş'a maletmektedir. Gerekçesi de -yalnız ve yalnız- *Makalât* ile bir arada ciltlenmiş bulunmasıdır. Bu kadar çürük gerekçelerle nasıl bu tür iddialar ortaya atılır, insanlar nasıl bunları tartışmadan ve üzerinde düşünmeden kullanırlar, doğrusu Türkiye'de anlamak gerçekten giderek zorlaşmaktadır.

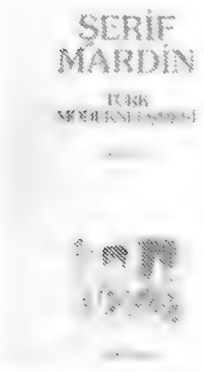

Şerif Mardin'in çeşitli dergilerde çıkmış yazılarından oluşan dört ciltlik "Makaleler" dizisi tamamlandı.

Carr'ın, tarihçinin okuruna karşı sorumluluğunu yargıladığı, dünyada elden ele dolaşmış broşürü.

3. BASKISI ÇIKTI

Sayılarla Sosyal Politika Tarihi

Die soziale Lage der Arbeiterin
in den Betrieben der Sümerbank

Inaugural-Dissertation
zur
Erlangung des Doktorgrades
der
Wirtschafts- und Sozialwissenschaftlichen Fakultät
der
Universität zu Köln
1956

vorgelegt
von
Dipl.-Volkswirt Niyazi Akşin
Türkei

CEMİL KOÇAK

Bu yazıda, Niyazi Akşin'in 1956 yılında Köln Üniversitesi İktisadî ve Sosyal Bilimler Fakültesi'ne sunduğu *"Die Soziale Lage der Arbeiterin in den Betrieben der Sümerbank" [Sümerbank Fabrikalarında Çalışan Kadın İşçilerin Sosyal Durumu"]* adlı doktora tezinin bir dökümünü yapmak istiyorum.

Tezin birinci bölümünde, yazar, Türkiye'nin iktisadî ve sosyal politikasında devlet işletmelerinin önemini ve anlamını açıklıyor. İkinci bölümde ise, dönemin sosyal politika mevzuatı gözden geçiriliyor. Bütün bunlar, bugün için artık hiçbir biçimde ilginç ve önemli değil.

Ancak tezin ikinci kısmı için aynı şeyleri söyleyemeyiz: Akşin, tezini hazırlarken, Sümerbank'a, Sümerbank fabrikalarında çalışan kadın işçiler hakkında on soru içeren bir anket göndermiş ve Sümerbank bu anketi 22 Mayıs 1954 tarihinde yanıtlamış. Yazar, bu ankete verilen cevapların oluşturduğu istatistiklerin yardımı ile, Sümerbank fabrikalarında 1939-1953 yılları arasında çalışmış kadın işçilerin sosyal durumlarına ilişkin ayrıntılı bir tablo ortaya çıkarıyor.

Sümerbank fabrikalarında çalışan kadın işçilerin sayısı, 1939-1953 yılları arasında bâriz bir artış göstermiştir. 1950 yılındaki (nedeni belirsiz ve biraz da anlaşılmaz) düşme göz ardı edilirse, artış eğilimi düzenli ve süreklidir. Ancak asıl vurgulanması gereken nokta, savaş yıllarında (1939-1945) bu artışın en üst seviyeye ulaşmış olmasıdır. 1943 yılındaki kadın işçi sayısı, on yıl sonra, 1953 yılındaki kadın işçi sayısından dahi yüksektir. 1939 yılında 1820 olan kadın işçi sayısı, en üst noktaya 1944 yılında ulaştıktan sonra (5.911 işçi), 1945 yılında 5.503'e inmiştir. (Bazı çarpıcı örnekler vermek mümkün: Bünyan'da 1939 yılında sadece 2 kadın işçi varken, bu sayı 1944 yılında 76'ya yükselmiştir. Karabük'te ise, 1939 yılındaki 3 kadın işçiye karşılık, 1944 yılında 38 kadın işçi çalışmaktadır.) Kadın işçi sayısında 1945-1946 yılından sonra genel olarak bir düşüş görülmektedir. (Örneğin, Isparta'da 1945 yılında 149 kadın işçi çalışmakta iken, bu sayı 1953 yılında sadece 3'e inmiştir.) Yazar, özellikle 1941 yılından başlayarak, kadın işçi sayısındaki artışı vurguluyor. Akşin'e göre, 1943-1953 yılları arasındaki on yıllık dönemde, tekstil sanayiinde çalışan kadın işçiler, sayı olarak erkek işçileri geçmişlerdir.

Kadın işçilerin erkek işçilere oranı da savaş yıllarında artmıştır. Örneğin; Bakırköy'de 1942 yılında bu oran % 85'i aşmaktadır. 1952 yılında ise oran sadece % 36'dır. Yine Kayseri'de savaş yılları dışında oran % 5-7 iken, savaş yıllarında % 20 civarındadır. Nazilli'de 1943 yılında % 60 civarına çıkan kadın işçi oranı, 1953 yılında % 34'e inmiştir. Malatya'da oran, 1944 yılında en yüksek seviyesine, % 20'ye çıkıyor. Ereğli'de 1950 yılında oran % 63'tür. Bursa'da 1942 yılına dek % 35-45 arasındadır. Defterdar'da 1943 yılında % 49'dur. Bünyan'da 1939 yılında % 1 iken, 1944 yılında % 16 olmuştur. Isparta'da 1945 yılında oran % 55'dir. Oysa aynı işyerinde 1953 yılında % 1 bile değildir. Gemlik'te 1939 yılında % 10 olan kadın işçi oranı, 1941'de % 70'e, 1942'de % 80'e çıkmış ve daha sonra 1948 yılında % 50'ye dek düşmüştür. İzmit'te 1939 yılında oran % 10 iken, 1944 yılında iki misli artmış ve % 20 olmuştur. Yine Beykoz'da 1939 yılında % 14 olan kadın işçi oranı 1944 yılında % 34'e yükselmiştir.

Kadın işçiler arasında evli olanlar her zaman ağırlıktadır. Ancak savaş yıllarında kadın işçiler sayıca ve oran olarak artarken, diğer yandan da, kadın işçiler arasında bekâr işçilerin yine sayıca ve oran olarak arttığı görülmektedir. Hattâ bazı fabrikalarda bekâr kadın işçiler sayıca evli olanları geçmiştir. Örneğin; Nazilli'de... Bursa'da bekâr kadın işçiler evli olanlara kıyasla dört kat fazladır. Hereke'de ise, 1947 yılından başlayarak iki misli daha çoktur. Defterdar'da 1942-1943 yıllarında iki misli, 1944-1945 yıllarında ise üç misli daha fazladır. Isparta'da bekâr oranı %60, İzmit'te ise savaş yıllarında %50 civarındadır. Bekâr kadın işçi sayısında ve oranında savaş yıllarından sonra yeniden hissedilir bir düşüş olmuştur.

Akşin, bu dönemde Sümerbank fabrikalarında çalışan kadın işçilerin ortalama saat ücretlerini de saptamakta, bunları ortalama erkek işçi ücretleri ile karşılaştırmakta ve talolar halinde sunmaktadır.

Kadın işçilerin ortalama saat ücretleri erkeklerinkine kıyasla hayli düşüktür. Ancak kadın işçilerin sayıca ve oran olarak arttığı savaş yıllarında, kadın işçilerin ortalama saat ücretlerinin de nispeten yükseldiği görülmektedir. Kadın işçilere ödenen ücretlerin düşüklüğü hemen fark edilmektedir. Zaten genel olarak işçi ücretlerinin son derece düşük olduğu gözönüne alınırsa, erkeklerinki ile kıyaslandığında, kadın işçi ücretlerinin çok daha düşük olduğu (nerede ise, trajik boyutlara ulaştığı) görülmektedir. Ayrıca hatırlanmalıdır ki, devlet kuruluşlarındaki işçi ücretleri, özel sektörde çalışan işçi ücretlerinden hayli yüksektir. Bu durumda özel sektördeki ortalama işçi ücretlerinin yürekler acısı durumunu düşünmek bile zordur.Savaş yıllarındaki yüksek enflasyon nedeni ile, görünürde artan ücretler, gerçekte ücretlerin gerilediğini göstermektedir. Günlük zorunlu gıda maddelerinin satış fiyatları ile karşılaştırmalar yapılarak, daha somut (ve tabii daha trajik değerlendirmeler yapmak ve ekonomik-sosyal ortamı daha iyi tasvir etmek mümkündür. Akşin'in tezinde yer alan bir istatistikte bu

konuda bir başka gösterge bulmak da mümkün oluyor: Meslek hastalığı olarak 1946-1950 yılları arasında yaygın tüberkülöz (verem) vak'alarına işaret edilmektedir. Bu ekonomik-sosyal-tıbbî âraza, dönemin gazete koleksiyonlarında sık sık rastlanır. Akşin, bu konuda da bir istatistik veriyor:

Yıllar	Tüberküloz Vak'aları için Toplam Yatak Sayısı
1949-50	209
1951	556
1952	1065 (*)

(*) Yataklar, sadece Ankara, İstanbul ve İzmir'de bulunmaktadır.

Kadın işçilerin ortalama saat ücretlerinden yola çıkılarak, bu dönemdeki erkek işçilerin de ortalama saat ücretlerini saptamak mümkündür.

Kadın işçilerin bir diğer özelliği de, eğitim seviyelerinde görülen trajik düşüklüktür. Kadın işçilerin çok önemli bir bölümü okuma-yazma dahi bilmemektedir. Örneğin, Bakırköy'de okuma-yazma bilmeyen kadın işçilerin oranı zaman zaman %80'e dek çıkmaktadır. Kayseri'de bu oran % 75-90 arasındadır. Bursa'da % 95'e yükselmektedir. Gemlik, Karabük, İzmit ve Adana'da okuma-yazma bilmeyen kadın işçilerin oranı % 90'dır. Hereke ve Erzurum'da ise % 75'dir. Aynı oran, Isparta'da %65 iken, Defterdar'da %50-75 ve Nazilli'de % 50'dir.

Diğer yandan, Ereğli'de 1944-1948 ve Defterdar'da da 1939-1950 yılları arasında günde üç saat fazla mesai yapılmak suretiyle, günlük mesai süresi 11 saate dek uzamıştır. Yine Karabük ve Beykoz fabrikalarında da aynı durum söz konusudur.

Akşin 'in tezinde yer alan bir başka istatistik de, 1946-1953 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen iş kazaları ile işçi ölümlerine ilişkin bilgi vermektedir.

Yine bir başka tablodan da; 1946-1950 yılları arasında meydana gelen iş kazaları sonucunda sigortalı (1.085 erkeğe karşılık) 71, 1951 yılında (278 erkeğe karşılık) 8, 1952 yılında (115 erkeğe karşılık) 10 ve 1953 yılında da (304 erkeğe karşılık) 6 kadın işçinin öldüğü anlaşılmaktadır.

Bir başka istatistik de, 1946-1953 yılları arasında, dönem içinde gelişen sosyal politika mevzuatından yararlanabilen kadın işçilere ilişkindir.

Yıllar	İş Kazası Sayısı		Ölü Sayısı		Sakat Sayısı	
	Haber Verilen	Kayda Geçen	Haber Verilen	Kayda Geçen	Haber Verilen	Kayda Geçen
1946-1952	65.763	65.757	1.170	1.156	2.640	2.620
1951	21.702	21.651	302	286	734	697
1952	22.817	20.840	254	125	349	267
1953*	25.631	23.275	286	131	458	303

(*) 1953 yılında meydana gelen 155 iş kazasında ölen ve sakatlanan işçi sayısı belli değildir.

Yıllar	İş Kazası Sonucu Ölüm Sayısı	İş Kazası Sonucu Sakatlık Sayısı	İş Kazasından Sonra Tedavi Sayısı
1946	80	217	3.849
1947	306	412	10.508
1948	262	573	13.231
1949	270	718	16.731
1950	252	720	18.998
1951	302	734	20.811
1952	254	349	20.336

1939-1953 yılları arasında Sümerbank Fabrikaları'nda (*) Çalışan Kadın İşçilerin Sayısı

Yıllar	Kadın İşçi Sayısı
1939	1820
1940	2024
1941	2964
1942	3394
1943	4978
1944	5911
1945	5503
1946	4723
1947	5523
1948	4956
1949	5141
1950	2625
1951	5108
1952	5162
1953	4805

(*) Sümerbank'ın Bakırköy, Kayseri, Adana, Erzincan, Nazilli, Malatya, Ereğli, Bursa, Hereke, Defterdar, Bünyan, Isparta, Taşköprü, Gemlik, Karabük, Sivas, İzmit, Beykoz Fabrikaları
Toplam 22 fabrikadan 18'ine ait istatistikler mevcuttur.
İstatistik Elde Edilemeyen Fabrikalar:
Denizli, İzmir, Diyarbakır ve Filyos

Yıllar	Bizzat Sigortalı Olmuş Kadın İşçi Sayısı		Sigortalı İşçi Kocası Aracılığı ile Sigortalı Olmuş Kadın İşçi Sayısı		Analık Sigortasından Bizzat Yararlanan Kadın İşçi Sayısı		Analık sigortasından Sigortalı İşçi Kocası Vasıtası ile Yararlanan Kadın İşçilerin Sayısı		Hastalık Sigortasından Yararlanan Kadın İşçi Sayısı	
	Haber Verilen	Kayda Geçen	Haber Verilen	Kayda Geçen	Haber Verilen	Kayda Geçen	Haber Verilen	Kayda Geçen	Haber Verilen	Kayda Geçen
1946-50	13.991	13.980	79.381	79.330						
1951-52	1.878	1.878	20.811	20.748	752	752	4.451	4.451	39.890	39.876
1952	2.005	1.924	22.484	22.101	861	661	6.018	5.717	58.500	53.244
1953*	1.025	940	23.142	24.187	2.140	1.979	10.779	10.451	79.419	73.817

(*) 1953 yılında 5.602 hastalık vak'ası belirsiz kalmıştır.

İşyeri	Yıllar	Kadın İşçi Sayısı	Kadın İşçilerin Erkek İşçilere Oranı (%)	Kadın İşçilerin Ort. Saat ücreti (Kuruş)	Kadın İşçilerin Ort. Saat Ücretlerinin Erkek İşçilerin Ort. Ücretlerine Oranı (%)
Bakırköy	1939	348	—	14,43	89,40
	1940	449	—	15,65	88,36
	1941	423	—	15,43	86,78
	1942	666	—	25,32	96,71
	1943	740	—	26,66	90,15
	1944	649	—	35,89	85,41
	1945	567	—	36,90	87,28
	1946	425	—	39,35	85,09
	1947	398	—	40,04	65,46
	1948	380	—	41,46	78,19
	1949	417	—	46,08	75,49
	1950	724	—	51,92	83.40
	1951	666	—	60,10	79,77
	1952	612	—	79,79	86,81
	1953	606	—	91,84	86,37
Kayseri	1939	120	4,93	12	54
	1940	160	6,71	15	42
	1941	171	7,05	12	44
	1942	432	19,15	30	60
	1943	519	21,18	30	60
	1944	533	20,74	45	68
	1945	456	17,65	30	52
	1946	234	9,64	28	46
	1947	181	5.59	45	56
	1948	231	7,74	35	38
	1949	216	7,06	40	50
	1950	204	6,57	45	57
	1951	169	5,94	50	60
	1952	172	6,51	55	68
	1953	177	6,93	55	68 (*)
Adana	1947	287	29,5	47,50	70,63
	1948	281	26,09	51	72,34
	1949	279	24,38	52,50	71,91
	1950	229	21,36	55,40	73,37
	1951	202	19,51	59,38	73,28
	1952	200	72,50	72,50	69,04
	1953	171	18,66	81	70,74
Erzincan	1954	77	21,39	27,5	80,35
Nazilli	1941	799	44	24,96	10,6
	1942	1.027	51,6	25,82	10,8
	1943	1.137	59	26,40	12
	1944	1.128	56,4	26,45	12
	1945	1.029	45	27,70	12,1
	1946	856	46,8	29,08	12,3
	1947	743	42	30,42	12,4
	1948	739	42,6	31,24	12,5
	1949	909	44.4	33,80	12,5
	1950	955	42,7	35,04	12,6
	1951	875	38	43,51	12,6
	1952	735	36	48,83	12,7
	1953	711	34	57,43	12,77

İşyeri	Yıllar	Kadın İşçi Sayısı	Kadın İşçilerin Erkek İşçilere Oranı (%)	Kadın İşçilerin Ort. Saat ücreti (Kuruş)	Kadın İşçilerin Ort. Saat Ücretlerinin Erkek İşçilerin Ort. Ücretlerine Oranı (%)
Malatya	1942	393	13,18	15	87
	1943	417	14,41	19,3	86,93
	1944	538	20	23,4	95.12
	1945	449	14,49	30,8	96,85
	1946	425	13,85	33	97,34
	1947	364	11,64	40,6	96,66
	1948	375	12,13	47,6	97,34
	1949	340	11,61	50,9	98,26
	1950	399	13,53	52,1	98,48
	1951	328	11,21	54,9	98,38
	1952	334	12,94	61,8	98,09
	1953	340	13,40	74,1	98,53
Ereğli	1944	658	52,38		
	1945	647	52,27		
	1946	626	57,27		
	1947	591	56,82		
	1948	599	59,90		
	1949	758	71,57		
	1950	814	63,03		
	1951	769	59,93		
	1952	701	56,66		
	1953	570	45,52		
Bursa	1939	701	34	8	47
	1940	738	35	7	47
	1941	831	39	9	47
	1942	957	45	10	50
	1943	670	31	16	53
	1944	660	32	22	63
	1945	665	31	31	77
	1946	677	33	33	78
	1947	649	32	38	84
	1948	655	32	38	76
	1949	667	33	44	68
	1950	675	32	55	72
	1951	626	30	59	77
	1952	972	31	72	78
	1953	907	33	72	76
Hereke	1947	306	37,8	35,98	74,4
	1948	305	38	36,75	73,9
	1949	269	32.6	37,57	70,3
	1950	241	28,7	39,19	65,8
	1951	224	26,8	44,39	61,9
	1952	256	30,3	50,64	62,5
	1953	248	30,8	55.53	59,4
Defterdar	1939	303	30	11	70
	1940	321	31	12	79
	1941	343	32	14	85
	1942	466	40	14	86
	1943	752	49	18	88
	1944	681	38	29	90

İşyeri	Yıllar	Kadın İşçi Sayısı	Kadın İşçilerin Erkek İşçilere Oranı (%)	Kadın İşçilerin Ort. Saat ücreti (Kuruş)	Kadın İşçilerin Ort. Saat Ücretlerinin Erkek İşçilerin Ort. Ücretlerine Oranı (%)
	1945	680	36	27	85
	1946	613	34	28	83
	1947	632	33	30	70
	1948	535	30	38	70
	1949	608	31	41	70
	1950	618	30	55	70
	1951	616	30	70	55
	1952	535	27	70	55
	1953	436	25	70	55
Bünyan	1939	2	1,8	10	75
	1940	4	0,28	12,55	89
	1941	7	0,44	13,78	89
	1942	21	0,98	10,75	91
	1943	45	12	12,66	80
	1944	76	16,5	16,35	79
	1945	33	10	21,09	78
	1946	32	11,4	19,78	85
	1947	31	11	27,03	76
	1948	25	8	30,18	62
	1949	17	5,2	29,46	83
	1950	11	3,2	34,61	47
	1951	9	2,62	36,12	51
	1952	9	2,7	42	64
	1953	9	2,7	45	80
Isparta	1943	39	8	20	70
	1944	140	52	20	70
	1945	149	55	20	70
	1946	115	27	20	77
	1947	67	22	20	70
	1948	18	17	35	70
	1949	7	20	35	70
	1950	6	2	35	70
	1951	6	2	35	70
	1952	3	9	35	70
	1953	3	9,2	35	70
Taşköprü	1947	2	1,37	25	69
	1948	2	1,58	27	81
	1949	1	1,49	30	81
	1950	1	1,75	30	71
	1951	1	2,56	32	68
	1952	30	28,57	29	70
	1953	65	34,94	35	83
Gemlik	1939	123	58,2	7,49	43
	1940	114	57,4	8,10	45,5
	1941	134	67,3	8,33	45,6
	1942	152	80,4	13,84	42,6
	1943	109	60,2	18,52	67,2
	1944	113	51,8	20	73,8
	1945	142	49,1	25,61	66,6
	1946	136	47,2	21,96	58
	1947	133	42,9	25,83	56,7
	1948	135	40,4	32,30	63,3
	1949	136	40,9	32,52	61,9
	1950	142	33,1	37,44	63,1
	1951	147	34,8	39,27	60,6
	1952	126	27,6	49.96	65,1
	1953	114	27	51,08	64,03

İşyeri	Yıllar	Kadın İşçi Sayısı	Kadın İşçilerin Erkek İşçilere Oranı (%)	Kadın İşçilerin Ort. Saat ücreti (Kuruş)	Kadın İşçilerin Ort. Saat Ücretlerinin Erkek İşçilerin Ort. Ücretlerine Oranı (%)
Karabük	1939	3	0,12	9,09	45
	1940	8	0,28	11,36	42
	1941	10	0,31	11,82	43
	1942	18	0,52	12,18	40
	1943	24	0,63	14,36	40
	1944	38	0,86	15,36	40
	1945	24	0,58	16,36	40
	1946	42	1,1	20,45	49
	1947	51	1,2	29,82	65
	1948	55	1,5	30,64	60
	1949	53	1,5	31,73	60
	1950	57	1,6	34,45	60
	1951	57	1,5	36,27	61
	1952	51	1,5	38	60
	1953	53	1,3	39,45	60
Sivas	1945	25	5	15	1,5
	1946	42	12	18	1,5
	1947	30	8	21	2
	1948	15	2,44	22,5	2
	1949	16	3	23	2,5
	1950	19	4,5	25	2
	1951	19	4	30	2
	1952	16	3	35	1,5
	1953	15	3	40	1,75 (**)
İzmit	1939	70	9,11	7,48	34,15
	1940	76	9,90	9,31	33,77
	1941	94	14,92	9,51	55,39
	1942	113	16,54	10,93	42,38
	1943	149	18,12	13,04	33,52
	1944	222	20,20	13,30	30,97
	1945	212	13,34	14,76	32,84
	1946	226	13,34	24	42,73
	1947	225	12,24	25,80	41,69
	1948	224	12,48	28,57	43,41
	1949	238	13,86	30,54	44,72
	1950	234	14,42	32,88	37,44
	1951	229	12,75	36,56	42,76
	1952	241	12,64	40,96	45,67
	1953	267	13,20	51,28	54,08
Beykoz	1939	150	14	8,5	65
	1940	154	13	8	64
	1941	152	13	9,5	63
	1942	149	13	11	73
	1943	377	23	14	58
	1944	489	34	17	68
	1945	425	24	19	68
	1946	274	23	20	61
	1947	235	20	26	63
	1948	212	17	27	66
	1949	208	17	31	67
	1950	183	16	34	63
	1951	175	14	45	53
	1952	170	13	48	53
	1953	153	12	54	57

(*) Akşın, 1942-1945 yılları arasında Kayseri Cezaevi'nde mahkum kadınların fabrikanın değişik birimlerinde çalıştırıldıklarını belirtiyor.

(**) Oranlardaki bu inanılmaz farkın kaynağını bulamadım.

Karamanlıca, Yunanca, Ermeni Harfli Türkçe ve Ermenice Nasreddin Hoca Kitapları

MUSTAFA DUMAN

Dünyayı güldüren ve dünyaya gülen halk filozofumuz Nasreddin Hoca'nın fıkraları ilk kez 1837 yılında, İstanbul'da kitap halinde basılmıştır.[1] Bu kitapta 134 tane Nasreddin Hoca fıkrası yer almaktadır. Bu kitabın İstanbul'da ve Mısır'da, Bulak Matbaası'nda birkaç baskısı daha yapılmıştır. Gene bu kitabın devamı sayılan taşbaskısı Nasreddin Hoca fıkraları kitapları ise bizim tesbitlerimize göre otuz yedi baskı yapmıştır.[2] 1840'lı yıllardan başlamak üzere Nasreddin Hoca fıkraları yabancı dillere çevrilmeye başlanmıştır.

Nasreddin Hoca fıkraları, Osmanlı Devleti içinde aşayan Karamanlı, Rum ve Ermeni azınlıklar tarafından da kendi dillerine çevrilerek kitap halinde basılmıştır. Bazı baskılar da Osmanlı Devleti toprakları dışında adı geçen topluluklar tarafından yapılmıştır. Bu yazımızda tesbit edebildiğimiz Karamanlıca, Yunanca, Ermeni harfli Türkçe ve Ermenice Nasreddin Hoca kitaplarını tanıtacağız.

I. Karamanlıca Nasreddin Hoca Kitapları

Karaman, Niğde, Kayseri ve İstanbul'da oturan, Türkçe konuşan Hristiyan halka oturdukları yöreden dolayı Karamanlılar denmektedir. Karamanlıların yazı dili Yunan harfli Türkçe yani Karamanlıca'dır. Bu topluluk Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Yunanistan'daki Türklerle değiştirilerek Yunanistan' a gönderilmiştir.

Karamanlıca ilk yazılı eser 1454-55 yıllarında, Fatih Sultan Mehmet tarafından yazdırılan *Gennadios İtikatnamesi*'dir. Hristiyanlığın tanıtıldığı bu eser 1584 yılında, Basel'de basılmıştır.[3] Bundan sonra, gene bir dini kitap olan *Gülzâr-ı İmanı Mesihi* 1718 yılında, İstanbul'da Karamanlıca olarak basılmıştır.[4]

Sayıları beşyüzü aşan Karamanlıca kitapların kaynakçası Severinne Salaville-Eugene Dallegio ve Evangelia Balta tarafından yayımlanmıştır. [5] Toplam beş cilt olan bu kaynakçanın son iki cildi Evangelia Balta tarafından *Karamanlidika-Addition* ve *Karamanlidika XX. Siecle* adları ile yayına hazırlandı. Bu iki kitapta toplam yedi tane Karamanlıca Nasreddin Hoca fıkraları kitabının künyesi verilmektedir. Bu künyeler daha önce yayınlanan liste ve kataloglardan, J.T. Pamboukis'in tesbitlerinden ve bazı Karamanlıca halk kitaplarının arka kapaklarında verilen kitap listelerinden alınmıştır. Yalnızca bir tanesinin Paris'te, Sorbon Üniversitesi Kitaplığında bulunduğu kaydedilmektedir. 1861 tarihli bu baskıya kaynaklık eden, İzmirli Doğubilimci Nazif Mallouf'un hazırladığı *Plaisanteries de Khoja Nasred-din Efendi* adlı kitabın 1859 tarihli İstanbul baskısı elimizdedir. [6] En eski tarihli Karamanlıca Nasreddin Hoca fıkraları kitabındaki fıkralar bu kitaptan almıştır. Evangelia Balta'nın tesbitlerine göre Karamanlıca Nasreddin Hoca kitapları şunlardır:

1. *Nasreddin Hoca Asteria*, Amalthei Basımevi, İzmir, 1861 36 s. Bu kitaptaki fıkralar N. Mallouf'un 1859 yılında, İstanbul'da yayınlanan *Plaisanteries de Khoja Nasr-ed-din Efendi* (Genişletilmiş ikinci baskı) adlı Fransızca eserinden alınmıştır. İncelememize göre N. Mallouf da bu fıkraları 1837 tarihli İstanbul baskısı *Nasreddin Hoca Latifeleri* veya bu baskının hemen hemen aynısı olan diğer İstanbul veya Bulak baskılarından birinden almıştır. N. Mallouf'un kitabında elli tane Nasreddin Hoca fıkrası yer almaktadır. Karamanlıca kitapta Nasreddin Hoca fıkralarının yanısıra kitabın orijinalindeki atasözleri (toplam 115 tane) de Karamanlıca ve Yunanca olarak yer almaktadır. Kitap Paris'te, Sorbon Üniversitesi Yeni Helence Enstitüsü Kütüphanesi'ndedir.

PLAISANTERIES

DE

KHODJA NASR-ED-DIN EFENDI

PAR

N. MALOUF.

SECONDE EDITION

CONSTANTINOPLE,

A la Librairie Française, vis-à-vis Galata Serai.

1859.

N. Mallouf'un 1859 yılında, İstanbul'da yayınlanan "Hoca Nasreddin Efendinin Lâtifeleri" adlı kitabının iç kapağı. Birinci baskısı 1847 yılında, İzmir'de yapılan bu kitap ilk Karamanlıca, Yunanca ve Ermenice baskılara da kaynaklık etmiştir.

2. *Nasreddin Hoca'nın Letaifi*, Dersaadet (İstanbul), 1890. Bu künye İstanbul'daki Alatopulos Kitabevi'nin daktilo ile yazılmış 14 Aralık 1970 tarihli kataloğundan alınmıştır.

3. *Meşhur Nasreddin Hoca ve Belagat-i mezhake yani Gülmekliğe Şayeste Mesuliet*, tab edicisi: Yannis Nikolaidis, Atina, 1908. Bu künye İstanbul J. T. Pombo-

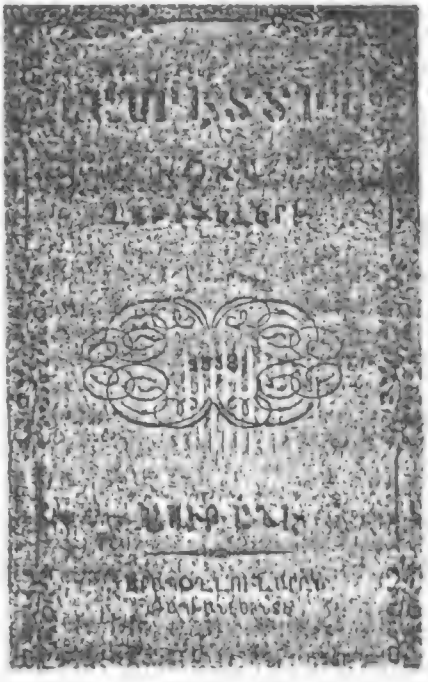

1853 Yılında, İstanbul'da yayınlanan Ermeni harfli Türkçe "Nasreddin Hoca Lâtifeleri" adlı kitabın kapağı. (K. Pamukciyan'dan)

ukis'in defterlerinden (E. Dallagio) t. IV. 362 no'dan alınmıştır.

4- *Meşhur Nasreddin Hoca ve Belagat-i Mazhake yani Gülmekliğe Şayeste Mesuliet,* Tab edicisi: Simeon Dilopulos, Dersaadet, Dimitrios Tomaidis Matbaası'nda, Galata, Perşembe Pazarı'nda, No: 30, 1910, 64 s. Bu künye J. T. Pamboukis'in defterlerinden (E. Dallagio) t. IV. 377 no'dan alınmıştır. Kitapta 165 tane fıkra vardır.

5- *Nasrettin Hoca*, Bu künye 1911 tarihli *Hikâye-i Âşık Kerem* adlı Karamanlıca kitabın arka kapağında verilen Alexandrator Kitabevi Karamanlıca kitaplar listesinde kayıtlıdır. Yayınevi'nin adresi: İstanbul Yüksekkaldırım No: 697 idi. Gene aynı kitabın aynı sayfasında "yayınlanacak eserler" listesinde *Nasreddin Hoca* adlı bir kitabın kaydedildiğini görüyoruz.

6- *Nasreddin Hoca'nın Tohaf ve Gülünecek Menkıbeleri*, 32 s. 1912,

7- *Nasreddin Hoca'nın Tohaf ve Gülünecek Menkıbeleri*, 32 s. 1912 yılında, Odesa'da Helennik Kitabevi tarafından basılan *Legenda Şah İsmail* adlı kitabın arka kapağında yayınlanan kitap listesinde yer alıyor. Kitabın adı basım yılı ve sayfa sayısı gözönüne alındığında 6 no'daki kitap olması çok muhtemel görünüyor.

II. Yunanca Nasreddin Hoca Kitapları

Wesselski Yunanistan'da yayınlanan Nasreddin Hoca kitaplarının en eskisinin yayın tarihinin 1872 olduğunu ve bu kitabı göremediğini, fakat daha sonra yayınlanan ve içeriği 1872 tarihli baskıyla aynı olanı gördüğünü bildiriyor. Bugün elimizdeki kaynaklarla en eski Yunan Nasreddin Hoca fıkraları kitabının 1848 yılında, İzmir'de basıldığını gösterebiliyoruz. N. Mallouf'un *Plaisanteries de Khoja Nasr-ed-din Efendi* adlı kitabının 1859 tarihli genişletilmiş ikinci baskısının önsözüne eklenen bir notta: "Fransızcaya çevrilen ve 1847'de yayınlanan 33 Nasreddin Hoca fıkrası ertesi sene İzmir'de, Yunanca ve Ermenice olarak da yayınlandı.[8] " denilerek 1848 yılında Yunanca ve Ermenice baskıların yapıldığı belirtiliyor.

Yunanca Nasreddin Hoca kitaplarından görebildiklerimiz ve tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

1- *Hoca Nasreddin Efendi'nin Fıkraları*, İzmir, 1848. N. Mallouf'un Fransızca eserinden Yunanca'ya çevrilmiştir. Kitapta 33 tane fıkra olmalı.

2. *O Nasreddin Hoças kai ta Asteia Anekdota outou*, Atina, 1872. Köhler ve Wesselski'nin bildirdiği kitaptır.[9]

3. *O Nasreddin Hoças kai ta Asteia Anekdota Outou*, Saliber, Atina, 1884. Wesselski'nin bildirdiği baskıdır. Fıkraların bir kısmı 1837 baskılı Türkçe kitaptan, bir kısmı Mehmet Tevfik'ten alınmıştır. Bir kısmı ise her iki kaynakta bulunmayan fıkralardır.[10]

4. *Nasreddin Hoca Latifeleri*, Atina, 1896. Kunoş tarafından tanıtılan bu baskı Valavani'nin önsözü ile yayınlanmıştır.[11]

5. *Meşhur Nasreddin Hoca.*[12]

6. *Nasreddin Hotzas kai ta Asteia Anekdota Aytoy* Atina, t.y, 100 s. Kitapta 169 tane fıkra veriliyor. Dış ve iç kapak resimlidir. Kitabın baskı tekniği ve kağıdından 1920'lerden sonra basıldığı anlaşılmaktadır.

7. *Anekdot tou Nasreddin Khoca*, Şükrü Kurgan, Atina, 1961, 26 s.

8. *O Nasrettin Xotzas kai T'Anekdota toy* Dış kapakta: O Nasrettin Hoças Anekdota kai Xioymop, Stelios Magiopulos, Selânik, 1965, 376 s. Resimli, Kitapta 94 sayfalık bir giriş bölümünden sonra beşyüz tane Nasreddin Hoca fıkrası veriliyor. Bu hacmiyle kitap dünyada yayınlanan en kapsamlı Nasreddin Hoca kitaplarından biri. Fıkralar Velet Çelebi ve Maarif (1958) baskılarından alınmış. Gene bu kitaplardan alınan 35 resim ve Nasreddin Hoca'nın türbesinin fotoğrafları kitapta yer alıyor. [12a]

ΛΑΪΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΡ.·57

Ο·

ΝΑΣΡ - ΕΔΙΝ - ΧΟΤΖΑΣ

ΚΑΙ ΤΑ ΑΣΤΕΙΑ

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΑΥΤΟΥ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ "ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ.."

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ

ΣΤΑΔΙΟΥ 19 · ΑΘΗΝΑΙ

Atina'da yayınlanan eski bir "Nasreddin Hoca Fıkraları" kitabının iç kapağı

9. *Anekdota tou Nasr-en-ntin Hotza*, R. Tsoykava, Atina, 1976, 144 s. 3. baskı. Kitap daha önce 1969 ve 1971 yıllarında, Atina'da basılmış.

10. *O Nasrentin Hocas*, Leonida Soloviof, Çev: Dimitri Fotiadi, Atina, 1980, 271 s. Kitap 1938 yılında Moskova'da Rusça yayınlandı. 1956 yılında İngilizce'ye çevrildi ve *Nasreddin Hoca: Adventures in Bukhara* adıyla Londra'da yayınlandı. İncelediğimiz kitap Fransızca baskıdan Yunancaya çevrilmiş.

11. *O Nasradin Hocas Anadolikes İstories kai Anekdota.* Epimelein İlus-Panos Karfiatis, Kavala, ty. 128 s. Resimli. Kitabın sonundaki bir notta 1920-1930 yılları arasında yayınlanan süreli bir yayından alınan fıkralardan oluştuğu belirtiliyor.

12. *Nasreddin Hoca'nın Kahkahalarla Güldüren Hikâyeleri* (Rumca) Chr. G. Stavrinidis, Stavrinidis Matbaası, Lefkoşa, 1937, 16 s. [13]

13. *Nasreddin Hoca'nın Hikayeleri* (Rumca), Chr. G. Stavrinidis, Stavrinidis Matbaası, 1939, Lefkoşa, 8s.

Selânik'te, 1965 yılında yayınlanan Yunanca "Nasreddin Hoca Fıkraları" adlı kitabın kapağı

1954 yılında İstanbul'da yayınlanan Ermenice "Nasreddin Hocanın Hayatı" adlı kitabın iç kapağı.

14. *Nasreddin Hoca'nın Hikayeleri* (Rumca, şiir), Chr. G. Maltas, Kriakidis matbaası, Lefkoşe, 1939, 90 s.

III. Ermeni Harfli Türkçe Nasreddin Hoca Kitapları

Ermeni harfli Türkçe kitaplar 1727 yılından beri yayınlanmıştır. 1850 yılına kadarkiler daha ziyade dini yayınlardır. 1850 yılından sonra özellikle halk hikâyeleri, romanlar yayınlanmaya başlamıştır. [14]

En eski tarihli Ermeni harfli Türkçe Nasreddin Hoca fıkraları kitabı 1853 tarihini taşımaktadır. Bu kitap Kevok Pamukciyan tarafından tanıtılmıştır. [15] Daha sonra M. Sabri Koz bu kitabı Süleymaniye Kütüphanesindeki yazma Nasreddin Hoca fıkraları ve ilk Türkçe baskı ile karşılaştırarak incelemiştir. [16]

Ermeni harfli Türkçe kitaplar konusunda en kapsamlı kaynakça Stefanyan tarafından hazırlanmış ve 1985 yılında Erivan'da yayınlanmıştır. *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar Bibliyografyası* adlı bu kaynakçada 1167 künye verilmektedir. [17]

Bugüne kadar yayınlanan çeşitli kaynaklardan tesbit edebildiğimiz Ermeni harfli Türkçe Nasreddin Hoca kitapları şunlardır:

1. *Nasreddin Hoca Latifeleri*, Asitane [İstanbul], Araboğulları tabhanesinde, 1853, 64 s.
2. *Nasreddin Hoca'nın Lâtifeleri*, Kavafyan Mat. İstanbul, 1871.
3. *Nasreddin Hoca'nın Lâtifeleri*, Asitane, 1873.
4. *Nasreddin Hoca'nın Tohaf Lâtifeleri*, Türki lisanında tercüme olarak tab ve temsil kılındı. Kavafyan Matbaası, Asitane 1875, 68 s.
5. *Nasreddin Hoca'nın Tohaf Lâtifeleri*, Kavafyan Mat. İstanbul, 1886.
6. *Nasreddin Hoca'nın Tohaf Lâtifeleri*, İstanbul, 1914, 64 s.
7. *Musavver Letaif-i Hoca Nasreddin*, Yay: H. Asduryan Votik, İstanbul, 1929, 96 s.
8. *Nasreddin Hoca'nın Tohaf Lâtifeleri*, t.y, 48 s.

IV. Ermenice Nasreddin Hoca Kitapları

Bugüne kadar yapılan yayınlarda Ermenice Nasreddin Hoca fıkraları kitapları 1874 yılına kadar götürülebiliyor.[18] Elimizde bulunan iki kaynakla biz bu tarihi 1848 ve hatta 1843 yılına kadar götürebiliyoruz. Regis Delbeuf tarafından yazılan ve 1902 yılında istanbul'da yayınlanan *Deux Excursions en Anatolie de Constantinople a Koniah* adlı kitapta Akşehir anlatılırken Nasreddin Hoca'dan sözediliyor, bazı fıkraları veriliyor ve şimdilik, rastladığımız en eski Nasreddin Hoca Kaynakçası ek-

leniyor. [19] Bu kaynakçada yerli ve yabancı yayınlar belirtilirken bir bölüm de Ermenice Nasreddin Hoca kitaplarına ayrılmış. Burada ikisi için "Ermeni harfli" tanımını kullanarak üç tane Nasreddin Hoca kitabı künyesi veriliyor. Fakat "Türkçe" özelliği belirtilmiyor. Diğer kaynakların da yardımıyla bu üç kitabın Ermenice Nasreddin Hoca fıkraları kitapları olduğunu tesbit edebiliyoruz. Bunların tarihleri 1843, 1848 ve 1959 olarak veriliyor.

N. Mallouf'un yukarıda sözü edilen *Plaisanteries de Khodja Nasreddin Efendi* adlı kitabının önsözüne eklenen bir nottan kitabın 1848 yılında Ermenice'ye çevrilerek İzmir'de yayınlandığını öğreniyoruz. Her iki kaynak yardımıyla Ermenice Nasreddin Hoca kitaplarının 1843 yılından beri yayınlanmakta olduğunu tesbit edebiliyoruz. Ermenice Nasreddin Hoca kitaplarından görebildiklerimiz ve tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

1. *Nasreddin Hoca'nın Lâtifeleri*, 1843, Regis Delbeuf tarafından verilen künyedir.
2. *Hoca Nasreddin Efendi'nin Lâtifeleri*, İzmir, 1848. N. Mallouf'un kitabının Ermenice çevirisi.
3. *Nasreddin Hoca'nın Lâtifeleri*, İstanbul, 1848, Regis Delbeuf tarafından verilen künyedir.
4. *Nasreddin Hoca'nın Lâtifeleri*, Metin ve Ermenice'ye çeviri O. Dedeyan, İzmir, 1859. Regis Delbeuf tarafından verilen künyedir.
5. *Binbir Ecnebi ve Milli Letafet*, Gabriel Ayvazyan, 1874. Bu kitapta Ermeniler ve Gürcüler arasında anlatılan Nasreddin Hoca fıkraları yer alıyor.[20]
6. *Anekdotlar* 3 cilt, Nazaryants, 1876. Üçüncü ciltte Nasreddin Hoca fıkraları veriliyor.
7. *Gülüş Torbası* Ermenilerin ve başka halkların hayatından lâtifeler, S. Şahazizyan, Tiflis, 1892.
8. *Molla Nasreddin Lâtifeleri*, 3 cilt, Y. Lalayan, Tiflis 1904-1905-1914.
9. *Nasreddin Hocayi Zuvarcalikneri*, M. H. Aznavur, İstanbul, ty. 204 s. Resimli. Nasreddin Hoca Lâtifeleri adlı kitap İkbal Kitabevi'nin Velet Çelebi (Bahai) baskısından Ermeniceye çevrilmiş. Bahai baskısındaki resimler de eklenmiş. Bu kitap Kevork Pamukciyan tarafından tanıtılmıştı. [21] İstanbul'daki Sarkis Hagopyan kitabevinin 1925 yılı kataloğunun 69. sayfasında bu kitabın künyesi verilmiş fakat basım yılı gösterilmemiştir. Kataloğun tarihi gözönüne alınırsa kitap her halde 1925 yılında veya daha önceki yıllarda basılmıştır. İçinde 347 tane fıkra vardır.
10. *Nasreddin Hocayi Gyanki* (Nasreddin Hoca'nın Hayatı) Çev. P. Tevyan, Aprahamyan Basımevi, İstanbul, 1954, 160 s. Kitabın kapaktaki adı: Nasreddin Hocayi Gyankim vebi: Nasreddin Hoca'nın hayatının Hikâyesi. Kapaktaki tarih: 1955, Kapakta üç resimle Nasreddin Hoca'nın "Bu kedi ise et nerede?" fıkrası anlatılıyor. Kitap Kemalettin Şükrü'nün *Vie de Nasreddin Hoca* adı ile Fransızcaya çevrirdiği dört ciltlik kitabından Ermenice'ye çevrilmiş. İç kapakta "Çocukluğu ve okul devresi" alt başlığından da kitabın adı geçen dört cildin ilki olduğu anlaşılıyor.[22] ☆

1 *Letaif* Darüt-Tıbaat'ül-Amire, İstanbul, 1837, 41 s.

2 Taşbaskısı Nasreddin Hoca kitapları için bkz: Mustafa Duman "Taşbaskısı Nasreddin Hoca Kitapları" *Tarih ve Toplum*, Sayı: 73, s. 53-55. Bu yazıda verdiğimiz 35 taşbaskısı Nasreddin Hoca kitabından başka yeni tesbitlerimiz de olmuştur. Örneğin Server İskit'in bildirdiği Hicri 1280 ve 1304 tarihli kitaplar için bakınız: Zaparta (Server İskit) *Nasrettin Hoca Lâtifeleri Külliyatı*, İstanbul, 1943, s. 1-2. Bazı Kaynaklarda rastladığım ve varlıklarından tam olarak emin olmadığım bir kaç tane kitabı da sayarsak taşbaskısı Nasreddin Hoca kitaplarının kırkın biraz üzerinde bir sayıya ulaştığını söyleyebiliriz.

3 Talat Tekin, "Grek Alfabesi ile Türkçe", *Tarih ve Toplum*, Sayı:3 s. 20--23 ve Bülent Berkol, "Yunan Harfli Türkçe: Karamanlı Edebiyatı", Cumhuriyet, 5 Ekim 1986

4 Karamanlıca konusunda daha geniş bilgi için bkz: Evangelinos Misailidis, *Seyreyle Dünyayı, Temaşa-i Dünya ve Cefakar ü Cefakeş*, Çev: Robert Anhegger - Vedat Günyol, İstanbul 1986. Robert Anhegger'in yazdığı önsözde Karamanlıca konusunda geniş bilgi veriliyor. Ayrıca bkz. Turgut Kut, "Temaşa-i Dünya ve Cefakar ü Cefakeş Yazarı Evangelinos Misailidis Efendi", *Tarih ve Toplum* Sayı: 48, s. 22-26. Evangelia Balta, "Karamanlıca (Karamanlidika) Basılı Eserler" , *Tarih ve Toplum*, Sayı 62, s.57-59; Pinelopi Stathis-Bülent Berkol, "Karamanlıca Kaynakça", *Tarih ve Toplum*, sayı: 62, s.59-60.

5 Severinne Salaville - Eugene Dallegio, *Karamanlidika, bibliographie Analitique des Ouvranges en Langue Turque İmprimes en Caracteres Grecs Atina*, I (1958), II (1966), III (1974) ve Evangelia Balta, *Karamanlidika, Addition (1584 - 1900)*. Atina, 1987, 30-158 *s.*; Evangelia Balta, *Karamanlidika*, XX. Siecle, Atina, 1987, 18-184 s.

6 N. [assif] Mallouf, *Plaisenteries de Khodja Nasr-ad-din Efendi* seconde Edition corrigée et augmentée. Constantinople, 1859, 40 s. Kitabın birinci baskısı 1847 yılında İzmir'de yapıldı. Kitabın birinci baskısında 33 tane, ikinci baskısında 50 tane Nasreddin Hoca fıkrası var.

7 Bu konuda bkz. Reinhold Köhler *Kleinere Schriften* I. Weimar, 1898. s. 481 - 509 ve Albert Wesselski, *Der Hodscha Nasreddin* I. Weimar, 1911, s. 203. Yunanistan'daki yayınlar konusunda metnini göremediğimiz bir çalışma: Demetries Loukatos "Yunan yazılı - Sözlü Edebiyat Geleneği'nde Nasreddin Hoca Varlığı" *IV. Uluslararası Güneydoğu Avrupa İncelemeleri Kongresi* (bildiri metni), 13-18.8.1979 - Ankara. Romen araştırmacı İ.G. Konstantin bu konuyu incelemiştir: İ.G. Konstantin, "Nasreddin Khodja chez les Turcs, Les peuples Balkanique et Les Roumains" *Der İslâm* 1-2, 1967, s. 90-130.

8 N. Mallouf *a.g.e.* s. 5

9 Albert Wesselski, *a.g.e.* s. 203.

10 A. Wesselski, *a.g.e.* s. 203 M. Tevfik, *Letaif-i Nasreddin*, İst. 1883

11 İgnacz Kunos, *Nasreddin Hodscha Trefai* Budapeşte, 1899, s. 12.

12 Bkz: Fikret Türkmen "Nasreddin Hoca Fıkralarının Yayılma Sahaları" *Türk Dili ve Edebiyatı*, Sayı: 3, İzmir, 1984, s. 141-152.

12a Veled Çelebi, *Letaif-i Hoca Nasreddin*, İst. 1926, 273 s. Büyük Nasreddin Hoca, Maarif Kitaphanesi, İst. 1959, 223 s.

13 Burada künyeleri verilen üç kitap için bkz: Servet Sami Dedeçay, *Bibliyografya : Kıbrıslı Türkler Tarafından vèya Kıbrıslı Hakkında Tükçe veya Yabancı Dillerde Yazılıp Yayınlanmış Kitaplar*, Lefkoşa, 1987, s. 83-84

14 Ermeni Harfli kitaplar konusunda bkz: Talat Tekin, "Ermeni Alfabesiyle Türkçe", *Tarih ve Toplum* Sayı: 4, s.6-9; A. Turgut Kut, "Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Halk Kitapları", *Halk Kültürü* 1984/1, İstanbul 1984, s. 69-77

15 Kevork Pamukciyan "Nasreddin Hoca Fıkralarının Ermeni Harfli Türkçe ilk Baskısı" *Türk Folkloru*, Sayı: 5, Aralık 1979, s. 4-5

16 M. Sabri Koz, "İncelenmemiş Bir Nasreddin Hoca Yazması ve Buradaki Fıkraların Üç Eski Basma ile Karşılaştırılması", *I. Milletlerarası Nasrettin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Ankara. 1990, s.209-224

17 H.A. Stefanyan, *Hayadan Turkeren Kırkeri Madenakidutyun 1728-1968* (Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar Bibliyografyası), Erivan, Arminskoy Akademia Nauk CCP, 1985, 279 s.

18 Bkz: Fikret Türkmen *Agy.* s. 149

19 Regis Delbeuf, *Deux Excursions en Anatolie de Constantinople á Koniah* İstanbul, 1902, 334 s. Nasreddin Hoca ile ilgili bölüm 208-229. sayfalardadır. Kitabı incelemem için veren ve bazı metinlerin okunuşunda yardımlarını esirgemeyen arkadaşım araştırmaca-yazar sayın İ. Gündağ Kayaoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.

20 Bu ve takibeden üç künye Fikret Türmen'in yukarıda künyesi verilen yazısından alınmıştır.

21 Kevork Pamukciyan, *Agy.* s. 4-5

22 Kemalettin Şükrü, *Nasreddin Hoca, Çocukluk ve Mektep Hayatı* İstanbul, 1930, 80 s.; Kemalettin Şükrü, *Nasreddin Hoca, Gençliği ve Medrese Hayatı*, İstanbul, 1931, 80 s.; Kemalettin Şükrü, *Nasreddin Hoca İhtiyarlığı ve Kadılığı*, İstanbul, 1931, 80 s.; Kemalettin Şükrü, *Nasreddin Hoca ve Timurlenk*, İstanbul, 1931, 47 s.; Kemalettin Şükrü, *Vie de Nasreddin Hodja*, İstanbul, t.y. 185 s.

(TAHA TOROS ARŞİVİ)